

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ
“ТАРМОҚЛАР ИҚТИСОДИЁТИ” КАФЕДРАСИ

“АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ”
фанидан маъруза дарсларини ўтиш учун ўқув услубий

М А Ж М У А

Билим соҳаси:	200 000	- Ижтимоий соҳа, иқтисодиёт ва ҳуқук
Таълим соҳаси:	230 000	- Иқтисодиёт
Таълим йўналиши:	5230100	- Иқтисодиёт (тармоқлар ва соҳалар бўйича)
Сиртки		

Умумий ўқув соати –120 соат

Шу жумладан:

Маъруза – 14 соат (5 семестр)

Амалий машғулотлар – 8 соат (5 семестр)

Мустақил таълим соати – 98 соат (5 семестр)

Тузувчи: “Тармоқлар иқтисодиёти”
кафедраси доценти в.б.Ф.Б.Абдукаримов

Ф.Б.Абдукаримов доценти в.б. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти”.
Ўқув услубий мажмуа. Самарқанд: СамИСИ 2021 й.

Такризчилар:

Арабов Н.У.

Самарқанд давлат университети
“Иқтисодиёт ва тадбиркорлик”
кафедраси профессор, иқтисодиёт
фанлари доктори.

Артиков З.С.

СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти”
кафедраси
мудири, PhD

“Тармоқлар иқтисодиёти” кафедрасининг 2021 йил 1-сонли мажлисида
муҳокама қилинган

Ўқув услубий мажмуа Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
Илмий кенгашида муҳокама этилган ва ўқув жараёнига тадбиқ этиш ҳамда
нашр учун тавсия этилган. Баённома № 1.2021 й.

МУНДАРИЖА

1.	Ўқув материаллари	
2.	Мустақил таълим машғулоти	
3.	Глоссарий	
4.	Иловалар:	
4.1	Фан дастури	
4.2	Ишчи фан дастури	
4.3	Тестлар	
4.4	Электрон варианты	

КИРИШ

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» курси иқтисодиёт таълим йўналиши бўйича ўқиётган талабалар учун умумкасбий фанлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Курсни ўрганиш жараёнида Ўзбекистон Республикасининг қонунларидан, аграр соҳасини ривожлантириш бўйича ҳукумат қарорлари, меъёрий ҳужжатлар ва йўриқномалардан, шунингдек агросаноат мажмуасида бўлаётган ислохотлардан фойдаланиш лозим.

Курсда энг муҳим ўринни агросаноат мажмуаси фаолиятини шакллантиришга оид масалалар ва бу борада амалга оширилаётган ва оширилиши лозим бўлган иш кўлами, агросаноат корхона ва ташкилотларида фаолият самарадорлиги, молиявий натижалар ва даромадларга боғлиқ масалалар эгаллайди.

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фани, «Иқтисодиёт назарияси», «Тадбиркорлик асослари», «Миллий ва жаҳон иқтисодиёти», «Маркетинг», «Менежмент», «Солиқ ва солиққа тортиш», «Сервис тизими фаолияти асослари», «Корхоналар иқтисодиёти», «Индустриал ва инновацион иқтисодиёт», «Минтақавий иқтисодиёт» ва бошқа бир қатор иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқ.

Ушбу курсда агросаноат мажмуасига қарашли корхона ва ташкилотларда хўжалик фаолияти кўрсаткичларини ҳозирги давр талабларига мос келган ҳолда таҳлил қилиш ва режалаштириш ва уларни иқтисодий жиҳатдан асослаш масалаларини, компьютер ва электрон ҳисоблаш машиналаридан фойдаланилган ҳолда зарурий кўникмаларни амалий дарсларда олиш таъминланади. Амалий дарсларда агросаноат мажмуасининг шаклланиши ва ривожланишининг назарий асослари ва бошқа муҳим масалалар атрофлича ўрганилади.

**1-мавзу. “АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ”
ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ЎРГАНИШ УСУЛЛАРИ**

1.1. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва иқтисодиётдаги ўрни.

1.2. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предметини ўрганиш усуллари.

1.3. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг вазифалари.

Агросаноат мажмуаси республикамиз иқтисодиётида катта аҳамиятга эгадир. Чунки, республикамизда агросаноат мажмуасининг ривожланиш даражаси кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига таъсир кўрсатади, уни ҳозирги замон ва бозор талаблари асосида фаолият кўрсатишини таъминлайди. Шунинг учун ушбу тармоқни илмий ва амалий жиҳатдан чуқур ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

1.1 “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва иқтисодиётдаги ўрни

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани иқтисодий фанлар таркибига киради. Ҳар қандай давлатнинг иқтисодиёти маълум тармоқ, соҳа ва хизматлар йиғиндисидан иборатдир. Ушбу тармоқ, соҳа ва хизматлар ичида агросаноат мажмуаси энг асосий йўналишлардан бири бўлиб инсониятнинг ҳаёти, турмуш даражаси унинг ривожланиши билан белгиланади. Ушбу соҳада инсонларнинг асосий озиқ-овқатлари, кийим-кечаклари ишлаб чиқарилади. Шу сабабли бошқа иқтисодий фанлар қаторида “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ҳам шаклланиб, ривожланиб келмоқда.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ўз ўрганиш объектлари ва предметига эга. Фаннинг предмети объектив иқтисодий қонунларнинг агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларда амал қилишининг ўзига хос томонларни ўрганиш ҳисобланади. Доимий ривожланишда бўлган ушбу фан агросаноат мажмуаси тармоқлари иқтисодиётида юз бераётган ўзгаришлар, улардаги ишлаб чиқариш омиллари: меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди,

асосий ишлаб чиқариш воситалари ва тадбиркорлик имкониятларидан самарали фойдаланиш йўлларини ўрганади. Фан агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларнинг ўзига хос хусусиятларини, уларда ишлаб чиқаришни самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар ва уларнинг таъсирини ҳам ўрганади. У мажмуа тармоқлари тараққиётидаги ижобий ва салбий тенденцияларни ўрганади ва уларни яхшилаш йўналишлари тўғрисида зарур билимларни мутахассисларга беради. Мамлакат иқтисодиётида олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг агросаноат мажмуаси тармоқларида амалга ошириш жараёнидаги ютуқ ва камчиликларни ўрганади ҳамда уларнинг ечимлари тўғрисидаги билимларни ўзида мужассам этади.

Бу фан ўз предметини қуйидаги тартибда ўрганади: дастлаб агросанот интеграцияси, мажмуанинг шаклланиш қонуниятларини, агросаноат мажмуасининг моҳияти, унинг таркибини ўрганади. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг таркиби, ҳозирги ҳолати, уларни ривожлантириш жараёнида муаммаолар ва уларни ечиш билан боғлиқ иқтисодий билимлар билан мутахассисларни (талабаларни) таништиради.

Агросаноат мажмуасида муҳим ўринни қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, қайта ишлаш ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб бериш билан шуғулланувчи тармоқлар эгаллайди. Агросаноат мажмуасининг **3-соҳасини** ташкил этувчи бу тармоқларнинг таркибини, ҳозирги ривожланиш даражасини, улардаги камчилик ва муаммоларни тартибга солиб кўрсатади ва уларни ечиш йўлларини ўрганади.

Агросаноат мажмуаси таркибида инфратузилманинг аҳамияти катта. Инфратузилма агросаноат мажмуасининг **4-соҳаси** ҳисобланади. Бу фан уни иккига бўлиб ўрганади:

Биринчидан, агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси;

Иккинчидан, мажмуанинг ижтимоий инфратузилмаси киради.

Инфратузилма (лотинча **infra** – “қўйи”, “остки” ва лотинча **structura** – “тузилма”, “жойлашуви”) – бу, тизимнинг ишлаши учун асос, ўзаро боғлиқ бўлган хизмат кўрсатиш тузилмалари ёки иншоатлари мажмуасидир.

Инфратузилманинг (ишлаб чиқариш ва ижтимоий) моҳиятини, аҳамиятини, вазифаларини, таркибини, унинг ривожланиш тенденцияларини тартибга солиб ўрганади. Кейинги мавзуда агросаноат мажмуасининг **2-соҳаси** бўлган қишлоқ хўжалиги тармоғининг таркиби, ҳозирги ҳолати, тармоқда мавжуд бўлган ютуқ ва камчиликлар ва соҳани ривожлантириш йўналишларини ўрганади. Аграр соҳанинг ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланиш даражаси ва улардан фойдаланишни яхшилаш йўллари тартибга солиб ўрганади. Қишлоқ хўжалиги маркетингини алоҳида бир мавзу сифатида ўрганади. Мамлакатмиз молия ва кредит сиёсатининг агросаноат мажмуаси тармоқлари иқтисодиётидаги ўрни бекиёслигини ҳисобга олиб, уларни алоҳида мавзу сифатида ўрганади. Хорижий давлатлар аграр сиёсатини ўрганиш катта аҳамиятга эгалигини эътиборда тутиб, Европа ҳамжамияти давлатларининг ягона аграр сиёсати тўғрисида ҳам қисқача малумотлар беради.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ҳар бир тармоқ иқтисодиётини алоҳида-алоҳида эмас, балки улардан ҳар бирига тегишли малумотлар асосида охирги маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш, унинг таннархини пасайтириш, меҳнат унумдорлигини ошириш ва маҳсулотлар сифатини яхшилашни таъминловчи механизмни яратиш нуқтаи назардан ўрганади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани “Иқтисодиёт назарияси”, “Микроиқтисодиёт”, “Макроиқтисодиёт”, “Маркетинг”, “Менежмент”, “Иқтисодий статистика”, “Иқтисодий география”, “Ҳудуд иқтисодиёти”, “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”, “Фермер хўжаликлари иқтисодиёти”, “Қишлоқ хўжалиги ҳукуқи”, “Қорхона иқтисодиёти”, “Иқтисодий социология”, “Меҳнат иқтисодиёти”, “Молия ва солиқ” каби қатор иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқ. Шу боис ўз предметини кўплаб фанлар

ёрдамида ўрганади. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани жуда кўплаб иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланади ва уларда эришилган ютуқлар билан бойиб боради, ўз навбатида, бошқа иқтисодий фанларнинг ривожига ҳисса қўшади.

Бу фаннинг ривожига бизнинг мамлакатимизда академиклар, Жалилов Х.М., Усманов С.Н., Ким В.В., Хусанов Р.Х., Ғуломов С.С., Лапкин К.И., и.ф.д., профессорлар, Қаюмов Ф.Қ., Абдуғаниев А.А., Хасанжанов Қ.С., Жўраев А., Хусанов М., Шокиров А., Юсупов Э., Хушматов Н., Ҳамдамов Қ.С., доцентлар Махмадиев У., Гаврильчук Л., Огуреева Г.А., Зиявутдинов Ш., Исмаилова Ф., Холботирова У., Галиев Б., Ким В.М., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Рахимов Б.Р., Рахимов С.Б., Абдуллаев Б.М., Мирзажонов М.Қ., Муртозаев О., Маматвалиев Т., Арипов М., Арипов И.М., Ўроқов Н.И., Худойбердиев Ў., каби кўплаб аграр иқтисодчилар катта ҳисса қўшдилар.

1.2 “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предметини ўрганиш усуллари

Иқтисодий фанлар ўз предметларини ўрганиш мақсадида қандай усуллардан фойдаланса, “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ҳам шу усуллардан фойдаланади. Фақатгина ўз хусусиятларидан келиб чиқиб айрим усуллардан кўпроқ, айримларидан эса камроқ фойдаланади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ўз предметини ўрганишда муайян усуллардан кўпроқ фойдаланади. Бу усулларга: монографик тадқиқотлар, иқтисодий – математик, иқтисодий таҳлил ва синтез, иқтисодий таққослаш, статистик, индукция ва дедукция тажриба, ҳисоб конструкторлик кабилар киради.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани тарихий фандир. У ўз ривожланиш тарихига эга. Фаннинг муаммоларини ўрганиш жуда қадим даврларга бориб тақалади. Лекин алоҳида фан сифатида шаклланишига унча кўп вақт ўтмаган. Адабиётларда “агросаноат интеграцияси”, “агробизнес”, “агросаноат мажмуаси” тушунчалари 1950 йиллар охири 1996 йилларнинг бошларига тўғри келади. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” алоҳида фан

сифатида 1960 йилдан бошлаб ўрганила бошланди. Бизнинг мамлакатимизда бу фан 1970 йилларнинг ўрталарида шаклланди ва мутахассислар томонидан ўрганилиб ривожлантирилмоқда. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ривожланиб борётган фанлар қаторига киради. Шу сабабли дунё иқтисодиётида ва мамалакат иқтисодий сиёсатида юз бераётган ҳодисалар “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг ривожланишига бевосита таъсир этади. Шундай экан, фан ўз предметиini ўрганишда тарихий – деалектик ривожланиш усулидан ҳам кенг фойдаланади. Бунда мажмуага кирган бир тармоқда юз берган ўзгариш унинг бошқа тармоқлари фоліятида ўз аксини топиши доимий ҳисобга олиниб турилади. Демак, “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани бошқа иқтисодий фанлар каби иқтисодиётда юз бераётган барча ўзгаришларни бир-бирига боғлиқ ҳолда ўрганади.

1.3 “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг вазифалари

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг асосий мақсади ўқувчиларни мажмуанинг иқтисодий масалалари бўйича давлат стандартлари даражасида барча зарурий билимлар мажмуаси билан қуроллантиришдир. Мутахассисларга мажмуада юзага келадиган кўплаб иқтисодий муаммолар ва масалаларнинг мўътадил ечимини топишда назарий асос бўлиб хизмат қилади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг асосий вазифаси ўқувчиларни агросаноат мажмуаси тармоқларида иқтисодиётнинг долзарб масалалари билан таништириш, уларни ечиш бўйича мутахассисларга етарли даражада билим беришдир. Ушбу масалаларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- агросаноат интеграцияси;
- агросаноат мажмуаси тармоқ таркиби;
- агросаноат мажмуаси тармоқлари ривожланишининг ҳозирги ҳолати;
- мажмуа тармоқларидаги ишлаб чиқариш омилларидан самарали фойдаланиш йўллари;

- агромаркетинг;
- агросаноат мажмуаси менежменти;
- мажмуанинг молия ва кредит, солиқ сиёсати;
- агросаноат мажмуаси тармоқларини ривожлантириш йўналишлари.

Ушбу масалаларни тўғри тушуниш ва уларнинг ечимлари тўғрисидаги билимлар билан талабаларни, мутахассисларни қуроллантириш агросаноат мажмуасининг асосий вазифаларидан ҳисобланади. Фанни ўрганиш туфайли ўқувчи агросаноат мажмуаси тўғрисида, унинг иқтисодий масалалари, муаммолари ҳақида минимал билимлар мажмуасига эга бўлади. Турли тармоқлар иқтисодиётини алоҳида-алоҳида ўрганган мутахассисларни агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқлар иқтисодий манфаатларини бири-бирига мослаштиришнинг, таъбир жоиз бўлса, бўйсундиришнинг зарурлиги тўғрисидаги билимлар билан қуроллантиради. ”Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани талабаларнинг иқтисодий билимлари янада мукаммал бўлишини таъминлайди, уларни ишлаб чиқаришни ташкил этиш жараёнида тўғри хулосалар чиқариш ва мўътадил қарорлар қабул қилишга ўргатади.

Ушбу фанни ўрганиш орқали иқтисодчи кадрлар Ўзбекистон Республикасининг агросаноат мажмуасидаги ҳолат ва чет эл тажрибаларидан фойдаланган ҳолда уни янада такомиллаштириш имкониятлари ҳақида кенг маълумотлар олишлари мумкин.

Фанда келтирилаётган назарий билимларни амалиётда қўллаш учун кенг тушунчалар берилади.

Мамлакат ҳукуматининг иқтисодий сиёсатини ўрганиш ва унинг тегишли қисмини мутахассисларга етказиш ушбу фаннинг асосий вазифаларидан биридир. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани талабаларга бир-бири билан технологик жиҳатидан боғланган кўплаб тармоқлар мутаносиб ривожланиши зарурлиги тўғрисидаги билимларни ўргатади, аҳолининг турмуш даражаси, энг аввало, ушбу мажмуа

тармоқларининг ривожланганлик даражасига ва уларнинг мутаносиб ривожланишига боғлиқ эканлигини исботлайди.

Агросаноат мажмуаси ресурсларидан фойдаланишнинг энг мақбул йўллари ва йўналишларини кўрсатиш ҳам ушбу фаннинг вазифасига киради. У мутахассисларга агросаноат мажмуаси корхоналари маҳсулотларига бўлган талаб узоқ ва қисқа даврларда шаклланишининг умумий қоидаларини ўргатади, уларни мажмуа маҳсулотларига нарх шаклланишининг ўзига хос томонлари ва хусусиятлари тўғрисидаги билимлар билан қуроллантиради.

Мамалакат иқтисодиётини барқарор ривожлантириш жуда муҳим вазифалардан ҳисобланади. Бу жараёнда агросаноат мажмуасининг ўрни беқиёс ҳисобланади. Мажмуанинг ривожланганлик даражаси мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини белгилаб беради. Мажмуанинг ривожланиши унинг таркибига кирувчи барча тармоқларнинг ривожланишига боғлиқ. Бирор тармоқда мавжуд камчилик, оқсоқлик мажмуанинг бошқа барча тармоқларига ўз таъсирини кўрсатади. Шу сабабли агросаноат мажмуасига кирган тармоқ ва соҳаларни бир бирига мутаносиб ривожлантириш зарурати мавжуд. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ўз предметини ўрганишда юқоридаги ҳолатни ҳисобга олган ҳолда талабаларга зарур билимлар олишда имконият яратиши унинг вазифаларидан бири ҳисобланади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанида белгиланган мавзуларнинг моҳиятини очишда хорижий давлатларда ушбу соҳада эришилган фан ва ишлаб чиқариш ютуқларидан кенг фойдаланади. Хорижий давлатларда эришилган фан ва ишлаб чиқариш ютуқларидан Ўзбекистон Республикасида фойдаланишнинг имкониятлари тўғрисида мутахассисларга билимлар бериш унинг асосий вазифаларидан саналади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ўз моҳиятини очишда Ўзбекистон Республикасининг аграр, иқтисодий сиёсатини асос қилиб олади ва уларнинг моҳияти билан мутахассисларни яқиндан таништиради.

Калит сўзлар:

Агросаноат интеграцияси, инфратузилма, агросаноат интеграцияси, индукция ва дедукция, қиёсий таҳлил, тарихий диалектика, илғор тажриба, хизмат кўрсатиш, иқтисодий тажриба, аграр сиёсат, иқтисодий сиёсат.

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фани нимани ўрганади?
2. Фаннинг таркиби ва асосий вазифалари нималардан иборат?
3. Фаннинг ўз предметини ўрганиш усулари.
4. Фаннинг ўрганиш объектлари.
5. Фаннинг ўзга фанлар орасидаги ўрни ва боғлиқлиги.
6. Фанни шаклланиш ва ривожланиш тарихи.
7. Фаннинг ривожланишига катта ҳисса қўшган аграр иқтисодчи олимлардан кимларни биласиз?
8. Аграр сиёсат деганда нимани тушунасиз?
9. Агросаноат мажмуасини барқарор ривожлантириш.
10. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фани ўз предметини қандай кетма- кетликда ўрганади?

2-мавзу. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ МАЗМУНИ, МОҲИЯТИ ВА ТАРКИБИ

2.1. Агросаноат интеграцияси. "Агросаноат мажмуаси" тушунчаси ва унинг моҳияти.

2.2. Агросаноат мажмуасининг таркиби.

2.3. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни.

2.4. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.

Агросаноат мажмуасини ўрганиш давомида унинг мазмуни, моҳиятини ва айниқса таркибини яхши билиш зарур. Шу услубда ушбу фанни ўрганиш ва республикамизда мавжуд бўлган соҳалар ҳақида маълумотларни ўзлаштириш орқали чуқур назарий билимларни эгаллашга имкон яратилади.

2.1 Агросаноат интеграцияси. “Агросаноат мажмуаси” тушунчаси ва унинг моҳияти

Агросаноат интеграцияси – саноат ва қишлоқ хўжалигининг бири-бирига сингиб кетиши, бир бутун тизимга айналишидир.

Кейинги йилларда ишлаб чиқариш шу даражада юксалиб бормоқдаки, иқтисодиётнинг турли тармоқлари бир-бири билан жуда чамбарчас боғланиб қолмоқда. Уларнинг боғланиши, айниқса, технологик жиҳатидан бир – бирини тўлдирувчи тармоқларда кучли. Агросаноат мажмуасида қирувчи тармоқларда бу жараён жуда ёрқин намоён бўлмоқда.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи, уни тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи, қайта ишланган тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳалар иқтисодиётини бир-биридан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу тармоқлар ягона бир тизимни ташкил этади ва уларнинг мутаносиб ишлаши пировард натижанинг яхши бўлишини таъминлайди. Ҳозирда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан саноатнинг ягона бир механизм сифатида кўриниш олаётгани тўғрисида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, “Ўзмева савзавотузум саноат ҳолдинг” компаниясига қарашли ширкат- заводлар, сутни қайта ишловчи айрим корхоналар, шунгдек, иссиқхоналар, парандачилик фабрикалар, маҳсулотларни сақлаш бўйича янгича технологиялар бунга мисол бўла олади. Бу соҳаларда бир юридик мақомга эга корхонада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилади ва шу корхонанинг ўзида у даслабки қайта ишлаш жараёнидан ўтади, баъзан, тўла қайта ишланади. Бу корхоналарда ишлаб чиқариш қишлоқ хўжалиги даражасидан юқорилашиб, маълум бир маънода саноатлашиб кетган. Агросаноат интеграциясининг янада чуқурлашиб бориши объектив жараёндир. Бу, албатта, қишлоқ хўжалигининг ва умуман, агросаноат мажмуасининг ривожланишига олиб келувчи жараёндир.

Агросаноат интеграциясининг ва кооперациясининг маҳсули сифатида ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб мамлакатимизда агросаноат мажмуаси

ягона тизим сифатида шакллана бошлади. Ҳозирги кунда агросаноат мажмуасида хизмат кўрсатишни янгича ташкил этиш учун рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш имкони мавжуд бўлиб, уларнинг кулайликлари ахборот алмашинувида, товарларга бўлган эҳтиёжларни ахборот алмашиш воситалари орқали тез аниқлаб олиш имконининг мавжудлигида, агросаноат мажмуаси техникаларининг техник ҳолати ҳақида маълумотларни аниқ ва тез аниқлаб олиш учун имкон беради.

Агросаноат мажмуаси – қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, уларни тайёрлаш, қайта ишлаш, сақлаш ва тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи ягона мақсадларга бўйсундирилган тармоқ ва хизматлар йиғиндисидир. Иқтисодий фан мамлакат, ҳудуд ва маҳсулот турлари бўйича “агросаноат мажмуаси” тушунчаларини фарқлайди. Шунга кўра агросаноат мажмуаси:

- Мамлакат агросаноат мажмуаси;
- Ҳудуд агросаноат мажмуаси;
- Ихтисослашган (гўшт, сут, дон, сабзавот ва полиз каби маҳсулот турларини етиштириш билан шуғилланувчи) агросаноат мажмуаларидан иборат.

Мамлакат агросаноат мажмуасига қишлоқ хўжалиги, агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар (қишлоқ хўжалиги техникалари ишлаб чиқаувчи заводлар, омухта ем заводлари, минерал ўғитлар тайёрловчи заводлар ва х.з.), қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи (пахта заводлари, донни қайта ишловчи элеваторлар, гўшт, сут комбинатлари, жун заводлари, пиллани қайта ишловчи заводлар ва бошқалар), қайта ишловчи, ва тайёр, охириги маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар ва хизматлар киради. Бундан ташқари ушбу жараёнларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва ижтимоий тузилма ҳам унинг тақибига киради.

Ҳудуд агросаноат мажмуаси эса маълум, бир ҳудуд (иқтисодий ҳудудлар, вилоятлар, воҳалар, базан туманлар) доирасида амал қилади.

Уларнинг таркибига айрим корхона ва тармоқлар (республика мақомига эга бўлган, мамлакатнинг барча ҳудудлари учун хизмат кўрсатадиган) кирмаслиги мумкин. Масалан, агарда трактор ёки комбайн ишлаб чиқарувчи завод ўша ҳудудда жойлашмаган бўлса, регион агросаноат мажмуаси таркибга кирмайди.

Маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қараб агросаноат мажмуаси икки катта бўлинмага эга бўлади. Булар: озиқ-овқат ва ноозиқ – овқат маҳсулотлари етиштириш билан шуғулланувчи агросаноат мажмуасидир. Ўз навбатида, ҳар икки агросаноат мажмуаси бирор маҳсулот тури билан боғлиқ мажмуаларга бўлинади. Масалан: сут, гўшт, дон, пахтачилик агросаноат мажмуалари бунга мисол бўлади.

2.2 Агросаноат мажмуасининг таркиби

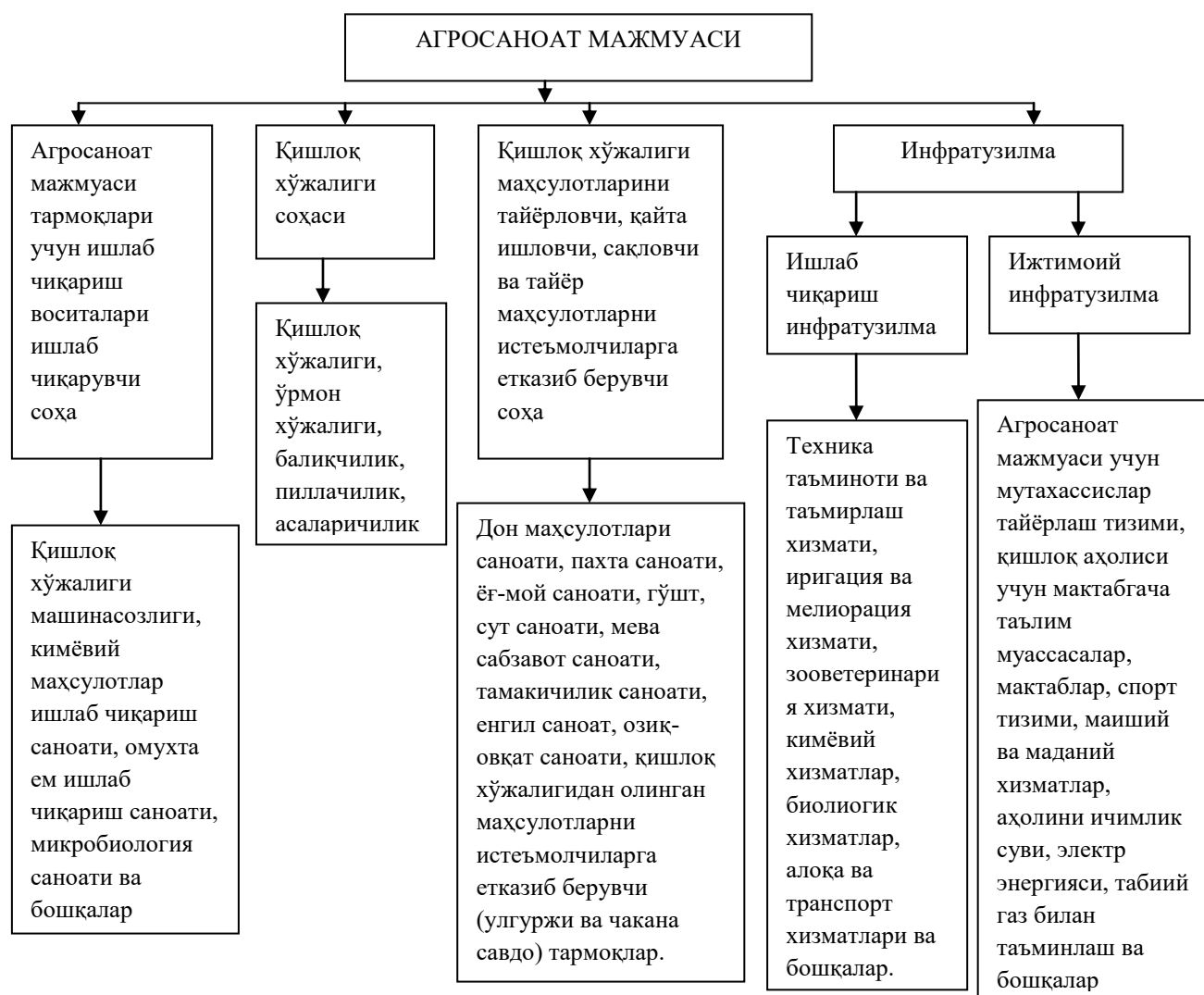
Мамлакат агросаноат мажмуаси 4 та соҳадан ташкил тапади. Булар қуйидагилардир.

1-соҳа. Агросаноат мажмуаси тармоқлари (тизими) учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа. Бу соҳага агросаноат мажмуаси учун машина, трактор, комбайн, станоклар, ишчи машиналар ишлаб чиқарадиган машинасозлик, минерал ўғит ва химикатлар ишлаб чиқарувчи кимё саноати, чорвачилик учун омухта ем ишлаб чиқарувчи корхоналар, қишлоқ хўжалиги экинлари ва чорва моллари учун дори дармон ишлаб чиқарувчи ихтисослашган корхоналар кабилар киради.

2-соҳа. Қишлоқ хўжалигининг ўзи. Бу соҳа агросаноат мажмуасининг асосини, ядросини ташкил этади ва мажмуанинг башқа соҳасига кирувчи тармоқлар асосан шу тармоқ маҳсулотлари асосида фаолият юртадилар ёки хизмат кўрсатадилар. Қишлоқ хўжалиги ўз навбатида ўсимликчилик ва чорвачилик тармоқларига бўлинади. Бундан ташқари агросаноат мажмуасининг иккинчи соҳасига, пиллачилик, асаларичилик, қисман ўрмончилик (табiiй озиқ-овқат ва доривор ўсимликлар етиштириш) ҳамда балиқчилик киради.

3-соҳа. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар йиғиндисидан иборат. Пахта заводлари, гўшт, сут заводлари, мева шарбатлари чиқарувчи заводлар, ёғ-мой заводлари, жунни, каноппи, пиллани қайта ишлаш заводлари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ёки уларни қайта ишлаш натижасида олинган маҳсулотларни сақлайдиган корхоналар, уларни сотиш билан шуғулланувчи корхоналар шу соҳанинг таркибини ташкил этади.

4-соҳа. Агросаноат мажмуаси инфратузилмаси. Инфратузилманинг ўзи иккига бўлинади. Биринчи қисми ишлаб чиқариш инфратузилмаси бўлса, иккинчи қисми ижтимоий инфратузилмадир. Мамлакат агросаноат мажмуасининг умумий кўринишини қуйдагича ифодалаш мумкин:

2.2.1-чизим. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг таркиби

Ана шу 4 та соҳага кирувчи тармоқлар бирлашиб, мамлакатнинг ягона агросаноат мажмумасини ташкил этади.

2.3 Агросаноат мажмумасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни

Мамлакат иқтисодиётида агросаноат мажмумасининг аҳамияти ва ўрни жуда катта. Унинг ўрни энг аввало мамлакат ялпи ички маҳсулотларидаги салмоғи билан белгиланади. Бугунги кунда мамлакатда яратилаётган ялпи маҳсулотнинг 70 фоизига яқини агросаноат мажмуасида ишлаб чиқарилади. Республика агросаноат мажмуаси экспортбоб маҳсулотлар етиштирилади ва мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш учун зарур бўлган қаттиқ валюта тушумини таъминлайди. Мамлакат иқтисодиётига тушаётган қаттиқ валюта иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришлар қилишга, юрт ҳавфсизлигини таъминлашга, ижтимоий соҳаларни ривожлантириш мақсадларига сарфланади. Ҳозирда қаттиқ валютанинг 70 фоиздан кўпроғи шу мажмуа маҳсулотларини сотишдан тушади. Агросаноат мажмуаси мамлакатдада мавжуд ижтимоий муаммоларни юмшатишда асосий ролни ўйнайди. Мажмуа аҳоли учун иш жойлари беради. Маълумки Ўзбекистон Республикаси аҳолиси 2020 йилда 34 млн кишини ташкил этди. Мамлакат аҳолисининг ўртача ёши нисбатан ёш ҳисобланади. Аҳолининг 70 фоизидан кўпроғи ўсмир ва ёшларни ташкил этади. Бу ҳолат мамлакат иқтисодиёти олдида янги муаммоларни келтириб чиқаради. Чунки нисбатан ёш аҳолига эга бўлиш аҳолининг табиий ўсишга нисбатан меҳнат ресурсларининг тез ўсишига олиб келади. Масалан республика аҳолисининг табиий ўсиши 2015-2017 йилларда йилига ўртача 1,8 фоизни ташкил этган ҳолда меҳнат ресурслари шу йиллари ичида 2,5 фоизга ошган. Ўзбекистон Республикаси меҳнат ресурсларининг 62 фоизидан кўпроғи агросаноат мажмуасида банд. Мамлакат иқтисодиётидаги асосий тармоқлар шу мажмуага кирганлиги сабабли асосий фондларнинг (активларнинг) асосий қисми агросаноат мажмуасида фалойят кўрсатади. Ўзбекистон республикаси

иқтисодиётининг жуда катта ресурслари агросаноат мажмуаси тармоқларида жойлашганлиги унинг аҳамиятини янада оширади. Бу ресурсларни такрор ишлаб чиқариш, мамлакат агросаноат мажмумасининг ривожланиши, аҳолининг турмуш даражасини ошириш тўғридан-тўғри шу мажмуанинг фалояти билан боғлиқ. Ўзбекистон Республика агросаноат мажмуасининг фаолияти самарали бўлса, халқнинг турмуш даражаси юқори бўлади ёки аксинча. Шу сабабли агросаноат мажмумасини ривожлантириш республика иқтисодиётининг устувор йўланиши сифатида белгиланган.

2.4 Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

Агросаноат мажмуаси ривожлантириш ҳар қандай давлатнинг, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси иқтисодиётнинг нисбатан яхши ривожланган соҳаси ҳисобланади. Унинг иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти жуда катта. Чунки бу соҳа катта молиявий ресурслар талаб қилмасдан яхши самара бера оладиган соҳадир. Бошқа тармоқларни ташкил этиш ва ривожланиш, ўз навбатида, катта молиявий ва янги соҳада ихтисослашган асосий воситалар, меҳнат ресурсларининг бўлишини талаб қилади. Агросаноат мажмуаси эса Ўзбекистон Республикасининг тарихий мавжуд бўлган ва ривожланган соҳаларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли ҳам агросаноат мажмуасини ривожлантириш мамлакатимиз учун энг муҳим устувор йўналишлардан биридир.

1991-2002 йиллар ичида мамлакатмиз иқтисодиётида катта ўзгаришлар юз беради. Мамлакат кучли ижтимоий ҳимояга асосланган бозор иқтисодиётига ўтиш йўлидан борган. Шу йиллар ичида мамлакат агросаноат мажмуасини бозор иқтисодиёти талаблари асосида ривожлантиришни таъминлайдиган ҳуқуқий база яратилди ва такомиллаштирилиб борилмоқда. Агросаноат мажмуасида давлатнинг улуши минималлаштирилди ва нодавлат сектор ҳал қилувчи асосий кучга айналди. Ҳозирда мамлакат қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган ялпи маҳсулотнинг 99 фозидан

кўпроғи нодавлат секторида ишлаб чиқарилмоқда. Қишлоқ хўжалигида хусусий мулкка (ердан ташқари) асосланган фермер ва деҳқон хўжаликлари ташкил топади ва улар жадал ривожланиб бормоқдалар. 2003 йилнинг 1 январига келиб мамлакат қишлоқ хўжалигида жами бўлиб 77 мингта фермер хўжалиги фаолият кўрсатиб турган. Олиб борилган чуқур ислохотлар натижасида мамлакатда дон етиштириш ҳажми кескин кўпайди. Агарда 1992 йилда жами бўлиб 2,2 млн. тонна дон етиштирилган бўлса, 2002 йилга келиб бу кўрсаткич 5,4 млн. тоннани ташкил этди. Шу йиллар ичида Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида олдин кўп миқдорда етиштирилмаган мойли ўсимликлар маҳсулотлари, қанд лавлаги ишлаб чиқариш кўпайтирилди. Мева, савзавот ва поллиз маҳсулотлари етиштириш ҳам кескин кўпаймоқда. Сўнгги йилларда чорвачилик тармоғи ривожланишига катта эътибор қаратилиб келмоқда, жумладан аҳолини гўшт, сут ва тухум маҳсулотларига бўлган талабини қондиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айниқса, чорва моллари бош сонини кўпатириш, уларни рўйхатга олишнинг янгича тизими йўлга қўйилди.

Республика қишлоқ хўжалигида мавжуд чорва молларнинг зотини яхшилаш мақсадида чет элдан гўшт ва сут маҳсулотлари етиштириш учун янги зот моллар келтирилмоқда. Чорвачиликнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва янги рақамли технологиялар билан кенг қамровли ишлаб чиқаришни таъминлаш бугунги замон талабидир.

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси тармоқларининг олдида асосий вазифалар турибди, улар: – Маҳсулотлар миқдорини кўпайтириш ва ассортиментини яхшилаш. Мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тиббиёт меъёрига мос равишда таъминланиш даражасини янада яхшилаш лозим. Айниқса, чорвачилик маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш ва ушбу маҳсулотлар нархини арзонлаштиришга эътибор қаратилиши лозим. Албатта, физиологик меъёр (энергия олиш) нуқтаи назаридан озиқ-овқат муаммаси мамлакатда тўлиқ ҳал этилган. Аммо, озиқ-овқат муаммоси ижтимоий-иқтисодий томондан баҳоланганда катта

муаммо бўлиб турибди. Гап шундаки, физиологик меъёр бўйича олинаётган энергия қайси маҳсулотларни истеъмол қилиш эвазига ҳосил бўлмоқда, деган савол туғилади. Ҳозирда мамлакат аҳолиси озиқ-овқатдан олинётган энергиянинг асосий қисми нон ва нон маҳсулотлари, картошка, углеводлар ва меваларни истеъмол қилишдан олинмоқда. Инсон организми талаб даражасида яхши фалоият кўрсатиш учун эса баланслашган озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилиш талаб этилади. Чунки, бу маҳсулотлар жон бошга қанчадан истеъмол қилинишини кўрсатувчи махсус меъёр ҳам ишлаб чиқилган. Бу борада, яъни баланслашган озиқ-овқат истеъмол қилишда, ҳали жиддий камчиликлар мавжуд. Айниқса, чорвачилик, асаларичилик, балиқ маҳсулотларига бўлган талаб жуда катта. Шу жиҳатдан мамлакатда ер, сув, меҳнат ва бошқа ресурслардан фойдаланишнинг энг самарали йўллари топиш, фан, техника ва технологиянинг энг илғор ютуқларини ишлаб чиқаришни қўллаш орқали қишлоқ хўжалик маҳсулотлар етиштириш ва улардан тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш, ассортиментини яхшилаш агросаноат мажмуасининг бош вазифаларидан биридир. Агарда ер юзи аҳолисининг 2 млрд.га яқини очлик ва ичимлик сув танқислиги шароитда яшаётганини ҳисобга олсак, бу муаммо янада кескинлиги аёнлашади. Бундан ташқари ер юзи аҳолиси, жумладан, Ўзбекистон Республикаси аҳолиси ҳам, кескин кўпайиб бармоқда. Ҳисоб-китобларга қараганда, 2030 йилга бориб Республика аҳолиси 46-млн. кишини ташкил этар экан.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг таннархи паст бўлишини таъминлаш. Бу жуда долзарб муаммолардан бири бўлиб, бозор иқтисодиёти талабидан келиб чиқади. Бозорда рақобатга бардош бериш учун етиштирилаётган маҳсулотлар ҳам сифатли, ҳам арзон бўлиши керак. Бозорда талаб ва таклиф қонуни талаблари натижасида шаклланган нархдан етиштирилаётган маҳсулот таннархи арзон бўлиши талаб қилинади. Маҳсулотлар таннархининг арзон бўлиши маълум даражада ижтимоий масала ҳам тўғри ҳал этилишига хизмат қилади. Гап шундаки, маҳсулотлар

таннархнинг паст бўлиши уларнинг нархини пасайишига олиб келиши мумкин. Бу, аҳолининг маҳсулотларни сотиб олиш имкониятларини кенгайтиради, турмуш даражасини оширади, ишлаб чиварувчиларнинг эса фойдаси кўпайишини таъминлайди. Натижада корхоналарнинг давлат бюджетига тўловлари ва солиқлар умумий миқдори кўп бўлади. Бу эса мамлакат иқтисодиётини кучайтиради ва янада тез ривожланиш имкониятлари туғилади.

Саноат маҳсулотларига эркин нархлар сиёсати олиб борилди ва натижада қишлоқ хўжалиги сотиб олаётган ўғит, ёқилғи-мойлаш материаллари, техника, уларни бутловчи қисмлари нархларининг ошиши кузатилмоқда ва аксинча қишлоқ хўжалигида асосий экин сифатида етиштириладиган айрим маҳсулотлар нархлари саноат маҳсулотларига қарагандан анча паст фойзда ўсди. Нархларнинг бундай ҳолатида шаклланиши (нарх паритетининг бузилиши) қишлоқ хўжалиги корхоналарнинг иқтисодий имкониятлари чекланишига сабаб бўлади ва бу, ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги корхоналарида кўплаб бошқа муаммолар юзага келишига сабаб бўлмоқда. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг бу ҳолати, ўз навбатида, умуман, мамлакат агросаноат мажмуасининг жадал ривожланишига тўсқинлик қилмоқда. Шу сабабли ҳам етиштирилаётган маҳсулотлар бирлигини таннархини имкон даражасида пасайтириш агросаноат мажмуаси асосий вазифаларининг иккинчиси ҳисобланади.

Мамлакат агросаноат мажмуаси тармоқларида, айниқса, қишлоқ хўжалигида, меҳнат унумдорлигини оширишга катта эътибор қаратиш лозим. Маълумки, меҳнат унумдорлигининг юқори бўлиши ижобий натижаларга олиб келади. Меҳнат унумдорлигининг ошиши маҳсулот таннархи нисбатан паст бўлишини, катта миқдордаги ресурслар тежалишини таъминлайди. Қишлоқ хўжалигидан меҳнат ресурсларининг бўшашига олиб келади. Қишлоқ хўжалигидан бўшашган меҳнат ресурслари нисбатан кўп малака ва билим талаб қиладиган саноатнинг турли саҳоларида ишлаши учун

имкониятлар туғилади. Натижада мамлакат меҳнат ресурсларининг сифат даражаси ошади. Бу эса энг катта бойлик ҳисобланади.

Ривожланган давлатлар таржибалари шуни кўрсатадики, бизда меҳнат унумдорлигини ошириш имкониятлари жуда катта. Масалан: АҚШ, Германия, Голландия каби ривожланган давлатларда қишлоқ хўжалигида банд бўлган бир ходим мамлакат аҳолисининг 90-110 таси етарли маҳсулот ишлаб чиқарилади. Бизда бу кўрсаткич 8-9 тани ташкил этади. Албатта, ривожланган давлатлар агросаноат мажмуаси таркибида асосий меҳнат ресурслари агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалигига хизмат қиладиган ёки маҳсулотни қайта ишлайдиган соҳаларда банд. Агар умуман, агросаноат мажмуасида меҳнат унумдорлигини ҳисобга олсак, юқоридаги нисбатнинг фарқи камаяди. Шунга қарамадан ривожланган давлатлар ва Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигидаги меҳнат унумдорлигининг даражаси ўртасидаги фарқ жуда катта. Шу сабабларга кўра, мамлакат агросаноат мажмуаси меҳнат унумдорлигини ошириш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Бозор иқтисодиёти шароитида рақобатда ютиб чиқиш ва барқарор ривожланиш учун меҳнат унумдорлигини оширишга эътиборни кучайтириш лозим.

Мажмуа тармоқларининг бир-бири билан мутаносиб ҳолда ривожланишни таъминлаш зарур. Бу жуда катта назарий ва амалий аҳамиятга эга вазифалардан биридир. Ҳозирда мамлакат агросаноат мажмуасининг 1-саҳоси, агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг мавжудлиги ва борларининг ривожланиш даражаси талабдагидан паст. Натижада, тракторларнинг катта қисми, комбайнларнинг, юк автомобилларининг юз фоизи импорт эвазига қопланади. Мамлакатда трактор, пахта териш машинаси ва қатор қишлоқ хўжалиги учун зарур ишчи машиналар ишлаб чиқаришга етарлича имконият бор. Шу сабабли қишлоқ хўжалиги техникасини ишлаб чиқарувчи тармоқларни ривожлантиришга энг устувор йўналишлардан бири сифатида қаралмоқда.

Қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларнинг нобуд бўлмаслиги жихатдан уларни тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқ ва хизматларнинг мавжудлигига, уларнинг жиҳозланишига ва бир меъёрга етарли кувват билан ишлашига боғлиқ. Ҳозирда қишлоқ хўжалигида етиштирилган айрим маҳсулотнинг 25-30 фоизи ана шу тармоқлардаги камчиликлар сабабли нобуд бўлмоқда. Бу эса ишлаб чиқариш ресурлари, маҳсулотлар тақчиллиги шароитида йўл қўйиб бўлмайдиган йўқотишдир. Айниқса памидор, узум, олма каби маҳсулотлар пишган пайтда уларни тайёрловчи, сақловчи ва қайта ишловчи ташкилотлар кувватининг етишмаслиги бунга сабаб бўлмоқда. Баъзи ҳолларда мавжуд кувватлардан фойдаланиш даражасининг пастлиги ҳам иқтисодиётга катта зарар келтиради. Масалан, ҳозирда гўштни қайта ишлаш саноати ўз кувватидан йил давомида 5-18 фоизга фойдаланмоқда. Бу, ўз навбати ишлаб чиқариш самарадорлиги пасайишига, мавжуд ресурсларнинг бекор туриб қолишига олиб келади. Умуман олганда, агросаноат мажмуаси тармоқларини бир-бирига мутаносиб ривожлантириш жуда мураккаб бўлсада, бу масалага эътиборсиз бўлиш мумкин эмас. Уни оқилона ҳал этиш иқтисодий сиёсатнинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

Бозор муносабатларини янада чуқурлаштириш, маҳсулот экспортини кўпайтириш, хорижий давлатларнинг илғор таржибасини ўрганиш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиш, кадрлар малакасини, билимини ошириш меҳнаткашларнинг турмуш шароитларини юксалтириш масалалари ҳам мажмуанинг муҳим вазифалари ҳисобланади.

Калит сўзлар:

Ишлаб чиқариш воситалари, чорвачилик моддий-техника базаси, кадрлар малакаси, қишлоқ хўжалиги техникаси, агросаноат мажмуасининг 1-соҳаси, меҳнат унумдорлиги, каттиқ валюта.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Агросаноат инетграцияси деганда нимани тушунаси?

2. Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва иқтисодиётдаги ўрни қандай?
3. Агросаноат мажмуасига таркибига қандай хизматлар киради?
4. Агросаноат мажмуасининг мақсади ва унинг асосий вазифалари нималардан иборат?
5. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари?

3-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ МОДДИЙ – ТЕХНИКА РЕСУРСЛАРИ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ВА ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИШ СОҲАСИДАГИ ИНФРАТУЗИЛМАЛАР

3.1. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг моҳияти, таркиби.

3.2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг аҳамияти, иқтисодиётдаги ўрни ва ҳозирги ҳолати.

3.3. Республика агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.

Маълумки, ҳар қандай фаолият турининг самарали фаолияти унга кўрсатилаётган хизматлар фаолиятининг сифатига боғлиқ бўлади. АСМ қишлоқ хўжалиги корхоналарига хизмат кўрсатувчи ва асосий фаолият учун инфратузилмани яратиб берувчи соҳалардан бири ҳисобланади. Ушбу мавзуда айнан қишлоқ хўжалиги корхоналарига хизмат кўрсатиш ва инфратузилма ҳақида кенг назарий билимлар ёритиб берилган.

3.1 Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг моҳияти, таркиби

Агросаноат мажмуасининг катта бир қисми унинг инфратузилмасидан иборат. Унинг ривожланишига Республика Президенти ва ҳукумати катта аҳамият бериб келмоқда. Бу борадаги фикрларини билдириб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси

тўғрисида”гп 4947-сонли фармонда қуйидагиларни таъкидлаган эди. “3.3.

Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш:

- таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш;

- пахта ва бошоқли дон экиладиган майдонларни қисқартириш, бўшаган ерларга картошка, сабзавот, озуқа ва ёғ олинадиган экинларни экиш, шунингдек, янги интенсив боғ ва узумзорларни жойлаштириш ҳисобига экин майдонларини янада оптималлаштириш;

- фермер хўжаликлари, энг аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан бир қаторда, қайта ишлаш, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр ва тайёр озиқ-овқат ҳамда қадоклаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги қайта ишлаш корхоналарини қуриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, ташиш ва сотиш, агрокимё, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматлари кўрсатиш инфратузилмасини янада кенгайтириш;

- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш, мелиорация ва ирригация объектлари тармоқларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологияларни жорий этиш,

унумдорлиги юқори бўлган қишлоқ хўжалиги техникасидан фойдаланиш...”¹
деб таъкидлаган эди.

Инфратузилма (лотинча **infra** – “қўйи”, “остки” ва лотинча **structura** – “тузилма”, “жойлашуви”) – бу, тизимнинг ишлаши учун асос, ўзаро боғлиқ бўлган хизмат кўрсатиш тузилмалари ёки иншоотлари мажмуасидир.

Маълумки ишлаб чиқарувчи субъектлар ўз ишлаб чиқариши учун жуда кўплаб шароитларнинг, омилларнинг бўлишини талаб қилади. Бугунги кунда ишлаб чиқариш жараёни шу даражада тезлашиб, мураккаблашиб кетдики, иқтисодий жиҳатдан жуда катта имкониятга эга бўлган корхона ва фирмалар ҳам ўз ишлаб чиқариши учун зарур барча хизмат турларини ўз ҳисобидан ташкил қила олмай қолдилар. Бу хизматлар ихтисослашган ҳолда ташкил этилгандагина самарали ҳисобланади. Ишлаб чиқарувчи ўзига хос бўлмаган хизмат турларини ўз таркибида ташкил этмасдан уларни ихтисослашган хизмат кўрсатувчилардан сотиб олгани иқтисодий жиҳатдан самарали ҳисобланади. Албатта айрим хизмат турларини йирик ишлаб чиқарувчилар ўзлари ташкил этишлари мумкин.

Инфратузилманинг асосий вазифси ишлаб чиқаришнинг самарали ишлаши учун хизмат қилиш, ишлаб чиқариш жараёнларининг узликсиз, бир меъёردа ишлаши учун шароит яратишдан иборат.

Инфратузилма қишлоқ хўжалиги корхоналари бажарадиган кўплаб функцияларни ўз зиммасига олади. Бу қишлоқ хўжалиги корхоналарига ресурсларни ишлаб чиқаришни ривожлантиришга йўналтириш имкониятини беради.

Маълумки, агросаноат мажмуасининг инфратузилмаси унинг **4-соҳасини** ташкил этади. Инфратузилма жуда катта ва мураккаб таркибга эга. Шу сабабли агросаноат инфратузилмаси иқтисодий фан томонидан асосан икки қисмга бўлиб ўрганилади. Биринчи қисмга агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси киради. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралда “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони.: –Т. Адолат 2017-йил.

агросаноат мажмуасининг энг зарур қисми бўлиб, ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан унинг мавжудлиги ва бир меъёрга фаолият кўрсатишига боғлиқ. Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмасига қуйидагилар киради:

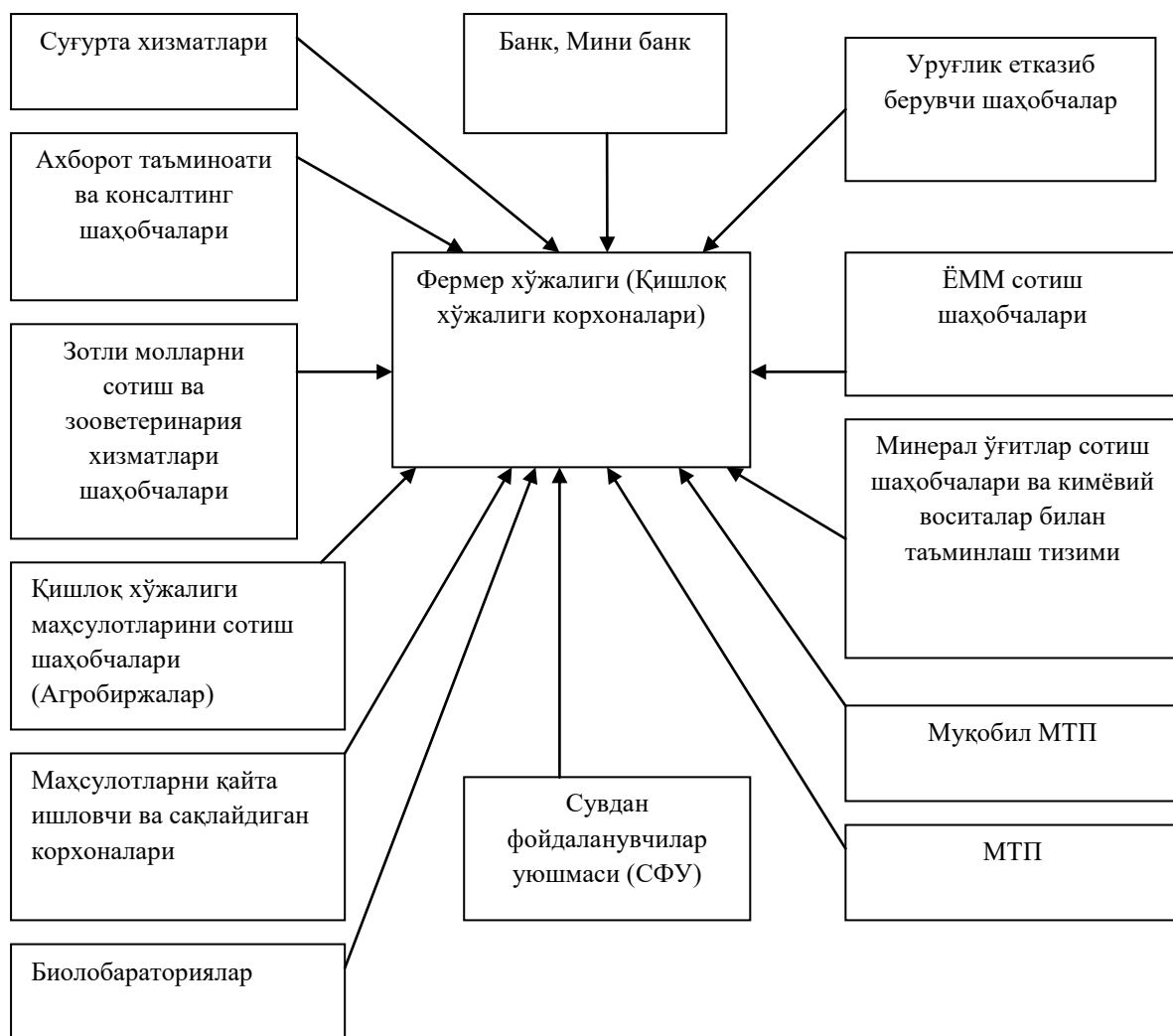
- транспорт тизими ва йўллар;
- алоқа тизимининг ишлаб чиқариш билан бевосита боғланган қисми;
- банк ва молия бозорининг тегишли қисми;
- қишлоқ хўжалиги техникаларини таъмирлаш тизими;
- қишлоқ жойларда электр энергиясини узатиш линиялари;
- илмий – ишлаб чиқариш лабораториялари;
- зооветеренария хизматлари;
- ирригация ва мелиорация хизматлари;
- ёқилғи ва мойлаш материаллари таъминоти ташкилотлари;
- маъданли ўғитлар, кимё ва қишлоқ хўжалигини зарур кимёвий воситалар билан таъминлаш тизимлари;
- биологик хизмат кўрсатиш тизимлари корхоналари;
- консалтинг хизматлари ва бошқалар.

Инфратузилманинг ўзига хослиги шундаки, бир хизмат турининг ўзи бир пайтда ишлаб чиқариш инфратузилмаси ҳамда ижтимоий инфратузилма бўлиши мумкин. Масалан, йўллар ишлаб чиқаришга хизмат қилиш пайтида ишлаб чиқариш инфратузилмаси ҳисобланади. Лекин улар аҳолининг эҳтиёжлари учун барчага беминнат бир хилда хизмат кўрсатадиган ижтимоий хизмат тури ҳамдир. Шу сабабдан йўллар ижтимоий инфратузилмага ҳам киради. Шунгдек, алоқа ва транспорт тизимлари ҳам ишлаб чиқариш ёки ижтимоий инфратузилма бўлиши мумкин. Инфратузилманинг бу хусусиятини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ. Бу ҳолатни ҳисобга олмаслик иқтисодий қарорлар қабул қилишда ақрим қийинчиликларни туғдириши мумкин. Кейинги йилларда умумий тараққиёт

натижасида агросаноат мажмуаси инфратузилмаси ҳам ривожланиб, кенгайиб бормоқда. Бу, ўз навбатида, агросаноат мажмуасига кирувчи барча тармоқларни бир-бирига янада яқинлаштиради, мажмуанинг самарали ишлаши учун шароитларни яхшилашга олиб келади.

Бизнинг фикримизча агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалиги (фермер ширкатлар ва деҳқон хўжаликлари)га корхоналарига бозор инфратузилмаси хизматлари кўрсатиш бўғинлари таркибини қуйидаги тартибда таснифлаш маъқул бўлар эди (4.1.1-чизма).²

² Агросаноат мажмуасида бозор инфратузилмаси хизматларининг долзарблиги Марказий банк Бухоро вилоят Бош бошқармаси бошлиғи М.Р.Абдуллаев, БухДУ К.Б.Дилмонов/ Минтақавий агросаноат мажмуи хизмат бозорида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш Республика илмий-амалий конференцияси материаллари 18-19 апрел, 2005 й. 117-121 (118 бетда)

3.1.1.-чизма. Агросаноат мажмуаси бозор инфратузилмасининг хизматлар кўрсатиш бўғинлари таркиби

Агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг ўзига хос хусусиятларига куйидагилар киради:

1. агросаноат мажмуи хизматлар бозори кўп қиррали мураккаб универсал табиатлидир;
2. унга маълум даражада мавсумийлик хосдир;
3. айрим соҳаларда монополлик даражаси юқори. Хизмат кўрсатувчи корхоналар асосан монопол ҳолдадирлар;
4. фермерлар ва деҳқонларнинг мавқеи ушбу бозорда пастдир;
5. хизматнинг барча турлари ҳам яхши шаклланган ва ривожланган эмас.

3.2 Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг аҳамияти, иқтисодиётдаги ўрни ва ҳозирги ҳолати

Дастлабки маълумотларга кўра 2017 йилнинг январь-декабрь ойларида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулот(хизмат)ларининг умумий ҳажми 69504,2 млрд. сўмни ёки 2016 йилнинг мос даврига нисбатан 102,0 фоизни, шу жумладан деҳқончилик ва чорвачилик, овчилик ва ушбу соҳаларда кўрсатилган хизматлар – 68906,7 млрд. сўмни (101,9 фоиз), ўрмон хўжалиги – 117,9 млрд. сўмни (101,6 фоиз), балиқ хўжалигида – 479,6 млрд. сўмни (126,8 фоиз) ташкил қилди.³

Мамлакат агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси жуда катта аҳамиятга эга. Чунки, ишлаб чиқариш инфратузилмасисиз агросаноат мажмуасида мўътадил фаолият юритиши мумкин эмас. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси агросаноат мажмуасида ишлаб чиқаришнинг узликсиз ташкил этилишини таъминлайди. Агарда ҳар бир корхона барча иш ва хизматларни ўзи бажаришга ҳаракат қилса, бу жуда қимматга тушади. Кўп ҳолатларда буни амалга ошириш мумкин ҳам эмас. Масалан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун уруғлик, ёқилги – мойлаш материаллари, маъданли ўғитлар, тури кимё маҳсулотлари, дори-дормонлар, электр, сув таъминоти, кадрлар етиштириш, алоқа хизматлари кўрсатиш, хўжаликда мавжуд техникаларни таъмирлаш ишлари ва бошқаларни олайлик. Бу иш ва хизмат турларини бир хўжалик бажариши учун қанчадан қанча мутахассис, транспорт, техникалар ва бошқа ресурслар керак бўлади. Бу хизматларни ташкил этиш учун хўжаликда на мутахассислар, на молиявий ресурслар етарли. Чунки, айрим хизмат турлари таъминоти бир хўжалик учун эмас, балки ўн, юзлаб ва минглаб ташкилотларга хизмат кўрсатади. Масалан, электр билан таъминлаш ва ҳ.к. Уларни ҳар бир хўжалик ўзи аҳолида ташкил эта олмайди. Шу сабабли ҳам бу иш ва хизмат турлари аҳолида мустақил тизимларни ташкил этади.

³ <https://stat.uz/uploads/docs/selhoz-yan-dekabr-2017-uz.pdf>

Агросанот мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси иқтисодиётда катта ўринни эгаллайди. Энг аввало, бу иш ва хизматлар ишлаб чиқаришнинг ривожланишига олиб келади. Иқтисодиёт ривожланган сари эса, инфратузилма хизматларига талаб ортади. Натижада, ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги ошади. Меҳнатга лаёқатли аҳолининг катта қисми инфратузилма объектларига ишга жойлашади. Иқтисодиёти ривожланган давлатларда жами ишлаётганларнинг 60-70 фоизи хизмат кўрсатиш тизимида ишлайди. Бизда эса бу кўрсаткич 49,8 фоизни ташкил қилади.⁴ Натижада қишлоқ хўжалиги корхоналари ўзига хос бўлмаган кўпгина хизмат турларини ўзлари бажарадилар. Бу ёқилғи – мойлаш материаллари, маъданли ўғитларни хўжаликка олиб келиш ва бошқа фаолиятлардир. Қишлоқ хўжалиги корхоналари ўзига хос бўлмаган фаолиятлар билан шуғилланганликлари ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги кутулган даражада ижобий бўлмаслигига олиб келиши мумкин.

Агросаноат мажмуаси, айниқса, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш инфратузилмасининг шаклланишига кўплаб омиллар ва мавжуд шароитлар таъсир кўрсатади. Жумладан, минтақанинг тупроқ-иқлим шароитлари, ернинг рельефи, сув билан таъминланиши, йўлларнинг мавжудлиги, ҳолати ва магистрал йўлларга узоқ-яқинлиги, ишлаб чиқариш объектларининг (корхоналар, фирмалар) жойлашиши, ишлаб чиқаришнинг ихтисослашиши, ишлаб чиқаришда қўлланилаётган технологиялар ва бошқалар. Ушбу омиллар таъсирида қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси шаклланади ва ривожланади.

Инфратузилма қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини жадал ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади, қишлоқ хўжалиги тармоқларини аста-секин айрим хизмат кўрсатиш функцияларидан озод қилади. Бу хизматлар инфратузилманинг ихтисослашган корхона ва ташкилотлари томонидан бажарилади. Бу иқтисодий самарадорликнинг ошишига олиб келади. Қишлоқ хўжалиги ҳам асосан, ишлаб чиқариш

⁴ <https://stat.uz/uploads/docs/usluga-lotin-2017-uz.pdf>

жараёни билан шуғулланади. Натижада, барча ишларнинг ўз агротехник муддатларида сифатли бажарилиши таъминланади. Лекин ҳозирда инфратузилма бажариши керак бўлган жуда кўплаб иш ва хизматлар қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан бажарилмоқда. Бу, ўз навбатида, айрим ишларнинг сифатсиз ва катта харажатлар эвазига бажарилишига олиб келмоқда. Иккинчи томондан, мавжуд инфратузилма ҳам самарали ва сифатли фаолият кўрсатади. Шулардан бири кўрсатилаётган хизматлар базорида рақобат муҳитининг пастлиги, кўпгина ҳолларда умуман йўқлиги, хизматлар сифатининг жуда пастлигидир. Шу сабабли бу борада ҳам қилинадиган ишлар жуда кўп.

Республикада агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси маълум даражада ривожланган. Айниқса, пахта ва буғдой етиштириш учун хизмат кўрсатадиган инфратузилма яхши ривожланган. Бу йўналишдаги ишлар давлатнинг қаттиқ назорати остида ривожлантирилмоқда. Республикада пахта толасини экспорт қилиш билан шуғилланадиган 20 та ихтисослашган пахта терминаллари ташкил этилган. Ҳозирда уларнинг бир пайтда тола сақлаш имконияти 350 минг тоннадан ортиқ.

Республикада пахта толасини экспорт қилиш ушбу терминаллардан ташқари Республика товар-хомашё биржаси ёрдамида амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси товар-хомашё биржаси 120 та филиалга ва 70 мингдан ортиқ мижозларга эга. Унинг мижозлари 44 давлатнинг иқтисодий субъектлари ҳисобланади. Пахтачиликда ишлаб чиқариш инфратузилмасида транспортнинг аҳамияти катта. 1991 йилда пахта толасини экспорт қилишга хизмат кўрсатадиган “Ўзташқитранс” ДАК ташкил этилди. У FIATA нинг аъзоси ҳисобланади. Компаниянинг 9 та шўъба корхоналари бўлиб, улар бир йилда 1,5 млн. тонна юкни экспорт ва импорт қилади. Пахта толасини экспорт қилишда давлат ташқи савдо акционерлик компанияси “Ўзмарказимпекс” 1998 йилда ташкил этилди. Унинг йиллик пахта толасини сотиш ҳажми 25 минг тоннани ташкил этади. 1991 йилда қишлоқ хўжалик

маҳсулотларини экспорт қиладиган ва янги техника ва технологияларни импорти билан шуғилланувчи “Ўзпромашимпекс” ДАК ташкил этилди. Ушбу компания йилига 300 минг тонна пахта толасини 35 та давлатга экспорт қилади. Республикада “Ўзинтеримпекс” давлат ташқи савдо акционерлик компанияси ташкил этилган ва унинг шўъба корхоналари йилига 300 минг тонна толани экспорт қилади. Компаниянинг йиллик пул айланмаси 350 млн. АҚШ долларини ташкил этади. 1992 йилда “Ўрта Осиё Транс” ДАК пахтачилик тармоғи ишлаб чиқариш инфратузилмасининг асосларидан бири ҳисобланади.

Республикада чорвачилик тармоқлари учун хизмат кўрсатадиган инфратузилма мавжуд аммо улар етарли даражада ривожланмаган.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан қишлоқ хўжалигини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида қуйидагилар қайд этилди – “...Кейинги йилда кластер усулида пахта етиштиришни камида 52 фоизга етказиш учун 48 та пахта-тўқимачилик кластерини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинди.

Шу билан бирга, ғалла ва мева-сабзавот кластерлари фаолиятини ҳар томонлама ривожлантириш керак. Бу соҳа биз учун нисбатан янги эканини инобатга олиб, уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, жумладан, кредит тизимини соддалаштириш, харажатларни субсидиялаш, ер ажратиш билан боғлиқ тартибларни қайта кўриб чиқиш талаб этилади.

Уруғчиликда асл навларни яратиш мақсадида тажриба-селекция ишларини тубдан жонлантириш лозим.

Бунинг учун уруғчилик ва селекция билан шуғулланадиган институтларнинг моддий-техник базасини яхшилаш, давлат-хусусий шериклик асосида уруғчилик кластерларини ташкил қилиш талаб этилади...”⁵.

⁵ Халқ сўзи. №271-272. 29.12.2019 йил.

3.3 Республика агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари

Агросаноат мажмуаси инфратузилмасини ташкил этиш ва ривожлантиришда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ:

1. мажмуа тармоқлари, корхоналарининг ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма хизматларига бўлган реал талабларини ҳисобга олиш;
2. инфратузилма хизматлари нархларининг ишлаб чиқарувчилар учун маъқул бўлишига эришиш (лозим бўлганда давлатнинг иқтисодий дастаклар орқали аралашувини жорий этиш ва рақобатни ривожлантириш орқали);
3. инфратузилма субъектлари фаолиятини тартибга сотиб туриш йўллари топиш;
4. инфратузилма хизматлари бозорида рақобатни кучайтириш, монополияга йўл қўймаслик;

Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини кескин ривожлантириш бугунги кун заруратидир. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси қуйидаги йўналишларда ривожлантирилиши мақсадга мувофиқ:

- Агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларга хизмат кўрсатадиган тармоқ ва хизматларнинг турларини кўпайтириш. Ҳозирда мамлакат қишлоқ хўжалиги ўзига зарур бир қанча хизматларни тўлиқлигича ва сифатли даражада олмаяпти. Масалан, уларга зарур банк, молия бозоридаги ўзгаришлар, турли шароитларда керакли қонуний ва иқтисодий маслаҳатлар билан таъминланиш даражаси, илм-фан ютуқларидан фойдаланган ҳолда фермер ва деҳқон хўжаликларининг малакаларини ошириб туриш ва ҳ.к. паст ҳолатда. Бу мисоллар қишлоқ хўжалиги учун зарур хизматларнинг бир кичик қисмидир. Шу сабабли ишлаб чиқариш инфратузилмасининг хизмат турларини кўпайтириш лозим;

- Хизмат бозорида рақобат муҳитини ривожлантириш агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришнинг бошқа бир йўналишидир. Бу энг катта аҳамиятга эга йўналишлардан биридир. Рақобатнинг бўлмаслиги кўрсатилётган хизматлар нархининг юқори бўлишини таъминламоқда. Рақобатнинг қисман ёки умуман йўқлиги сабабли кўрсатилаётган хизматлар сифатининг пастлигига сабаб бўлиб келмоқда. Рақобат муҳитининг шаклланиши истеъмолчилар учун сифат ёки нарх кўрсаткичлари бўйича хизмат кўрсатишни таклиф этувчиларни танлаш ҳукуқини беради;

- Хизмат кўрсатиш соҳасида катта имкониятлар хўжаликларнинг ўзлари томонидан биргаликда ташкил этиладиган “иттифоқ”лардадир. Масалан, техникадан биргаликда фойдаланиш иттифоқларини ташкил этиш масаласи натижалар бериши мумкинлигига қарамасдан бу соҳа ривожланган эмас. Бунга асосий сабаб хўжаликларни бошқараётган раҳбарларда бундай ишларга тажриба, билим йўқлигидадир. Агарда иттифоқ тузилган ҳолда ҳам уни ташкил этган барча хўжаликлар учун ундаги техникадан самарали фойдаланиш бўйича манфаатли тартиб – қоидалар ишлаб чиқилмаган. Демак, бу борадаги ишларни ривожлантириш зарур.

Агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг шаклланиши, унинг таркиби, ривожланганлик даражаси жуда кўп омилларга боғлиқ. Жумладан, ишлаб чиқариш корхоналарининг ихтисослашганлиги, ерларнинг рельефи, шаҳарлардан узоқ ёки яқин жойлашганлиги, йирик транспорт узелларига яқинлиги ёки узоқлиги ва бошқалар инфратузилманинг нималардан ташкил топиши, унинг ривожланганлик даражаси қандай бўлиши лозимлигини белгилайди. Масалан, пахтачиликка зарур айрим хизматлар ёки иш тури ғаллачиликда керак эмас ёки жуда кам миқдорда керак. Бундай ҳолларда пахтачилик билан ғаллага ихтисослашган хўжаликларга ҳар хил инфратузилма керак бўлади. Қоракўлчилик хўжаликлари инфратузилмаси пахтачилик хўжаликларидагидан тубдан фарқ қилади ва ҳ.к. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришда қишлоқ

хўжалигининг ўзига хос хусусиятларини (ернинг асосий ишлаб чиқариш воситалигини, унумдорлиги, тупроқ сифатининг ҳар хиллиги, ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги, иш вақти билан ишлаб чиқариш даврининг мос келмаслиги каби) эътиборга олиш зарур бу ҳам инфратузилмани ривожлантиришни зарур йўналишларидандир.

Республикада қишлоқ хўжалиги инфратузилмасини ривожлантириш бўйича катта ишлар амалга оширилмоқда. Республика қишлоқ хўжалигида мавжуд бўлган иқтисодий ночор ва норентабелли, истикболсиз ширкатларни фермер хўжаликларига айлантириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрда “2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чоратadbирлари тўғрисида”ги қарори қишлоқ хўжалиги корхоналари учун инфратузилмани ривожлантиришнинг йўналишларини белгилаб берди. 2018 йил 10-декабрда ушбу қарорга айрим ўзгаришлар ва қўшимчалар киритилди.

Калит сўзлар:

Фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси, норентабелли, инфратузилма, хизмат бозори, рақобат муҳити, агросаноат мажмуасининг инфратузилмаси, агросаноат мажмуасининг 4-соҳаси, модернизация.

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. “Агросаноат мажмуасининг инфратузилмаси” тушунчаси.
2. Агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг таркиби.
3. Агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг моҳияти.
4. Агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамияти.
5. Соҳанинг асосий мақсад ва вазифалари.
6. Агросаноат мажмуаси инфратузилмасини мутаносиб ривожлантириш зарурати.
7. Қишлоқ хўжалигига техникавий хизмат кўрсатувчи соҳаларнинг ҳозирги ҳолати.

8. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркиби ва бу тузилма ривожланишининг ҳозирги ҳолати.

9. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини янада ривожлантириш йўналишлари.

10. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ташкил этишнинг ўзга хос хусусиятлари.

4-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЕР ВА СУВ РЕСУРСЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

4.1.Қишлоқ хўжалиги ер фондининг таркиби, аҳамияти ва асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусусиятлари.

4.2.Қишлоқ хўжалигида ер фондларидан фойдаланиш ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими.

4.3.Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини оширишнинг йўллари.

Маълумки мавжуд ресурслар чегараланган, улардан самарали фойдаланиш инсоният учун жуда муҳимдир. Айниқса, индустриянинг ривожланиши билан ва аҳоли соснининг ортиши билан бирга ер ва сув ресурсларига бўлган эҳтиёж ҳам ортиб боради. Айниқса қишлоқ хўжалиги учун ер ва сув асосий ишлаб чиқариш учун зарур бўлган ресурслардир.

4.1 Қишлоқ хўжалиги ер фондининг таркиби, аҳамияти ва асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусусиятлари

Ер ресурслари мамлакат иқтисодиётининг асосий воситаси ҳисобланади. Ерлар чегараланган бўлиб ундан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ер бир пайтда меҳнат предмети (меҳнат йўналтириладиган объект сифатида) ва меҳнат қуроли (ерда зарур биологик шароитларни туғдириш натижасида ўсимликлар ривожланади) сифатида қишлоқ хўжалигида юзага чиқади. Ер ҳар бир халқнинг асосий бойлигидир. Ер ресурслари миқдор

жиҳатидан камаймайди. Аммо, қишлоқ хўжалигига ихтисослаштирилган ерлардан нотўғри фойдаланиш оқибатида унинг унумдорлиги пасаяди.

Амалиётда унумдорлик кўрсаткичини кимёвий ҳамда биологик йўллар билан тиклаш ишлари кенг йўлга қўйилган.

Ер юзининг умумий ер фонди 149 млн². км.ни ташкил этади. Шундан, музликлар 16,3 млн². км., тоғ ва адирлар 5 млн². км., музликлар билан қопланган соҳил бўйлари ва ўрмон ҳудуд (тундра)лар 7 млн². км., ботқоқликлар 4 млн². км., кўллар, дарёлар ва сув омборлари 3,2 млн². км., сувсиз чўллар, тошлоқ тупроқлар ва қирғоқ қумлари 18,2 млн². км., ўрмонлар 40,3 млн². км., дарахт ва бутазорлар 28,5 млн². км., қишлоқ хўжалиги ерлари 19 млн². км., саноат ва шаҳар мақсадларида ишлатиладиган ерлар 3 млн². км., унумдорлиги жиҳатидан яроқсиз ерлар 4,5 млн². км.ни ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси 447,4 млн. гектар ер майдонига эга. Республика қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдонларининг 81 фоизи ёки 26,6 млн. гектарини яйлов ва пичанзорлар ташкил этади. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигига яроқли ерларнинг 16 фоизи ҳайдаладиган ерлардир. Мамлакатнинг лалмикор ерлари 6,6 млн. гектар. Шундан 3,0-3,2 млн. гектари ҳайдалади ва уларда лалми деҳқончилик билан шуғулланилади. Қолган қисмидан намлик бўлмаганлиги туфайли кам мақсадларда фойдаланилади.

Тоғ ва адир ҳудудларидаги дарахт ва бутазорларнинг камайиб кетиши натижасида сув захиралари камайиши ва булоқ сувларини қуриб кетишига сабаб бўлмоқда.

Табиатимизда юзага келган салбий ҳолатлар одамларнинг соғлигига ва яшаш тарзига жиддий хавф солмоқда, шунингдек, қишлоқ хўжалиги экинларининг 25–30 фоизини, табиий ўсимликлар ва ҳайвонларнинг кўплаб турларини нобуд бўлишига олиб келмоқда.

Юқоридаги мавжуд муаммолардан келиб чиқиб, Ўрмон хўжалиги давлат қўмитаси ўрмончиликда илғор давлатлар тажрибасидан фойдаланиб, “Ўзбекистон Республикаси ўрмон хўжалигини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”ни ишлаб чиқди. Республикамизни “Яшил ҳудудга”

айлантиришга хизмат қилувчи мазкур Концепциясини қабул қилиш ва уни амалга ошириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш таклифини илгари сурмоқда.

Хусусан, Концепцияда инновацион технологияларни (дрон, дельтоплан, уруғларни гранула усулида экиш, чўл ҳудудларда гидрогель ишлатиш ва бошқаларни) жорий этиш орқали ўрмон барпо қилиш ҳажмларини кўпайтириш, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар майдонларини кенгайтириш орқали ноёб ва йўқолиб кетаётган ўсимлик ва ҳайвонот дунёси объектларини сақлаб қолиш бўйича аниқ таклифлар берилган.

Хорижий грант ва маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан деградацияга учраган, турли эрозиялардан зарар кўрган ер майдонларини қайта тиклаш, қишлоқ хўжалиги экинларини шамол эрозияси ва гармселлардан сақлаш мақсадида ҳимоя (ихота) ўрмонзорларини барпо қилиш, ўрмонсиз ерларни давлат-хусусий ҳамкорлик доирасида маҳаллий аҳолига ўрмон барпо қилиш, ерлардан фойдаланишга имтиёзли ажратиб бериш тизимини жорий этиш таклифи илгари сурилмоқда.

Шунингдек, республикада маълум бир санани “Дарахт экиш куни”ни сифатида белгилаш, ўрмончиликда ташаббус кўрсатган фуқароларни рағбатлантириш шулар жумласидандир.

Мухтасар айтганда “Ўзбекистон Республикаси ўрмон хўжалигини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”ни қабул қилиниши мавжуд муаммоларни бартараф этишга хизмат қилади.⁶

Республика ерининг бир қисми шаҳарлар ва аҳоли пунктлари, бир қисми транспорт ва коммуникациялари, дарё ва сув ҳавзалари билан банд ерлар, ўрмон хўжалиги ерлари, ҳарбий мақсадлар учун ажратилган ерлар ва давлат заҳира фондидан иборат. Биз учун энг муҳими, қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар ҳисобланади. Республиканинг ер манбалари чекланган, у қишлоқ хўжалиги тармоғида фойдаланадиган ресурс сифатида шўрланишлар

⁶ <http://uza.uz/oz/society/zbekiston-rmonlari-is-arib-ketmo-dami-yeki--13-03-2018>

ва у жойларда сув ресурсларининг тугаб бораётганлиги туфайли камайиб бормокда.

Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 1-боб 8-моддасига биноан ерлардан фойдаланиш тоифалари белгиланган. Унга кўра – “Ўзбекистон Республикасининг ер фонди ерлардан фойдаланишнинг белгиланган асосий мақсадига кўра қуйидаги тоифаларга бўлинади:

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига тайин этилган ерлар – қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун берилган ёки ана шу мақсадга мўлжалланган ерлар. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар суғориладиган ва суғорилмайдиган (лалмикор) ерлар, ҳайдаладиган ерлар, пичанзорлар, яйловлар, кўп йиллик мевали дов-дархтлар ва тоқзорлар эгаллаган ерларга бўлинади;

- аҳоли пунктларининг (шаҳарлар, посёлкалар ва қишлоқ аҳоли пунктларининг) ерлари - шаҳарлар ва посёлкалар шунингдек қишлоқ аҳоли пунктлари чегараси доирасидаги ерлар;

- саноат, транспорт, алоқа, муҳофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар – кўрсатилган мақсадларда фойдаланиш учун юридик шахсларга берилган ерлар;

- табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, реализация мақсадларига мўлжалланган ерлар – алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар эгаллаган, табиий даволаш омилларига эга бўлган ерлар, шунингдек оммавий дам олиш ва туризм учун фойдаланадиган ерлар;

- тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар – тарихий-маданий ёдгорликлар жойлашган ерлар;

- ўрмон фонди ерлари – ўрмон билан қопланган, шунингдек ўрмон билан қопланмаган бўлса ҳам, ўрмон хўжалиги эҳтиёжи учун берилган ерлар;

- сув фонди ерлари – сув объектлари, сув хўжалиги иншоотлари эгаллаган ерлар ва сув объектларининг қирғоқлари бўйлаб ажратилган минтақадаги ерлар;

захира ерлар.”⁷

Ердан тўла ва самарали фойдаланишни ташкил этиш учун ер тузиш ишлари ўтказилади. Ер тузиш ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларини амалга оширишга, ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза этишни ташкил қилишга, ер ресурсларини ҳисобга олиш ва баҳолашга, қулай экологик муҳитни вужудга келтиришга, ер тузиш ишларининг ҳудудий ва ички хўжалик режаларини тузишга қаратилган тадбирлар тизимини ўз ичига олади.

Фермер хўжалигининг ер ҳудудини ташкил этиш деганда, хўжалик ва унинг бўлинмалар ташқи чегаралари, уларнинг ҳудудида жойлашган қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар, алмашлаб экиш, аҳоли пунктлари, йўл ва сув шаҳобчаларини ташкил этиш ва корхона ҳудудида жойлаштириш тушунилади.

Қишлоқ хўжалик корхоналари ер ҳудудларини ташкил этишда қуйидаги тамойилларга (принципларга) амал қилишлари керак:

- ер давлат мулки эканлиги ва ундан фойдаланганлик учун ҳақ тўлаб бориш, ердан фойдаланиш давлат томонидан назорат қилиб турилишини эсда сақлаш;
- ер ҳудудининг доимийлиги, яъни у ер ердан фойдаланувчиларга «Ер кодекси»га биноан абадий фойдаланиш учун ижарага берилишини назарда тутиш;
- ер фойдаланувчилар учун абадий ёки узоқ муддатга ижарага берилиши, уни тубдан яхшилаш, тупроқ унумдорлигини ошириш билан боғлиқ бўлган йирик тадбирларни амалга ошириш, уларнинг натижасидан манфаатдор бўлишни таъминлайди;
- корхона ер ҳудудининг яхлит бир массив (ҳудуд) бўлиши. Бунинг моҳияти шундан иборатки, агарда корхонанинг ер майдони бир жойда мужассамлашган бўлса, корхона фаолиятини ташкил этиш, йўл, транспорт,

⁷ Ўзбекистон Республикаси кодекслари (2018 йил 1 августгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): П-жилд / Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги: Т.: «Адолат» ҳуқуқий ахборот маркази, 2018 йил. 5-бет.

ишлари, улар билан боғлиқ бўлган харажатлар қисқаради, бошқариш, алоқа осонлашади;

Хўжаликлараро ер тузиш ишларига қуйидагилар киради:

- Жойнинг ўзида овуллар, қишлоқлар, посёлкалар, туманлар, шаҳарлар, вилоятларнинг чегараларини белгилаш. Яна бу субъектлар ўртасида ер муносабатларини ҳал қилиш;
- Ерларнинг жойлашишидаги ноқулайликларни бартараф этиш, мулкдорларни, янги ер эгаларини ва ердан фойдаланувчиларнинг ер участкаларини ташкил этиш ҳамда мавжудларини тартибга солиш лойиҳаларини тузиш;
- Давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга ер ажратиб бериш лойиҳаларини тузиш;
- Бузилган ерларни рекультивация қилиш, тупроқни ҳар хил турдаги эрозиядан сақлаш, қишлоқ хўжалик ерларини яхшилаш, янги ерларни ўзлаштириш бўйича ишчи лойиҳаларни ишлаб чиқиш;
- Ерларни ресурс сифатида баҳолаш ва баҳолаш тадбирларини ўтказиш.

Хўжаликлараро ер тузиш ишлари лойиҳанинг маъмурий туманни ривожлантиришнинг бош схемасида тўла акс этган бўлади. Хўжаликлараро ер тузиш лойиҳалари тасдиқлангандан кейин ердан фойдаланувчиларнинг ер участкалари чегаралари белгилаб қўйилади. Хўжаликлараро ер тизим ишлари лойиҳаси вилоят ҳокими томонидан тасдиқланади.

Хўжалик ичидаги ер тузиш ёки ички хўжалик ер тузиш лойиҳаси қишлоқ хўжалик корхоналарининг ер ҳудудида илмий асосланган алмашлаб экишни жорий қилиш, барча қишлоқ хўжалик ерларини (экинзорлар, яйловлар, боғлар, токзорлар ва ҳ.к) жойлаштиришини назарда тутди.

Ички хўжалик ер тузиш ишлари икки қисмдан – лойиҳалаш ва уни амалга ошириш календарь муддатидан иборат бўлади. Ички хўжалик ер тузиш ишлари ер эгаси бўлган давлат ёки ердан фойдаланувчилар томонидан қўйилиши мумкин.

Қишлоқ хўжалигида ер фонди асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида қуйидаги хусусиятларга эга:

- Ер табиатда чегараланган. Уни инсоният хоҳлагунча кўпайтириш имконига эга эмас. Демак, ягона тўғри йўл – мавжуд ер ресурсларидан самарали фойдаланишдир. Бундан ташқари саноатнинг, коммуникациянинг ўсиши аҳолининг кўпайиши табиий ҳолда бир кишига тўғри келадиган ер майдони қисқаришига олиб келади. Қолаверса, инсоният ердан тўғри фойдаланмаслиги оқибатда уларнинг қишлоқ хўжалиги оборотидан чиқиб кетиш ҳоллари ҳам юз бермоқда. Тарақиётнинг тупроқ эрозияси, шўр босиш, касалликларга чалиниш каби салбий оқибатларини камайтириш ҳар бир давлатнинг, ердан фойдаланувчиларнинг биринчи галдаги вазифасидир;

- Ер – табиат маҳсули. Бу ҳам бизнинг олдимизга қатор вазифаларни қўяди. Уни яратишда инсон меҳнати аралашмаган. Албатта бозор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб ернинг баҳоси шаклланади. Лекин бу баҳо унинг ҳақиқий нархи қанча эканлигини аниқ белгилай олмайди. Ерни олди-сотди жараёнларида бу хусусияларни ҳисобга олиш лозим. Бозор муносабатларининг ривожланиши ерни олди-сотди объектига айлантиради. Бундан ташқари ерларни иқтисодиёт тармоқларида фойдаланиш учун қишлоқ хўжалигидан ажратиб берётганда унинг нархини билиш ижобий аҳамиятга эга. Имкони борича қишлоқ хўжалигидан ер бошқа соҳалар учун ажратилганда паст унумли, қишлоқ хўжалиги учун қиммати паст ерлардан ажратиш мақсадга мувофиқ. Шу сабабли ернинг бозор нархини аниқлаш тартиби мавжуд. Ернинг нархи қуйидаги формула ёрдамида аниқланади;

- Ер абадий ишлаб чиқариш воситасидир. Бу дегани ердан ўз билганимизча абадий фойдаланиш мумкин дегани эмас. Балки ердан тўғри ва оқилона фойдалангандагина у қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун абадий бўлиши мумкин. Ердан нотўғри фойдаланиш эса унинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун яроқсиз ҳолга келиб қолишига сабаб бўлади.

Масалан, 2005 йилнинг 1-августидан маълумотларига қараганда биргина фарғона водийсида 2000 йилда мавжуд бўлган 366 минг гектар суғорилиб деҳқончилик қиладиган ерларнинг 9 минг гектари экин экиш учун яроқсиз ҳолга келиб қолган;

- Турли жойларда мавжуд ер майдонлари турли сифатга, яъни унумдорликка эга. Ернинг табиий, сунъий ва иқтисодий унумдорлиги бир – биридан фарқланади. Табиий унумдорлик – ернинг инсон аралашувисиз табиат томонидан вужудга келган ҳосил бера олиш қобилиятидир. Инсон аралашуви натижасида вужудга келган унумдорлик сунъий унумдорликдир. Бу унумдорликни ошириш имкониятлари катта. Кейинги йилларда олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, республика ерларининг табиий унумдорлиги пасайиб бормоқда. Тупроқда мавжуд бўлган гумус моддасининг пасайиши кузатилмоқда. Бунинг олдини олишнинг асосий йўллари ерга дам бериш, ерларнинг ҳолатини ҳисобга олиб қишлоқ хўжалик экинларини жойлаштириш, ерга органик ўғитларни (ҳар бир гектарга камида 15 тоннадан) солиш, суғоришнинг илғор технологияларидан фойдаланиш зарур. Табиий ва сунъий унумдорлик биргаликда (уларнинг йиғиндиси) иқтисодий умумдорлик тушунчасини беради;

- Ерни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш мумкин эмас. Демак қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланишни яхшилаш учун ҳар бир хўжалик (ширкат, фермер ва деҳқон) ҳудудида қандай сифатга эга ер бўлса шунга қараб экин турларини жойлаштириш лозим. Бу хусусият қишлоқ хўжалиги корхоналарига фаолият учун ўрнатиладиган солиқ тизимини ишлатишда ҳам ҳисобга олиниши талаб қилинади.

Хусусан, ер инсон учун табиат томонидан берилган бойликдир. Ундан тўғри ва оқилона фойдаланилсагина у инсон учун узоқ ва самарали хизмат қилади.

4.2 Қишлоқ хўжалигида ер фондларидан фойдаланиш ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими

Қишлоқ хўжалигида ер фонди асосий ишлаб чиқариш воситаси экан, ундан қандай (самарали, самарасиз, яхши ёки ёмон) фойдаланаётганлигимизни билишимиз зарур.

1994 йил 29-ноябрь “Ердан фойдаланиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси вазирлар маҳкамасининг қарори қабул қилинган бўлиб, унда ерга эгалик қилиш ҳуқуқий тартиби, ернинг унумдорлиги (балл банитети)ни белгилаш тартиблари, молиявий жиҳатдан харажатлар ҳамда жарималар ҳақида келтириб утилган.

Ердан фойдаланиш даражаси ҳамда самарадорлигини аниқлашнинг усуллари мутахассис олимлар томонидан чуқур ўрганилган. Иқтисодий фанларда қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичларни икки гуруҳга бўлиб ўрганади:

1. Ердан фойдаланиш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар:

- Ер фондининг таркиби (структураси). Жами ер майдонида қишлоқ хўжалигига яроқли (қишлоқ хўжалигига тайин этилган) ерларининг салмоғи, (фоизларда ифодаланади). Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$Kx.ep.sal. = \frac{Kx.mэ.ep}{Ж.ер.м} \times 100$$

Бунда: Kx ер сал. – қишлоқ хўжалигига яроқли ер салмоғи, фоизда;

$Ж.Ер.М.$ – жами ер майдони, га;

$Kx.Тэ.Ер.$ – қишлоқ хўжалиги учун тайин этилган ер майдони, га;

Бу кўрсаткич мавжуд (мамлакатда, регионда, хўжаликда) ер майдонларининг қанча қисми қишлоқ хўжалиги учун яроқли (ёки қишлоқ хўжалигига тайин этилганлигини) эканлигини билдиради. Турли хўжаликларнинг, мамлакат ва регионларнинг умумий ер майдонлари бир

миқдорда бўлишига қарамасдан қишлоқ хўжалигида фойдаланишга яроқли бўлган майдонлари турлича бўлиши мумкин. Қишлоқ хўжалигига яроқли бўлган ерлари кам миқдорда бўлган давлатлар, регион ва хўжаликлар бу масалага алоҳида қарашлари зарур. Улар ҳар бир гектар ерни авайлаб асраши ва қишлоқ хўжалигидан бошқа тармоқларга ўтиб кетишини жуда каттиқ назоратга олишлари зарур бўлади. Мамлакат, минтақа (ҳудуд) ва хўжаликларда ерларни қишлоқ хўжалигидан бошқа тармоққа ўтиб кетиши фақатгина давлат зарурати, имконсиз ҳолларда ёки жуда катта самара келтириши мумкин бўлган ҳолатлардагина амалга оширилиши керак.

- Қишлоқ хўжалиги ерларининг таркиби. Бу кўрсаткич қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар таркибини кўрсатади. Жумладан, жами қишлоқ хўжалиги ерларида ҳайдаладиган ер салмоғи қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$Kx.ер.тар. = \frac{Kx.ер.турлари}{Жк.х.ер.м} \times 100$$

Бунда: Кх ер таркиби – қишлоқ хўжалиги ерларининг таркиби, фоизда;

Қ.Х. Ер турлари – қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдони, га;

Ж.Қ.Х. Ер м. – жами қишлоқ хўжалиги ер майдони, га;

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар таркибида ҳайдаладиган ерларнинг айниқса, суғориладиган ерларнинг салмоғига қараб тегишли хулосалар чиқарамиз. Хўжаликда ҳайдаладиган, айниқса (табиати иссиқ ўлкалар шароитида) суғорилиб деҳқончилик қиладиган ерларнинг улуши қанча юқори бўлса шунча яхши (самарали) ҳисоблаймиз. Олимларнинг изланишлари шуни кўрсатадики 1 гектар суғорилиб деҳқончилик қилинадиган ер 5-7 гектар лалми ерга тенг маҳсулот берар экан. Бошқача қилиб айтганда 1 гектар суғорилиб деҳқончилик қилинадиган 6-7 гектар лалми ерга тенг. Агарда ер майдонларининг чекланганлигини, ҳар бир га ерни ҳайдаш, экиш, ишлов бериш ва ҳосилни йиғиб олиш ҳаражатларини

ҳисобга олсак суғориладиган ерларнинг нақадар кадр-қиммати юқори эканлигини кўрамыз. Демак, имкон даражасида суғорилиб деҳқончилик қилинадиган майдонларини асраш зарурати келиб чиқади. Бозор шароитида у бошқа ерларга нисбатан қиммат туради. Демак, унга нарх белгилашда, бошқа мақсадлар учун ажратганда ёки солиқ юқини белгилаганда бу омилни ҳисобга олиб зарур бўлади.

- Ердан фойдаланиш коэффиценти (марталилиги). Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$Eрф.к. = \frac{Хэм, га}{Ж.э.м., га}$$

Бунда: Ер ф.к. – ердан фойдаланиш коэффиценти, марта;

Х.э.м. – ҳақиқатда экилган экин майдони, га;

Ж.э.м. – жами экин майдони, га;

Ушбу кўрсаткич ҳар бир мамлакат, ҳудуд ва хўжаликларда бир биридан кескин фарқ қилади. Унинг даражаси мамлакатнинг ривожланганлик даражаси, аҳолининг ва ер майдонларининг миқдори каби кўплаб омиллар таъсир этади.

2. иқтисодий самарадорлик билан боғлиқ кўрсаткичлар:

- уларнинг ўзи натурал ва қиймат кўрсаткичларга бўлинади. Натурал кўрсаткичга қишлоқ хўжалиги экин турларининг ҳосилдорлиги киради. Ҳосилдорлик қуйидагича аниқланади:

$$X = \frac{Ях}{Эм., га}$$

Бунда: X – экин турларининг (пахта, буғдой, макка, узум, мева...) ҳосилдорлиги, ц/га;

ЯХ – ялпи (пахта, буғдой, макка, узум, мева...) ҳосил, ц;

ЭМ – экин (пахта, буғдой, макка, узум, мева...) майдони, га;

Ердан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини қуйидаги кўрсаткичлар ёрдамида аниқлаш мақсадга мувофиқ:

- Ер майдони бирлиги ҳисобига олинган ялпи маҳсулот, сўм. Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$Ерф.с. = \frac{Ям., сўм}{Ж.э.м., га}$$

Бунда: Ер ф.с. – ердан фойдаланиш самарадорлиги, сўм;

Я.М. – ялпи маҳсулот, сўм;

Ж.Э.И. – жами экин майдони, га;

Бу кўрсаткич доимо ўсиб борса ижобий ривожланиш ҳисобланади. Албатта унинг даражасига жуда кўплаб омиллар (иқтисодиётнинг, технологиянинг ривожланганлик даражаси, инфляция даражаси, экин турлари ва маҳсулотларга шаклланадиган нархлар даражаси...) таъсир этади.

- Ер бирлиги ҳисобига олинган фойда миқдори, сўм. Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$Ерф.с. = \frac{Ж.ф., сўм}{Ж.э.м., га}$$

Бунда: Ер ф.с. – ердан фойдаланиш самарадорлиги, сўм;

Ж.Ф. – жами олинган фойда (ёки соф фойда), сўм;

Ж.Э.М. – жами экин майдони, га;

Ушбу кўрсаткич натижалари ҳам ўсиб борган ҳолдагина ижобий саналади. Ер бирлиги ҳисобига олинган фойда миқдори таъсир қиладиган омиллар жуда кўп.

Албатта, ердан ажратмаган ҳолда сув ресурсларидан фойдаланишни ҳам ўрганиш лозим. Айниқса, қишлоқ хўжалиги фаолиятини яхшилаш учун сув ресурсларининг аҳамияти катта. Шу сабабли 1 м³ сув ҳисобига олинган маҳсулот миқдори ундан фойдаланишнинг самарасини билдиради. Бу кўрсаткичларни натура ва қиймат ҳолда ҳисоблаш мумкин. Сув ресурсларининг камайиб бориши соҳа мутахассисларини ва олимларини уйлантириб қолмоқда.

4.3 Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини оширишнинг йўллари

Ер – халқ бойлиги, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг бош воситаси. Тупроқ унумдорлигини ва ишлаб чиқариш қувватларини ошириш, кўп жиҳатдан, унга эҳтиёткорлик ва тежамкорлик билан муносабатда бўлишга, уни яхшилашга қаратилган чора тадбирлар мажмуасига боғлиқ.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини изчиллик билан жадаллаштириш, ер фондидан оқилона фойдаланиш, суғориладиган ҳар гектарнинг хосилдорлигини, унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ муаммолар ечимини ишлаб чиқиш ғоят катта аҳамият касб этади. Бу борада тупроқ унумдорлигини сақлаш, уни йил сайин мунтазам ошириб бориш қишлоқ хўжалик мутахассислари зиммасидаги муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Республикамизда қишлоқ хўжалигидан фойдаланиладиган ерларни мелиорациялашга бениҳоят катта эътибор қаратилган бўлиб, ерларни лойиҳалаш, мелиоратив тизимларни қуриш ва фойдаланиш ҳамда мелиоратив тадбирлар ўтказишга давлатнинг катта маблағлари ажратилган.

Маълумки қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар чегараланган. Республикамизда бундай ерларнинг камайиб бориши қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган экинларнинг камайишига ҳамда уларнинг нархлари ортишига, деҳқон ва фермер хўжаликларининг ерга ишлов беришида кўп харажат қилишларига, ер ҳайдаш ва ишлов беришга кетадиган вақтнинг ортиқчалигига олиб келади. Маълумот учун, қишлоқ хўжалигига яроқли

ерларнинг аксарият кўп қисми доимий равишда мелиоратив тадбирларни амалга оширишни тақозо этади. Айниқса, Оролбўйи ҳудудлари қишлоқ хўжалиги ерлари, Сирдарё ва Жиззах вилоятлари ерларида мелиоратив тадбирларни ўтказмасдан туриб, экин майдони бирлиги ҳисобидан иқтисодий жиҳатдан ўзини оқлайдиган миқдордаги ҳосилни олиб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 29 октябрдаги “Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида 2008-2017 йилларга мўлжалланган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини барқарор ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш орқали унинг унумдорлиги ва ҳосилдорлигини ошириш, мелиорация ишларини ташкил қилиш ва молиялаштириш механизмининг такомиллаштириш вазифалари аниқ-равшан белгилаб берилди. 2017 йил 7-июнда ушбу Фармонга ўзгартиришлар киритилиб, 2008-2022 йилларга амал қилиш муддати чўзиб берилди.⁸ Ушбу ҳужжат асосида ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича махсус давлат дастури ишлаб чиқилди ва амалга оширилмоқда.

Энг аввало, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ер ва сув ресурсларининг талаби ва имкониятидан келиб чиққан ҳолда жойлаштириш лозим. Масалан, сув ресурслари чекланган регионларда шולי ишлаб чиқаришни жойлаштириш мақсадга мувофиқ эмас. Катта миқдордаги сувни талаб қиладиган экинларни шўрланган ерларга жойлаштириш ҳам самарадорликни пасайишига сабаб бўлади. Албатта, мамлакат озиқ – овқат ҳавфсизлигини таъминлаш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланган ҳолда бозор талаб қиладиган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва бунда аҳолининг эҳтиёжини унитмаслик талаб қилинади. Шунга қарамасдан ер ва сув ресурсларининг ҳолатини ҳисобга олмасдан ишлаб чиқаришни ташкил этиш маълум салбий оқибатлага олиб келиши мумкин. Масалан, кучли

⁸Ш.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси “Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 29 октябрдаги “Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” пф-3932-сонли [фармони](#)га ўзгартиришлар киритиш тўғрисида” 5074-сонли Президент Фармони. 7.06.2017 й.

шўрланган ерларга кузги дон экинларини жойлаштириш ернинг унумдорлигини пасайтиради, шўрланишни янада кучайишига олиб келади ва ердан фойдаланиш самарадорлиги пасаяди. Бу ҳолатнинг узоқ давом этиши ушбу ер майдонларининг қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун мутлоқ яроқсиз ҳолга келиб қолишига сабабчи бўлиши мумкин. Чунки кузги донли экинлар экилган майдонларда шўр ювиш ишларини амалга ошириб бўлмайди. Маълумотларга қараганда 2004 йилда Республикада мавжуд қишлоқ хўжалиги ерларининг 47,2 фоизи шўрланмаган, 17,2 фоизи ўртача шўрланган ва 4,2 фоизи кучли шўрланган. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ерлари мелиоратив ҳолатига кўра, 38 фоизи яхши, 53,4 фоизи қониқарли ва 8,6 фоизи қониқарсиз, мелиоратив ҳолати ёмон ерлардир. Бу ҳолат ёмонлашиб кетишининг олдини олиш керак.

Ерларнинг бир сифат ҳолатидан иккинчи ҳолатга ўтиши умумий ҳолда ер трансформацияси дейилади. Ер трансформацияси ижобий (ёмон ерларнинг яхши ерлар сафига ўтиши) ва салбий (яхши ерларнинг ёмон ерлар сафига ўтиши) бўлади. Имкон борида салбий ер трансформациясига йўл қўймаслик лозим. Ер ислохотларини тўғри ўтказиш ҳам ер ва сувдан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Ер дуч келган кишига эмас, балки ерда ишлаш тажрибаси, билими бор кишиларга, хўжаликларга берилиши керак. Бу борада ердан олинган маҳсулотга эгалик қилиш шароитларини тўғри ҳал этиш талаб қилинади. Акс ҳолда ер ва сувдан самарали фойдаланиб бўлмайди.

Энг зарур омиллардан бири ер ва сувдан фойдаланувчиларнинг самарадорликни оширганликлари учун манфаатдорлигини таъминлашдир.

Танланган ишлаб чиқариш турини технологияларини бузмасдан бажариш, мелиорация ва ирригация тадбирларини ўз вақтида самарали ўтказиш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши, ердан фойдаланиш самарадорлигини оширадиган муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Ер ва сувдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан илғор технологияни ишлаб чиқаришга жорий этиш билан боғлиқ. Масалан, сувдан фойдаланиш самарадорлиги томчилатиб ёки ёмғир усулида

суғоришда оддий бостириб суғоришдигига нисбатан анча катта. Сув ресурслари чекланган ҳолда бу технологияларнинг аҳамияти кескин ошади. Ўзбекистон Республикаси сув ресурслари жуда чекланган бўлиб, ҳозирда фойдаланилаётган сувнинг 12-13 фоизи мамлакат ҳудудида вужудга келади. Қолган қисми Қирғизистон ва Тожикистон давлатлари ҳудудидан келади. Ўзбекистонда 50 дарё бўлиб, шулардан фақат 10 тасигина 150 км узунликда. Мамлакатда жуда катта канал ва ариқлар тизими яратилган. Уларнинг узунлиги 156 минг км.ни ташкил этади. Ана шу ирригация тизимидан самарали фойдаланиш мамлакатда ер ресурсларидан фойдаланишнинг самарадорлигини оширадиган омиллардан биридир.

Фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш ҳам ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Ишлаб чиқаришга пахта ва буғдойнинг тезпишар, сувга чидамли навларини жорий этиш бунга мисол бўла олади.

Экологик муҳит талабларини ҳисобга олган ҳолда кимёлаштиришни ривожлантириш ҳам ер ва сув ресурсларининг самарадорлигини оширишга ижобий таъсир этади.

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерларни сув ва шамол эрозиясидан асраш ҳам жуда муҳим тадбирлардан биридир. Масалан, экин майдонларининг 2,1 млн. гектари шамол, 0,7 млн. гектари сув эрозиясига, шунингдек, мавжуд 22,1 млн. гектар яйловнинг 6 млн. гектари шамол ва 3 млн. гектари сув эрозиясига учраган. Бу ҳолат агросаноат мажмуаси иқтисодиётига сезиларли салбий таъсир қилади. Шу сабабли ерларни асраш асосий вазифалардан биридир.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари учун юқори малакага эга бўлган, сифатли кадрларни тайёрлашни такомиллаштириш. Уларнинг тажрибаларини қишлоқ хўжалиги тармоқлари ривожланган мамлакатларда оширишга имконият яратиб бериш лозим.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарида банд бўлган кадрларнинг малакасини ошириш, илмий институтлар билан ишлаб чиқаришни ҳамриҳохлик билан олиб боришни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ердан самарали фойдаланиш учун доимий мониторинг ташкил этиш керак. Ер мониторинги ернинг ҳолатини назорат қилиб туриш тизимидир. Мониторинг орқали қимматли маълумотлар олиш ва тегишли чора-тадбирлар кўриш мумкин.

Калит сўзлар:

Ер ва сув ресурслари, самарадорлик, самара, илмий институтлар, фойда, мониторинг, мелиоратив ҳолат, кадрлар малакаси, тежамкорлик, ялпи маҳсулот.

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. Ер ресурсларининг иқтисодий аҳамияти нимадан иборат?
2. Ер ресурсларининг бошқа ресурслардан фарқи нимадан иборат?
3. Ер трансформацияси нима?
4. Ердан фойдаланиш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар нечта?
5. Ердан фойдаланишнинг даражасини ошириш йўллари белгиланг!
6. Ўзбекистон Республикаси ер фонди ва унинг тақсимланиши.
7. Ер муносабатларини ривожлантириш йўналишларини айтинг!

5-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МЕХНАТ РЕСУРСЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

5.1. “Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари” тушунчаси, унинг таркиби.

5.2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари.

5.3. Меҳнат унумдорлиги ва уни ҳисоблаш усуллари.

5.4. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш йўналишлари.

Ҳозирги кунда қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларига бўлган талаб ортиб боришига қарамай, уларни замонавий техника воситалари билан таъминлашга ҳам эътибор қаратилмоқда. Меҳнат ресурсларидан тўғри фойдаланишни йўлга қўйиш билан бирга корхонада ишлаб чиқаришни юқори даражада ташкил этиш имкони мавжуд.

5.1 “Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари” тушунчаси, унинг таркиби

Ишлаб чиқариш жараёнининг зарурий қисми меҳнатдир. Меҳнат инсонга хос хусусият. Инсоннинг жисмоний ва ақлий фаолияти меҳнат ҳисобланади. Ишни тракторлар, машиналар, ишчи ҳайвонлар бажариши мумкин. Меҳнат эса фақат онгли фаолият натижасидир. Ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан меҳнатнинг ҳолатига боғлиқ. Агарда қилинаётган бўлса, унинг унумдорлиги юқори бўлади. Ҳар бир мамлакат аҳолисининг меҳнат қилиш қобилиятига эга қисми унинг меҳнат ресурсларини ташкил этади. Ўзбекистон аҳолисининг 46,9 фоизи меҳнат қилиш қобилиятига эга. Аниқроғи, меҳнат ресурсларининг сони 2019 йилда 18949,0 минг кишини, шундан иқтисодий фаол аҳоли 14876,4 минг кишини ташкил этди.

Нафақа ёшидагилар ва меҳнат қилиш қобилиятига эга ўсмирлар ҳам аҳолининг каттагина қисмини ташкил этади. Лекин жамият учун фаол меҳнат ресурслари 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган аёллар ва 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркеклар ҳисобланади. Иқтисодий фан шу меҳнат ресурсларидан энг фаоли бўлганларни, яъни 22 ёшдан 33 ёшгача бўлган кишиларни алоҳида ўрганади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари меҳнат ресурслари асосий ва ёрдамчи гуруҳларга бўлинади. Асосий меҳнат ресурсларига 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган аёллар, 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркеклар, ёрдамчи меҳнат ресурсларга 14-16 ёшдаги ўсмирлар ва нафақа ёшидаги аёл ва эркеклар киради. Улардан асосан қишлоқ хўжалиги йилининг айрим даврларида фойдаланилади. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларидан фойдаланиш шу тармоқнинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқади. Энг аввало қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши мавсумий характерга эга. Натижада ишлаб

чиқариш хусусиятидан келиб чиқиб, йилнинг айрим даврларида меҳнат ресурсларининг бўш қолиш ҳолати юз беради. Қишлоқ хўжалигида иш даври билан ишлаб чиқариш даврининг мос тушмаслиги ҳам меҳнат ресурсларининг вақтинчалик бекор қолишига сабаб бўлади. Масалан, пахта чигити экилгандан кейин то у униб чиқгунча 15-20 кун ўтади. Бу даврда ишчи ходимлар бекор қолади.

Қишлоқ хўжалигида ер асосий восита бўлганлиги учун ишлаб чиқаришни жойлаштириш, ихтисослаштириш танлашга таъсир қилади. Бу эса, ўша ишлаб чиқариш тури талаб қиладиган меҳнат ресурсларини талаб этади. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш йирик майдонларда ташкил этилади. Шунга яраша меҳнатни ташкил этиш ҳам маълум талабларга жавоб берадиган қилиб танланади. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари нисбатан паст малакага эга. Уларнинг бир ердан иккинчи ерга кўчиб ўтиш даражалари ҳам жуда паст. Бу муаммо ҳам улар бор жойда ишлаб чиқаришни, турли хизмат турларини имкони борича максимал даражада ташкил этишни талаб қилади.

Мамлакат меҳнат ресурсларининг 16,6 фоизи давлат секторида, 74,4 фоизи эса нодавлат секторда хизмат қилмоқдалар.

5.2 Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари

Қишлоқ хўжалигида ресурсларидан фойдаланишнинг даражаси куйидаги кўрсаткичлар билан аниқланади:

1). Ҳар бир ишчи ходимнинг бир йилда ишлаган кунлари. Одатда, эркаклар бир йилда 280 кун, аёллар 240 кун ишласа нормал ҳисобланади.

2). Йил давомида ишлаши лозим бўлган кундан фойдаланиш коэффиценти. Бу ҳақиқатда ишлаган кунларни норма бўйича ишлаши лозим бўлган йиллик иш кунлари миқдорида бўлиш орқали аниқланади. Хўжаликнинг меҳнат ресурслари ҳолатини ўрганиш учун меҳнат ресурслари баланси тузилади. Баланс маълумотлари хўжаликнинг иқтисодий ривожлантирилишида ишлатилади.

3). Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги йил давомида бир ишчи ходим ҳисобига ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот миқдори билан аниқланади. Бу кўрсаткични сарфланган киши соатларига нисбатан аниқлаш меҳнатнинг самарадорлигини тўғрироқ аниқлаш имконини беради.

5.3 Меҳнат унумдорлиги ва уни ҳисоблаш усуллари

Меҳнат унумдорлиги иқтисодий категория бўлиб, конкрет сарфланган меҳнатнинг натижавийлиги ёки самарадорлигидир. Айрим иқтисодчилар меҳнат унумдорлигини вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори, деб биладилар. Бошқалари эса меҳнат унумдорлиги деганда маҳсулот бирлиги учун сарфланган вақтни тушунадилар. Айрим иқтисодий адабиётларда меҳнат унумдорлиги конкрет сарфланаётган меҳнатнинг маълум вақт ичида маҳсулот ярата олиш қобилиятидир, деган тушунчалар ҳам берилган.

Конкрет сарфланаётган меҳнатнинг натижавийлиги меҳнат унумдорлигидир, деган тушунча меҳнат унумдорлигининг мазмунини бошқаларига нисбатан аниқроқ ифода этади. Вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори меҳнат унумдорлигининг асосий кўрсаткичини ифодалайди. Маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт миқдори ҳам меҳнат унумдорлигининг иккинчи кўрсаткичини ифода этади. Уни иқтисодий адабиётларда меҳнатнинг интенсивлиги деб ҳам аталади. Агарда конкрет сарфланган меҳнатнинг маълум вақт ичида маҳсулот ярата олиш қобилияти меҳнат унумдорлиги бўлса, меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи ҳар доим бир хилда бўлган бўлар эди. Бу фикрни мисол орқали кўрсак, қуйидаги ҳолатга дуч келмиз: бир пахта терувчи барча жисмоний ва ақлий қобилиятини ишга солса, бир кунда 85 кг пахта тера олади. Пахта майдонлари ва бошқа омиллар бир хил бўлган пайтда ўша теримчи ҳар куни 85 кг дан пахта терган бўлар эди. Лекин барча шароитлар бир хил бўлишига қарамасдан теримчи ҳар куни ҳар хил

миқдорда пахта теради. Яъни унинг ҳар кунги натижалари ҳар хил бўлади. Жуда камдан-кам ҳолларда бир хил кўрсаткичга эга бўлиши мумкин.

Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлар тизими орқали аниқланади. Бунда натурал ва қиймат кўрсаткичлардан фойдаланилади. Натурал кўрсаткичларга вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган ялпи ҳосил ва бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт миқдори киради. Албатта, меҳнат унумдорлигининг натурал кўрсаткичлари ҳар бир маҳсулот тури бўйича алоҳида ҳисобланади. Бу кўрсаткичлар маълум камчиликка эга. Қишлоқ хўжалигида бир ишчи ходим йил давомида турли тармоқларда, яъни пахтачиликда, дончиликда, сабзавотчилик ва бошқа тармоқда фаолият кўрсатади. Базан бир куннинг ўзида бир нечта турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этади. Бу, ўз навбатида, ишчи ходимнинг иш вақтларини у ишлаган соҳаларга тақсимлаш муаммосини туғдиради. Албатта, иқтисодчилар томонидан меҳнат сарфларини маҳсулотларга тақсимлаш усуллари ишлаб чиқилган. Шунга қарамасдан меҳнат унумдорлигининг натурал кўрсаткичлари ҳақиқий ҳолатни жуда аниқ белгилай олмайди. Шу сабабли меҳнат унумдорлигининг қиймат кўрсаткичларидан кенгроқ фойдаланилади.

Бир ишчи ходим ҳисобига бир йилда ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот миқдори. Бу кўрсаткич меҳнат унумдорлигининг энг асосий кўрсаткичларидан биридир. Бу, йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорини ишчи ходимларнинг ўртача йиллик сонига бўлиш йўли билан аниқланади. Бу кўрсаткич сарфланган меҳнатга нисбатан ҳам ҳисобланади. Бунда ялпи маҳсулот уни ишлаб чиқарилган вақт, киши-соатларига бўлиш йўли билан аниқланади. Меҳнат унумдорлигини киши-соатлари бўйича аниқроқ ва тўғрироқ ҳисобланади. Чунки ходимларнинг ўртача йиллик сони ҳақиқатда сарфланган меҳнатни киши соатларидек аниқ белгиламайди. Бир кишининг 280 ёки 260 кун ишга чуққани унинг ҳақиқатда ҳар куни неча соат ишлаганини билдирмайди.

Меҳнат унумдорлигининг бу кўрсаткичларини ҳисоблаганда ялпи маҳсулотни ҳисоблаш усуллари ҳам катта аҳамиятга эга. Амалда ялпи маҳсулот жорий ва солиштирма нархларда ҳисобланади. Узоқ даврларга меҳнат унумдорлигининг динамикасини кўрганда солиштирма баҳоларда ҳисобланган ялпи маҳсулотни олиш талаб қилинади. Бу кўрсаткичларнинг йилдан – йилга ошгани ижобий ҳисобланади. 1 ёки 100 ёки 1000 сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт меҳнат унумдорлигининг иккинчи иқтисодий кўрсаткичидир. Сарфланган меҳнат киши-соатларида ўлчанади. Бу кўрсаткич натижалари йилдан – йилга камайиб боргани яхши. Яъни бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланаётган киши-соатлари миқдори камайиб бориши зарур. Бу иқтисодий ўсишни таъминлайди.

5.4 Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш йўналишлари

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги меҳнат бозори нисбатан ривожланмаган бозорлардан бири бўлиб, уни ривожлантириш биринчи даражадаги иқтисодий – ижтимоий масала ҳисобланади.

Мамлакат қишлоқ хўжалигида банд бўлганларнинг сонини мутлоқ ва нисбий камайтириш бугунги кундаги ва келажакдаги асосий вазифалардан бири. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари нисбатан паст малакаlidir. Бу, ўз навбатида, жуда катта муамоларни юзага келтиради. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларининг малакасини ошириш мамлакат иқтисодиётини янги босқичга кўтаради. Бу саноат ва бошқа хизмат турларига меҳнат ресурслари бир қисмининг ўтиши учун зарур шароитлар туғдиради. Чунки меҳнат унумдорлиги ўсиши натижасида меҳнат ресурсларининг катта бир қисми қишлоқ хўжалигидан озод бўлади. Бу ривожланишнинг умумий объектив тенденцияси ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларининг малакасини ошириш, уларни қайта тайёрлаш ва тайёрлаш тизими ишларини жонлантириш зарур. Бу ишларнинг жонланиши улардан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Қишлоқ хўжалиги аҳолиси, ишчи – хизматчилари

даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари ишчи-хизматчи даромадлари иқтисодиётнинг паст бўлмаслигини таъминлаш ҳам улардан фойдаланиш даражасини оширган бўлар эди. Миллий менталитет ва мавжуд шарт-шароитлар натижасида қишлоқ аҳолиси, ишчи ходимлари нисбатан кам ҳаракатланади. Нисбатан ўтроқ бўлган аҳоли ва ишчи ходимларни ўша жойнинг ўзида иш билан таъминлаш муаммосини ечиш бозор иқтисодиёти талабларига зид бўлмаслиги керак. Шунга қарамадан саноатни, хизматларни қишлоқ жойларда ташкил этиш иши доимий равишда амалга оширилиши лозим. Бундай сиёсатсиз мамлакатда ижтимоий масалалар ҳам чуқурлашиб бораверади.

Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларини меҳнатининг қуролланиш даражасини ошириш улардан фойдаланишни яхшилаш йўлларида биридир. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ҳар бир экин тури ёки маҳсулот тури бўйича технологияни ҳисобга олган ҳолда зарур воситалар билан таъминланиши керак. Шу сабабли, айниқса, кичик техника ишлаб чиқарини ёки сотиб олишни йўлга қўйиш талаб қилинади.

Қишлоқ хўжалигида мулкӣ муносабатларни янада ривожлантириш ҳам меҳнат ресурсларинидан фойдаланиш самарасадорлигини оширишнинг бир йўналишидир. Фан- техника тараққиёти қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларидан фойдаланиш эътибор янги, серҳосил экин навларини яратиш, уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, чорва молларининг сермахсул зотларини кўпайтиришга қаратилиши мақсадга мувофиқ.

Молия, кредит тизими, солиқ тизими ва бошқа кўплаб иқтисодий дастакларнинг ривожланиши ҳам меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Калит сўзлар:

Меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, аграсаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот

сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сийёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. “Меҳнат ресурслари” тушунчаси. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари таркиби.
2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари.
3. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишлари.
4. Меҳнат бозори ва унинг ҳозирги ҳолати тўғрисида қисқача тушунча.

6-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ МОДДИЙ-ТЕХНИКА РЕСУРСЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

6.1. “Қишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари” тушунчаси, унинг моҳияти ва аҳамияти

6.2. Қишлоқ хўжалигида асосий фондлар ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари

6.3. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари

6.4. Айланма маблағлар ва улардан фойдаланиш

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигини моддий-техника таъминотини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратилган. Жумладан, корхонанинг асосий фондларини яхшилаш йўлга қўйилган. Бунинг учун, мамлакатимизда турли хил диллерлик корхоналари ва ташкилотлар фаолият кўрсатиб келмоқда.

6.1 “Қишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари” тушунчаси, унинг моҳияти ва аҳамияти

Қишлоқ хўжалигининг моддий – техника ресурслари деганда тармоқда, унинг хўжалик юритувчи субъектлари мавжуд барча асосий фондлар, хўжалик инвентарлари йиғиндиси тушинилади. Агросаноат мажмуаси

тармоқларининг, айниқса, қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш катта аҳамиятга эга. Чунки ишлаб чиқаришнинг механизациялашганлик даражаси бевосита тармоқда, хўжаликларда мавжуд техниканинг миқдори ва сифатига боғлиқ. Агар техникалар етарли миқдорда бўлмаса, демак, қишлоқ хўжалиги ишларини агротехник муддатларида бажариш мумкин эмас. Бу, ўз навбатида, барча натижавий кўрсаткичларнинг пасайишига олиб келиши турган гап. Биргина шу мисолнинг ўзи ишлаб чиқаришда моддий-техника ресурсларининг аҳамияти қанчалик катта эканлигини кўрсатади. Ҳар қандай тармоқнинг моддий-техника базаси ишлаб чиқаришнинг асосий омилларидан биридир. Маълумки, ишлаб чиқариш жараёни юз бериши учун, асосий фондлар, ҳомашёлар, меҳнат ресурслари ва тадбиркорлик қобилиятлари бўлиши ва улар биргаликда фаолият кўрсатиши лозим.

Мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий сиёсат натижасида қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базаси кейинги йилларда янада мустаҳкамланиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига “Кейс”, “Магнум” каби юқори унумли техникалар кириб келмоқда. Оз бўлсада, фермер ва деҳқон хўжаликларида кичик техникалар пайдо бўлмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базаси бошқа тармоқларникидан фарқ қиладиган хусусиятларга эга. Уларнинг энг асосийлари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, қишлоқ хўжалиги моддий-техника базасининг таркибига ер киради. Ер қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида иштирок этиши бизга маълум. Ернинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда хўжаликларнинг моддий-техника базасини ривожлантириш зарур. Ернинг ҳолатига қараб ўғит турлари, ўғитнинг миқдори, техникаларнинг тури ва бошқалар танланади. Агарда ернинг мелиоратив ҳолатларини ҳисобга олмасдан экин тури, минерал ўғитлар, унга ишлов берадиган техникалар танланса, ишлаб чиқаришнинг натижаси паст бўлиши

турган гап. Баъзи ҳолларда ерга бундай муносабатда бўлиш унинг ишлаб чиқариш оборотидан чиқиб кетишига ҳам олиб келиши мумкин.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базаси табиат қонунларига бошқа тармоқларникига нисбатан кўпроқ боғлиқ. Бунинг натижасида турли регионларда турлича техника ва бошқа ресурслардан фойдаланиш зарурати келиб чиқади. Шимолий зоналарда экин турлари жанубий зоналардагидан фарқ қилади. Шимолий зоналарда иссиқ кунларнинг нисбатан кам бўлиши, энг аввало, қисқа муддатларда пишиб етиладиган экин турларини жойлаштиришни талаб қилади. Жанубий регионларда эса экин турларини танлаш имкониятлари каттароқ. Бундай ҳолатлар эса моддий-техника ресурсларининг турли регионларда турлича бўлишини талаб қилади.

Учинчидан, қишлоқ хўжалигида моддий-техника ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги билан боғлиқ. Қишлоқ хўжалигида иш даври билан ишлаб чиқариш даврининг мос келмаслиги оқибатида айрим техника воситалари йилда бир неча кун ёки ой ишлатилади, холос. Масалан, дон ўриш комбайиналари асосан ўтим-йиғим даврида 2 ой ишлатилади. Хўжаликлар қимматбаҳо техникани (комбайнларни) йил давомида сақлашга мажбур. Бу эса катта миқдорда кўшимча харажатларни талаб қилади. Натижада, асосий фондлардан, техникалардан фойдаланиш самарадорлиги пасаяди.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалигида моддий-техника ресурсларининг катта қисмини тирик организмлар (чорва моллари, кўп йиллик дарахтлар ва бошқалар) ташкил этади. Бу эса ишлаб чиқариш жараёнида биологик қонуниятларни ҳам ҳисобга олишни талаб этади. Акс ҳолда натижа паст бўлиши мумкин. Бу хусусиятни ҳисобга олмаслик хўжаликларда мавжуд техникада, фондлардан фойдаланиш самарадорлиги пасайишига олиб келиши мумкин.

Бешинчидан, ишлаб чиқариш кенг майдонларда олиб борилиши хўжаликларда яхши ривожланган транспорт тизими, йўл ва алоқа

коммуникациялари бўлишини талаб қилади. Техникаларни бир майдондан иккинчисига олиб бориш, уларни таъмирлашини ташкил этиш жараёнида қишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурсларини ташкил этишнинг ўзига хослиги намоён бўлади. Бу хусусият катта қўшимча маблағларни талаб қилади.

Олтинчидан, қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базаси кўп жиҳатдан саноатнинг ривожланганлигига боғлиқ. Шу билан бирга моддий-техника ресурсларининг (ем-хашак, зотли чорва моллари, уруғликлар кабилар) бир қисми қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқарилади. Бу эса сарфланаётган маблағларнинг сотиб олинаётган ва ўзида ишлаб чиқарилаётган моддий-техника ресурсларига мос равишда тақсимланишини талаб қилади. Акс ҳолда ишлаб чиқаришнинг натижавий кўрсаткичлари пасайиши мумкин.

Ҳозирда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигининг механизациялашганлик даражасини ошириш, аста-секинлик билан уни саноат асосига ўтказиш борасида ишлар олиб борилаяпти. Бу қишлоқ хўжалиги тараққиётининг объектив йўналишларидан биридир.

6.2 Қишлоқ хўжалигида асосий фондлар ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари

Маълумки, асосий фондларсиз ҳозирги замон ишлаб чиқаришини ташкил этиш мумкин эмас. Уларнинг мавжудлиги, сифати, унумдорлиги ишлаб чиқаришнинг самарасини ҳал қилишда асосий ўринни эгаллайди. Хўжаликларда мавжуд фондлар икки катта гуруҳга бўлинади. Булар асосий ва айланма фондлардир.

Асосий фондлар бир неча ишлаб чиқариш жараёнида қатнашади, ўзининг қийматини ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга бўлиб-бўлиб ўтказади. Бу эскирган қиймат амортизация шаклида намоён бўлади. Ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этиб, тамоман эскириб бўлганда ҳам ўзининг физик шаклини ўзгартирмайди. Ана шу хусусиятларга эга ва талабларга жавоб

берадиган фондлар асосий фондлардир. Буларга иморат ва иншоотлар, машиналар (комбайнлар, тракторлар ва ҳ.к.), транспорт воситалари, асбоб-ускуналар, кўп йиллик дарахзорлар, узумзорлар, маҳсулдор чорва моллари ва ишчи ҳайвонлар киради. Асосий фондлар асосий воситаларнинг қиймат кўринишига эга қисм бўлганлиги учун ҳам асосий ишлаб чиқариш воситаси бўлган ер асосий фондлар таркибига киритилмайди. Ишлаб чиқаришда қатнашишига қараб асосий фондлар иккига, яъни ишлаб чиқаришга тайин этилган ва ишлаб чиқаришга тайин этилмаган асосий фондларга бўлинади. Ишлаб чиқаришга тайин этилмаган асосий фондларга ижтимоий соҳанинг асосий фондлари киради.

Хўжаликлар ўз балансларида мавжуд асосий фондлардан фойдаланишнинг ҳолатини кўрсаткичлар тизими билан аниқлаб боради. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг фонд билан таъминланиш даражаси шу кўрсаткич хўжаликда мавжуд асосий фондларнинг ўртача йиллик қийматини ер майдонларига (қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар, ҳайдаладиган ерлар, экин майдонлари) бўлиши йўли билан аниқланади. Асосий фондлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги фонд қайтими ва фонд сиғими кўрсаткичлари ёрдамида аниқланади. Фонд қайтими йил давомида ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулотни ёки фойдани асосий фондларнинг ўртача йиллик қийматига тақсимлаш йўли билан аниқланади. Фонд қайтими хўжаликда мавжуд 1 сўмлик асосий фондлар эвазига қанча сўмлик ёки тийинлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқарилганини билдиради. Бу кўрсаткич натижаси қанча юқори бўлса, фондлардан фойдаланиш самарадорлиги шунчалик юқори бўлади.

Фонд сиғими фонд қайтимининг акси бўлиб, асосий фондларнинг ўртача йиллик қийматини хўжаликнинг ялпи маҳсулотига бўлиш натижасида аниқланади. Фонд сиғими хўжаликда 1 сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш учун қанча сўмлик асосий фонд ишлаб чиқариш жараёнида қатнашганини кўрсатади. Фонд сиғими кўрсаткичи қанчалик паст бўлса, асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлиги шунчалик юқори

ҳисобланади. Фонд қайтими ва сиғимини фойдага нисбатан ҳам аниқлаш мақсадга мувофиқ.

Хўжаликларнинг асосий фондлари беш хил (дастлабки, қолдиқ, тиклаш, баланс ва тугатиш баҳоларида) баҳоланади. Асосий фондларнинг дастлабки қиймати уларни биринчи бор сотиб олиш билан боғлиқ харажатлардир. Асосий фондларнинг сотишдаги қиймати, уларни ташиб олиб келиш ва ўрнатиш харажатлари ҳам дастлабки баҳосига киради. Асосий фондларнинг тиклаш қиймати деганда ишлаб турган асосий фонднинг ҳозирги бозор нархида қанчага баҳолаб туриш зарур. Акс ҳолда мавжуд инфляция таъсирида йиғилган маблағга худди шундай техника сотиб олиш мумкин эмас. Чунки унинг нархи ошиб кетган бўлиши мумкин. Асосий фондлар ишлаб чиқаришда қатнашади ва вақт ўтиши билан эскиради. Асосий фондларнинг эскириши икки хил бўлади.

Биринчиси, маънавий эскириш. Асосий фондларнинг маънавий эскириши қуйидаги ҳолларда юз беради: *биринчидан*, мавжуд асосий фонддан унумлироқ бўлган янгиси яратилганда. Фан, техника тараққиёти техниканинг янги, унумли турларини ишлаб чиққан ҳолда эски фондлар янгисига нисбатан унумсизроқ бўлганлиги учун маънавий эскирган ҳисобланади. Масалан, хўжаликда ишлатилаётган, секундига 12 кг. буғдой ўрадиган комбайн ўрнига секундига 16кг. буғдой ўра оладиган янги комбайн яратилди, дейлик. Бу ҳолда секундига 12кг. буғдой ўрадиган комбайн маънавий эскирган ҳисобланади. *Иккинчидан*, хўжаликда мавжуд техникадан нархи арзонроқ янги техника чиқарилган ҳолда ҳам маънавий эскириш юз беради. Масалан, ҳозирда ишлаётган дон ўриш комбайни 30 млн. сўм туради. Худди шундай комбайннинг янги авлоди яратилди, дейлик ва унинг нархи 25 млн. сўм. Бу ҳолда биз ишлатаётган 30 млн. сўмлик комбайн янги 25 млн. сўм турадиган камбайнга нисбатан маънавий эскирган ҳисобланади. Иқтисодчиларнинг бундай вазиятдаги асосий вазифаси маънавий эскирган техникалардан яна қанча давр фойдаланиш зарурлигини белгилашдир.

Асосий фондлар эскиришининг иккинчи тури уларнинг жисмоний эскиришидир. Вақт ўтиши, фаолият кўрсатиши натижасида асосий фондлар жисмоний эскирадилар. Бу эскириш “амортизация” тушунчаси билан белгиланади. Одатда, заводларда ишлаб чиқарилган техникаларнинг паспортида уларнинг хизмат кўрсатиш муддати, амортизация ажратиш нормаси белгиланган бўлади. Лекин айрим асосий фондларда бу маълумотлар берилмаган тақдирда амортизация нормасини ҳисоблаб топиш мумкин. Умумий йиллик амортизация нормаси қуйидагича аниқланади:

$$Ho = \frac{(B + K + D - L)}{N \cdot B} \cdot 100$$

Бунда: Но – умумий йиллик амортизация нормаси, %;

Б – асосий фондларнинг дастлабки ёки баланс қиймати, сўм;

Д – асосий фондларни тугатишдаги харажатлар, сўм;

Л – асосий фондларни тугатишдан олинган даромад, сўм;

Н – асосий фондларнинг ўртача хизмат қилиш муддати, йил.

Ҳозирда асосий фондларнинг эскиришини белгилашда тезлаштирилган амортизация ажратмаси ажратиш йўлидан ҳам фойдаланилмоқда. Бу инфляция даражаси юқори пайтда инфляциянинг салбий таъсирини камайтиради. Бундан ташқари фан, техника тараққиёти тезлашган пайтда асосий фондларни тезликда алмаштириш имконини беради. Асосий фондлар қолдиқ баҳоларда ҳам нархланади. Асосий фондларнинг дастлабки нархларидан эскириш суммаси ўртасидаги фарқ уларнинг қолдиқ баҳосини билдиради. Бухгалтерия балансларида акс эттирилган қиймати миқдор жиҳатидан асосий фондларнинг дастлабки қийматига мос тушади. Асосий фондларнинг тугатилиш қиймати деганда уни тугатиш билан боғлиқ ҳолат тушунилади. Асосий фондлар тугатилиши жараёнида қўшимча харажатлар қилинади. Уларни тугатишдан маълум материал бойликлар олинади. Асосий фондлар хизмат муддатини тўла ўтамаган ҳолда ва бошқа сабабларга кўра, уларга тўлиқ амортизация ажратилмаган бўлиши мумкин. Амортизация ажратилмай қолган миқдорга уни тугатиш учун сарфланган харажатлар

қўшилади ва тугатиш натижасида олинган қийматни ажратиш йўли билан асосий фондларнинг тугатилиш қиймати аниқланади.

6.3 Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари

Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўллари қуйидагилардан иборат:

1). Қишлоқ хўжалиги экин турларининг ҳосилдорлигини, чорва молларининг маҳсулдорлигини ошириш. Нимайки ҳосилдорликни, чорва молларининг маҳсулдорлигини оширишга таъсир кўрсатса, ўша нарса фондлардан фойдаланишнинг самарадорлиги ошишига ижобий таъсир қилади. Демак, фан-техника тараққиёти натижасида янги, серҳосил экин турларини ва маҳсулдор чорва молларини ишлаб чиқаришга жорий этиш фондлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида биридир.

2). Асосий фондларнинг актив қисми бўлган техника, асбоб-ускуналардан фойдаланишнинг сменалик коэффициентларини кўтариш улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида бири ҳисобланади.

3). Асосий фондлар таркибини такомиллаштириш улардан фойдаланишнинг жуда муҳим йўлларида биридир. Бугунги кунда ишлаб чиқаришда мавжуд куч берувчи техникалар (трактор ва ҳ.қ.) билан ишчи машиналар ўртасидаги оптимал нисбатни таъминламаслик асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини кескин пасайтиради. Бугунги кунда ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган куч берувчи техникалар (трактор ва ҳ.қ.) катта қувватга эга. Масалан, битта “Магнум” русумли трактордан йил давомида тўлиқроқ фойдаланиш учун 35 ва ундан кўпроқ ишчи машиналар (плуглар, экин агрегатлари ва ҳ.қ.) керак экан. Бирорта ишчи машинанинг бўлмаслиги ушбу куч берувчи машинадан фойдалаш ҳам улардан фойдаланиш имкониятлари камайишига олиб келади.

4). Асосий ва оборот фондлар мутаносиблигини таъминлаш ҳам улардан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Ишлаб чиқаришда қатнашаётган асосий фондлар етарли миқдорда айланма фондлар билан таъминланиши керак. Масалан, чигит экиш даврида трактор ва чигит экиш агрегатидан фақат етарли миқдорда чигит бўлгандагина самарали фойдаланиш мумкин. Экиш учун зарур чигит бўлгандагина самарали фойдаланиш мумкин. Экиш учун зарур чигитнинг етишмаслиги техникалар бекор туриб қолишига олиб келади ва ҳ.к.

5). Асосий фондлардан фойдаланишда жамоа аъзоларининг моддий манфаатдорлигини таъминлаш улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида бири ҳисобланади. Агарда мавжуд қонунқоидалар, асосий фондлардан фойдаланувчиларни асосий фондлардан яхши фойдаланганлиги учун моддий манфаатдор қилинса, яхши натижаларга эришиш мумкин ёки аксинча.

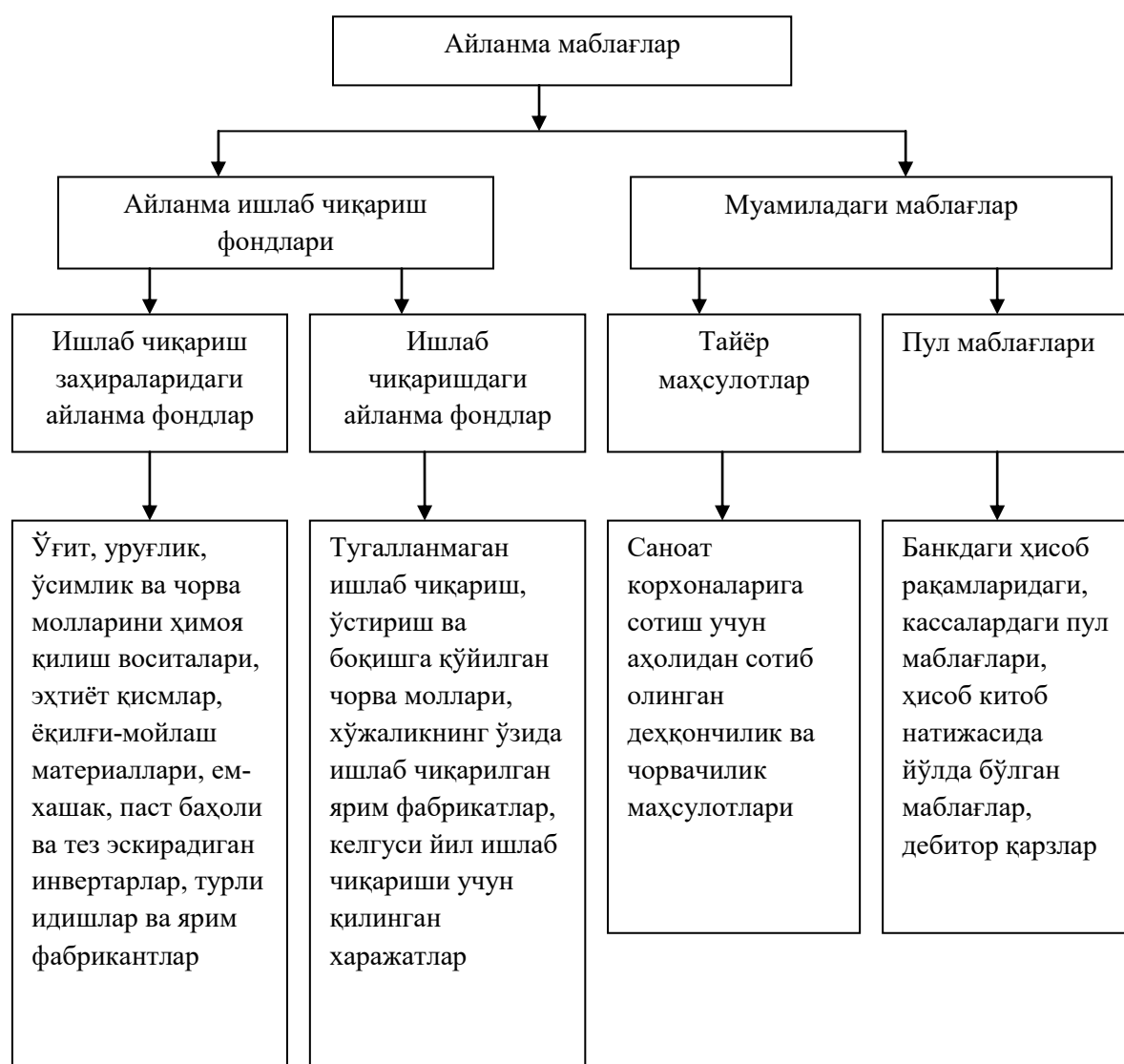
6). Асосий фондлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллардан бири унга хизмат кўрсатиш тизимининг ривожланганлик даражаси ҳисобланади. Асосий фондларни вақтида техник қаровлардан ўтказиш, жорий ва капитал таъмир қилиш ишларни талаб даражасида ташкил этиш лозим.

7). Асосий фондлардан фойдаланиш даражасига кадрларнинг билим ва малакасининг аҳамияти катта. Механизатор, ишженер техник ходимларнинг ўз ишини яхши билиши фасосий фондлардан фойдаланишнинг самарадорлигини оширади ва аксинча.

6.4 Айланма маблағлар ва улардан фойдаланиш

Ишлаб чиқариш жараёни самарали олиб борилишида асосий фондлар билан бир қаторда айланма маблағларнинг аҳамияти чексиздир. Улар ишлаб чиқариш жараёнининг албатта бўлиши лозим бўлган шартларидан биридир. Айланма фондлар бир ишлаб чиқариш циклида иштирок этади. Ўзининг қийматини тайёр маҳсулотга тўлиқлигича бир ишлаб чиқариш жараёнида

ўтказади. Улар ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиб, ўз физик кўринишини қисман, аксарият ҳолда эса бутунлай ўзгартиради. Ана шундай талабларга жавоб берган фондлар айланма фондлар деб юритилади. Айланма фондлар, хўжаликнинг ҳисоб рақамларида мавжуд бўлган пуллари, сотилган, лекин ҳали пули келиб тушмаган маҳсулот учун маблағларини қўшиб ҳисоблаганда, айланма маблағлар тушунчаси келиб чиқади. Айланма маблағлар – ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва маҳсулотни сотиш мақсадида зарур айланма фондларни ва муомила фондини ташкил этиш учун аванслаштирилган пул маблағлари йиғиндисидир. Бирор бир ишлаб чиқариш айланма маблағларсиз юз бериши мумкин эмас. Уларнинг туркумини қуйидаги чизма орқали кўриш мумкин. **(10.4.1-чизма)**

6.4.1 – чизма. Айланма маблағларнинг таркиби.

Айланма маблағлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги қуйидагича аниқланади:

1). Айланма маблағларнинг айланиш коэффиценти:

$$Ko = \frac{P + M - C}{O}$$

Бунда: Р – ишлаб чиқарилган маҳсулотни сотишдан ва кўрсатилган хизмат эвазига олинган пул тушуми, сўм;

М – асосий подага ўтказилган ёш чорва молларининг қиймати, сўм;

С – асосий подани сотишдан тушган пул тушуми, сўм;

О – айланма маблағларнинг ўртача йиллик қолдиғи, сўм.

2) Айланма маблағларнинг ўртача бир айланиш муддати йилнинг 360 кунини айланма маблағларнинг айланиш коэффицентиға бўлиш орқали ҳисобланади.

3) 1 сўмлик пул тушумига тўғри келадиган айланма маблағларнинг ўртача йиллик қолдиғи.

4) 1 сўмлик айланма маблағларнинг ўртача йиллик қолдиғига тўғри келадиган сотилган маҳсулот ҳажми.

Айланма маблағлар манбасига кўра, ўз маблағлари ва четдан жалб этилган маблағларға бўлинади.

Калит сўзлар:

Фонд қайтими, фонд сиғими, фонд билан таъминланиш ва қуролланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффиценти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, аграсаноат мажмуасига қирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базаси деганда нимани тушинасиз?
2. Қандай фондларга асосий фондлар дейилади?
3. Айланма маблағлар нима ва унинг аҳамияти нимада?
4. Фондлардан фойдаланишнинг самарадорлиги қандай аниқланади?
5. Фондлардан фойдаланиш даражасига қандай омиллар таъсир қилади?
6. Фондлардан фойдаланишнинг самарадорлигига қандай омиллар таъсир?

7-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ВА МАҲСУЛОТ, ИШ ВА ХИЗМАТЛАР ТАННАРХИ

7.1. Ишлаб чиқариш харажатлари, нарх ва маҳсулот таннархи.

7.2. Агросаноат мажмуаси маҳсулотлари таннархини ҳисоблаш усуллари ва тартиби.

7.3. Маҳсулот таннархини пасайтиришнинг манбалари ва омиллари.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва уларнинг нархларини арзонлаштиришга, айниқса қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сифатини ошириш учун талай ишлар амалга оширилмоқда. Бугунги кунда АСМнинг ривожланиши ушбу масалаларни бўйича тўғри йўналишни танлашга имкон яратади.

7.1 Ишлаб чиқариш харажатлари, нарх ва маҳсулот таннархи

Иқтисодиёт назариясида қиймат ва таннарх масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Жумладан, қиймат тушунчаси борасида бир қатор мунозарали фикрлар мавжуд. Айрим иқтисодчи олимлар товарнинг қийматини унинг натижаллиги билан боғласалар, айримлари товар қиймати – товар ишлаб чиқарувчиларнинг товарда гавдаланган ва унда моддийлашган ижтимоий

меҳнати, деб ҳисоблайдилар. Бошқалари эса, товарнинг қийматини ушбу товарга бўлган талаб ва таклиф, яъни товарнинг ноёблиги белгилайди, дейилади.

Умуман олганда, товарнинг қиймати унинг бошқа товарга айирбошлана олиш даражасини аниқлаш учун зарурдир. Нарх (баҳо) ва қиймат тушунчалари орасида деярли фарқ йўқ. Фақатгина нарх (баҳо) – бу, товар қийматининг пулдаги ифодасидир холос.

Нарх – маҳсулот қийматининг пулда ифодаланишидир. Бу ерда қиймат қонуни амал қилади. Нархнинг талаб ва таклиф асосида қиймат атрофида ўзгариб туриши қиймат қонунининг мазмунини ифодалайди. Нархнинг қиймат қонуни асосида аниқланиши фақатгина инсон меҳнатлари меваларига нисбатан ишлатилади. Инсон меҳнати сарфланмаган табиий ресурслар ер, сувнинг нархини бу таъриф билан аниқлаш мумкин эмас. Қиймат назариясига кўра ер ва сув айрибошлаш қийматига эга эмас ва шунинг натижасида унинг бу назария асосида нархини аниқлаш мумкин эмас.

Бозор қонуниятлари асосида нарх – бу, айрибошлаш жараёнида маҳсулотлар (неъматлар)нинг қимматини (нафлилигини) акс эттириш шаклидир. Нархнинг бу тарифи нисбатан кенг бўлиб, бозор муносабатлари талабларига тўлиқроқ жавоб беради. Нархга берилган бу тарифда икки ҳолатни кўриш мумкин. Биринчидан товарлар (неъматлар) нархи унинг бирор эҳтиёж учун қанчалик нафга, қимматга эга эканлигини кўрсатади. Иккинчидан неъматлар нархи фақатгина айрибошлаш жараёнида юзага чиқади. Бошқача қилиб айтганда нарх фақатгина бозорда (олди сотди жараёнида шаклланади) вужудга келади ва бозорсиз уни ифодалаш мумкин эмас. Шу сабабли нархга қуйидагича тариф ҳам бериш мумкин. Нарх – бу, бирор неъматнинг нафлилигини ҳисобга олган ҳолда истеъмолчи (харидор) томонидан тўлашга рози бўлган суммадир.

Нарх қўйидаги турларга бўлинади:

- Улгуржи нархлар;
- Чакана нархлар;

- Шартнома нархлар;
- Чегараланган нархлар;
- Дотацияланган нарх ;
- Демпинг нарх;
- нуфузли нарх
- катъий (стандарт) нархлар;
- ўзгарувчан нархлар;
- Эркин бозор нархлари;
- Худудий нарх;
- Миллий бозор нархи;
- Жаҳон бозори нархи.

Иқтисодий мазмунга кўра нархлар:

1. **Дотацияланган нархлар** – давлат бюджета ҳисобидан арзонлаштирилган нархлардир;

2. **Демпинг нарх** – бундай нархларда ишлаб чиқарувчилар бозордаги мавқеини мустаҳкамлаш ва рақибларини сиқиб чиқаришда фойдаланади. У бозорга «суқилиб кириш» нархи деб ҳам аталади;

3. **Нуфузли нарх** – аҳолининг юқори даромад олувчи қатлами харид қиладиган нуфузли (обрў талаб) товарларга белгиланади;

4. **Таърифлар** – турли хил хизматлар (телефон, транспорт, коммунал ва ҳ.к.) баҳоси сифатида фойдаланилади.

Тартибга солиниш даражасига кўра нарх:

1. **Қатъий белгиланган нархлар** – маъмурий тарзда белгиланиб, бозор кучлари таъсир кўрсатмайди ва муайян давр давомида доимий бўлиб қолади;

2. **Эркин нархлар** – талаб ва таклиф таъсири остида вужудга келадиган бозор нархларидир;

3. **Тартибга солинадиган нархлар** – айрим товарларга давлат нархларнинг юқори (истеъмолчи манфаатини кўзлаб) ва қуйи (ишлаб

чиқарувчи манфаатини кўзлаб) чегарасини белгилаш ҳамда молия ва кредит дастаклардан фойдаланиб, таъсир кўрсатиладиган нархлардир;

4. **Шартнома нархлар** – ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи томонидан шартномада қайд қилинган нархлар.

Амал қилиш доираси (бозор кўлами)га кўра:

1. **Худудий минтақавий нархлар** – муайян худудий бозорларда унинг доирасида амал қилувчи омиллар таъсирида шаклланади;

2. **Миллий нархлар** – алоқида мамлакатлар доирасида ўртача ижтимоий сарф-харажатлар, миллий бозордаги талаб ва таклиф таъсирида шаклланади;

3. **Жаҳон нархлари** – муайян товарларни ишлаб чиқаришга кетган байналминал харажатларни, товарларнинг жаҳон андозаси талабларига мос келиши даражасини ҳамда халқаро бозордаги талаб ва таклиф нисбатини ўзида акс эттиради.

Бозорда маҳсулотлар нархларининг қандай бўлиши кўплаб омилларга боғлиқ. Шулардан энг асосийси талаб ва таклиф миқдорининг бир – бирига мос келишидир. Албатта, бу умумий қоида узоқ муддатга сақланиб туради. Лекин айрим ҳолларда, маълум даврларда талаб ва таклиф бозор иштирокчиларининг таъсирида мос келмаслиги, кўпроқ фойда олиш мақсадида қонуният юзасидан шаклланган нарх ўзгартирилиши ҳам мумкин. Бундай ҳолда шу товарнинг ўрнини босадиган бошқа товарларнинг мавжудлиги, уларнинг нархлари катта омил бўлиб юзага чиқади. Агарда биз истеъмол қилмоқчи бўлган таварнинг нархи кескин ёки қисман оширилса, истеъмолчи сифатида дарҳол унинг ўрнини босадиган бошқа товар излаймиз. Ўрнини босадиган янги товарнинг нархи пастроқ бўлган ҳолда биз шу янги товарни сотиб оламиз. Натижада, бундай ҳолат маълум вақт ўтгандан кейин дастлабки товар нархининг ҳам пасайишга олиб келади.

Маҳсулотлар нархига таъсир этувчи энг кучли омиллардан бири истеъмолчилар харид қилиш қобилиятларининг юқори ёки паст бўлишидир. Бу омилни ҳам ҳисобга олиш зарурати катта. Бозорда шаклланаётган нарх

ишлаб чиқаришнинг, хизмат кўрсатиш соҳасининг нима билан шуғулланишини белгилайди. Ишлаб чиқариш ресурсларининг доимий равишда тармоқлар ўртасида тақсимланиб ва қайта тақсимланиб туришига олиб келади. Шу йўл билан мамлакат иқтисодиёти маълум даражада тартибга солиниб турилади ва талаб бор соҳаларнинг ривожланишини таъминлайди.

Иқтисодий жиҳатдан асосланган маҳсулот қийматидан паст, лекин уни ишлаб чиқариш ва сотишга кетадиган харажатлардан, бошқача қилиб айтганда, маҳсулот таннархидан юқори бўлиши керак. Ана шу қонуният таъминланган ҳолда маҳсулот ва хизмат турларини ишлаб чиқариш ривожланиб боради. Бу зарурият қишлоқ хўжалигида доимо ҳам ижобий юзага чиқмайди. Гап шундаки, қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар ишлаб чиқаришда яхши, ўрта ва ёмон имкониятлардан ҳам фойдаланилади. Чунончи, халқнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабини қондириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун ёмон шароитга эга ерлардан ҳам фойдаланиш зарурлигини келтириб чиқаради. Натижада яхши, унумдор ерда деҳқончилик қиладиганларнинг оладиган маҳсулоти кўп ва харажатлари кам бўлади. Ёмон, унимсиз ерларда деҳқончилик қилганлар эса кўп харажат қиладилар ва кам маҳсулот етиштирадилар. Бозорда эса нарх бу шароитларни ҳисобга олмайди. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида нарх сиёсатига, ишлаб чиқарувчилар даромадларининг камайиб кетишига йўл қўймаслик учун давлатнинг аралашуви зарурати келиб чиқади. Нархлар турли тармоқлар ўртасида юзага келадиган айрибошлаш жараёнида фаол иштирок этади. Бу борада нархлар иқтисодиёт тармоқлари ўртасидаги айрибошлашни мўътадил бўлишини таъминлаши керак.

Нархлар қуйидаги функцияларни бажарадилар:

- ўлчаш функцияси. Нархлар товарларнинг қийматини аниқлашга ёрдам қилиши лозим;
- ҳисобга олиш ёки ҳисоблаш функцияси. Нархлар ҳар бир маҳсулот ва хизмат тури қанчага тушаётганини билдиради. Нархлар орқали

барча иқтисодий кўрсаткичлар аниқланади. Уларнинг ёрдамида мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти, ишлаб чиқариш ресурслардан фойдаланишнинг самарадорлиги ва бошқалар аниқланади;

- талаб ва таклифни баланслаштириш функцияси. Нархлар ишлаб чиқарувчи ва маҳсулотларни сотиб олувчини ҳамда талаб ва таклифни боғлаб туради, мувозанатлаштиришга хизмат қилади ва уларнинг таъсирида ўзи мувозанатлашади.

- тартибга солиб туриш функцияси;
- рағбатлантирувчилик функцияси.

Нархлар иқтисодиётни тартибга олиб туришда ва зарур бўлинмаларни тезда ривожлантиришда катта дастак ҳисобланади. Нархларнинг маҳсулот таннархидан юқори бўлиши ишлаб чиқарувчилар фойда қилишини таъминлайди. Нарх қанча баланд бўлса, харажатлар ўзгармаган ҳолда корхона шунча кўп фойда олади. Албатта, бу ишлаб чиқаришни янада кенгайтиришни рағбатлантиради. Аксинча, нарх маҳсулот таннархидан паст бўлган ҳолда ривожланиш ҳақида гап бориши мумкин эмас. Маҳсулотлар сифатининг ошишида ҳам нархнинг рағбатлантирувчилик функцияси катта аҳамият касб этади. Юқоридагиларни эътиборга олиб нархлар рағбатлантирувчи функциясини бажаришда қуйидагиларни ҳисобга олиш керак:

1. рағбатлантирувчи нарх иқтисодиёт ривожини учун зарур;
2. маҳсулот сифатини ошириш янги экин навларин жорий этишга, янги техника ва технологияни ишга туширишга, уруғликнинг сифатини ортиши харажатларнинг кўпроқ бўлишини талаб қилади;
3. рағбатлантирувчи нархнинг бир қисми ушбу харажатларни қоплашга ишлатилиши лозим;
4. рағбатлантирувчи нархнинг иккинчи қисми юқорида қилинган ишлар эвазига қўшимча ўсган сифатни рағбатлантириш зарур;
5. нархнинг ошиши ишлаб чиқарувчини рағбатлантириши ва истеъмолчининг ҳам мақсадларига мос бўлиши керак;

6. маҳсулот таркибига кирган фойда билан ва нархлардаги чегирмалар орқали ишлаб чиқарувчини рағбатлантириши кераклиги эътиборга олиниб турилади;

7. тақсимлаш ва қайта тақсимлаш функцияси.

Нарх мамлакат иқтисодиёти тармоқлари ўртасида яратилган даромадни тақсимлайди ва қайта тақсимлайди. Бундан ташқари у мамлакатда яратилган даромадни истеъмол ва жамғарма фондларига тақсимланишини таъминлайди.

Ишлаб чиқаришни мўътадил жойлаштириш функцияси.

Маълумот бериш функцияси.

Иқтисодий асосланган нарх ишлаб чиқаришни мўътадил ривожлантириш учун зарур бўладиган рентабеллик даражасини ҳисобга олганда қуйидаги кўринишни олади.

$$H = Ix \times (1 + P_d / 100),$$

Бунда: H – нарх;

Ix – ишлаб чиқариш харажатлари;

P_d – мўътадил рентабеллик даражаси.

Иқтисодиётда маҳсулот ишлаб чиқариш таннархи категориясидан ҳам кенг фойдаланилади. Қиймат ва ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги тафовут ишлаб чиқариш субъектининг даромади ёки фойдаси ҳисобланади.

Ҳар қандай ишлаб чиқариш маълум харажатлар бўлишини талаб қилади. Бошқача айтганда, бирор бир маҳсулотни ишлаб чиқариш учун ресурслар сарф қилинади. Жумладан, кишилар меҳнат қилади ва ўз кучини сарфлайди. Уларнинг қилган меҳнати учун ҳақ тўланади. Меҳнат учун тўланган ҳақ ва унинг қўшимчалари ишлаб чиқариш учун харажат ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш учун уруғлик, ёқилги – мойлаш материаллари, ўғитлар, ем-хашак, ишлаб чиқаришни бошқариш билан боғлиқ харажатлар ва бошқа материаллар сарфланади. Улар ҳам маълум баҳога (қийматга) эга. Ишлаб чиқариш жараёнида асосий воситалар иштирок этади. Асосий воситалар ишлаб чиқариш жараёнида

иштирок этиши, вақт ўтиши натижасида жисмонан эскиради. Бу эскиришнинг миқдори амортизация ажратмаси ёрдамида аниқланади. Амортизация ажратмалари ҳам маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларининг таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Ишлаб чиқариш харажатлари тушунчасидан “Маҳсулот таннархи” тушунчаси келиб чиқади. Иқтисодий адабиётларда “Маҳсулот таннархи” тушунчасига турлича таъриф берилган, улар:

- Маҳсулот таннархи – маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун қилинган харажатларнинг пулдаги ифодаси тушунилади. Маҳсулот таннархи шу маҳсулот қийматининг бир қисми ҳисобланади. Маҳсулот қиймати билан таннархи ўртасидаги фарқ умумий ҳолда фойда миқдорини ифодалайди;
- Маҳсулот ишлаб чиқариш таннархи – маҳсулотни ишлаб чиқариш, яъни ишлаб чиқариш технологияси билан боғлиқ бўлган харажатларнинг пулдаги ифодасидир;
- Таннарх – бу, бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун қилинган барча харажатларнинг пулдаги ифодасидир.

Таннарх иқтисодий категория бўлиб иқтисодий самарадорликнинг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади. Таннарх ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг, кўрсатилаётган хизматнинг қанчага тушганини билдиради.

Хўжаликлар доирасида режа ва ҳисобот таннархи ҳам ҳисобланади. Режа таннархи меъёр асосидаги харажатлар бўйича ҳисобланади ва олинishi кутилаётган маҳсулот миқдори асосида белгиланади. Ҳисобот таннархи эса ҳақиқатдан қилинган харажатлар ва ҳақиқатда олинган маҳсулот миқдори асосида аниқланади. Маҳсулот таннархи умумлаштирувчи иқтисодий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Унда меҳнатнинг унумдорлиги, ишлаб чиқаришнинг ихтисослашганлик ва интенсивлашганлик даражаси, тежамкорлик, ишлаб чиқаришнинг механизациялашганлик даражаси, техникалардан ва фан ютиқларидан қай даражада фойдаланилаётганлиги ифодаланади. Маҳсулот таннархининг даражаси корхонанинг, ишлаб чиқаришнинг келажагини белгилайди. Агарда маҳсулот бирлиги таннархи

шу маҳсулот бозоридаги нархдан баланд бўлса, бу маҳсулотни ишлаб чиқариш зарар келтиради. Бу эса, ўз қонунияти асосида шу маҳсулотнинг таннархини белгилайди. Яъни уни ишлаб чиқараётган корхонада айнан шу маҳсулот асосий маҳсулот ҳисобланса, корхона банкрот ҳолатига тушиб қолади. Агарда, маҳсулот таннархи шу маҳсулот бозорида шаклланган нархдан паст бўлса, уни ишлаб чиқарувчи фойда олади. Бу эса, ушбу маҳсулотни ишлаб чиқариш бозор иқтисодиёти талабига жавоб беради деган сўз. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир ишлаб чиқариш, хизмат тури, корхона фойда олган тақдирдагина ўз фойятини давом эттириши мумкин.

Индивидуал ва тармоқ таннархи ҳам мавжуд, улар:

Индивидуал таннарх – бир маҳсулотнинг бир корхона миқёсида шаклланган таннархидир;

Тармоқ таннархи – алоҳида ишлаб чиқарувчилар маҳсулотлари таннархи асосида тармоқ бўйича ўртача ҳисобланган кўрсаткичдир.

Таннарх иқтисодий категория сифатида қуйидаги функцияларни бажаради:

- маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ барча харажатларни ҳисобини ва уларни назоратини олиб боради;
- маҳсулотлар нархини белгилашнинг асоси бўлиб хизмат қилади;
- фойда, рентабелликни ҳамда солиқларни аниқлашга асос бўлади;
- қишлоқ хўжалигига инвестицияларнинг мақсадга мувофиқлигини иқтисодий баҳолашда асос бўлади;
- бошқарув қарорларини қабул қилишда асос бўлиб хизмат қилади.

7.2 Агросаноат мажмуаси маҳсулотлари таннархини ҳисоблаш усуллари ва тартиби

Бугунги кунда, рақобат муҳитининг ортиб бориши натижасида барча корхоналар ишлаб чиқараётган маҳсулот сифатига ва таннархига алоҳида эътибор қаратишади. Маълумки, қанчалик маҳсулот сифатли бўлса унга

килинган харажатлар ҳам ортиб боради. Айнан кам харажат эвазига сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш йўли барча корхоналарни қизиқтирмоқда. Бунинг учун ҳар бир корхона ўз айланма маблағларини нормаллаштириши, уларни тўғри сарф қилиши ва ҳисоб-китобини тўғри юритиши талаб этилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархи маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган ресурсларнинг харажатини (миқдорини) жорий нархларда ҳисоблаш асосида аниқланади. Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархини аниқлашда харажатларни маълум гуруҳларга бўлиш зарурияти бор ва ундан фойдалинади. Харажатларни гуруҳларга бўлиш маҳсулот таннархи калькуляцияси деб аталади. Калькуляция – қилинаётган харажатларни гуруҳларга, харажат моддаларига бўлишдир. Қишлоқ хўжалигида маҳсулот таннархига қуйидаги харажатлар киради **(7.2.1-чизма)**.

7.2.1-чизма.

Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархини белгиловчи харажатлар турлари

№	Харажат моддалари	Ўсимликчиликда	Чорвачиликда
1.	Иш ҳақи қўшимчалари билан	+	+
2.	Уруғлик	+	-
3.	Ем-ҳашак	-	+
4.	Ёқилғи-мойлаш материаллари	+	+
5.	Ўғит	+	-
6.	Зараркунанда ва касалликларга қарши кураш воситалари	+	+
7.	Асосий ишлаб чиқариш воситаларини сақлаш	+	+
8.	Иш ва хизматлар	+	+

Таннархнинг таркибини йиллар давомида таҳлил қилиб ўрганиш иқтисодчиларга, хўжалик раҳбарларига мавжуд камчилик ва

фойдаланилмаётган имкониятларни кўрсатади. Маҳсулот таннархига кирган харажатлар таркиби, миқдори ва иқтисодий моҳияти жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Шунинг учун уларни харажат моддаларига тўғри бўлиш катта аҳамият касб этади.

Ишлаб чиқариш жараёнида қатнашишига қараб харажатлар тўғри ёки бевосита ҳамда эгри ёки билвосита харажатларга бўлинади. Бевосита харажатлар маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнида қатнашади ва таннахга тўғридан-тўғри киради. Буларга ўғитлар, уруғликлар, ем-хашак, шу маҳсулотни ишлаб чиқаришда иштирок этканларнинг иш ҳақи ва бошқалар киради. Лекин қишлоқ хўжалигининг ўзига хослиги шундаки, унда бир ходим ёки бир техника воситаси бир йилда бир нечта маҳсулот ишлаб чиқаришга хизмат қилади. Уларнинг харажатларини ана шу маҳсулотлар ўртасида тақсимлаш маълум қийинчиликлар туғдиради. Айниқса, корхонани бошқариш билан боғлиқ харажатлар бу борада алоҳида методикани талаб қилади. Бу харажатлар бир маҳсулот турига тўғридан-тўғри кирмаганлиги сабабли уларни билвосита ёки эгри харажатлар деб юритилади.

Қишлоқ хўжалигида барча харажатлар 1 гектар ёки бир бош чорва ҳайвонига ҳисобланади. Бир гектар ердан олинган маҳсулот миқдорига шу бир гектар ерга кетган харажатлар миқдорини бўлиш йўли билан аниқланади. Чорвачиликда бир бош чорва молига қилинган харажатлар миқдорини шу чорва молидан олинган маҳсулотга бўлиш йўли билан аниқланади. Бу бир қарашда анча тушунарлига ўхшайди. Аслида эса бунда ўзига хос қийинчиликлар мавжуд. Гап шундаки, қишлоқ хўжалигида бир ишлаб чиқариш жараёнида асосий, қўшимча ва ёндаш маҳсулотлар олинади. Масалан, сут чорвачилигида олинган сут асосий маҳсулот, сизгирдан олинган бузоқ эса қўшимча маҳсулот ҳисобланади. Шу сизгирдан 5 – 6 тонна миқдорида органик ўғит – гўнг олинади. Бу маҳсулот ёндаш маҳсулот ҳисобланади. Барча харажатлар бир бош сизгирга қилинган. Яъни, сизгир боқилган ва натижада 3 хил маҳсулот олинган. Биз сутга, бузоққа ва гўнгга

алоҳида харажат қилган эмасмиз. Бундай ҳолда маҳсулот бирлигининг таннархини ҳисоблаш ўзига хос мураккабликни келтириб чиқаради.

Ўсимликчиликда эса барча харажатлар бир гектарга қилинади. Масалан, бир гектар ерга дон экдик дейлик. Ерни тайёрладик, уруғлик сарфладик, ўғит бердик, суғордик ва ҳосилни йиғиштириб олдик. Дончиликда асосий маҳсулот дон олинди. Қўшимча маҳсулот-дон чиқиндиси ва ёндаш маҳсулот – самон олинди. Ана шу маҳсулотларга харажатларни тақсимлаш зарурати келиб чиқади. Пахта майдонидан пахта хомашёси ва ғўзапоя олинади ва х.к. Бундай ҳолларда бир неча усул билан маҳсулотлар таннархи аниқланади:

1. Қўшимча ва ёндаш маҳсулот илмий асосланган маълум коэффициентлар орқали асосий маҳсулотга айлантириб олинади. Ёндош маҳсулотнинг сотиш нархи аниқланади ва унинг қиймати харажатлардан чегириб ташланади. Натижада қолган умумий харажатлар маҳсулот ҳажмига тақсимланади ва бир birlik маҳсулот таннархи аниқланади. Кейин яна коэффициентлар ёрдамида қўшимча ва ёндаш маҳсулот таннархи аниқланади;

2. Маҳсулотларнинг нархи асосида қилинган харажатлар тақсимланади;

3. Ёндаш маҳсулотнинг қиймати аниқланади ва қилинган харажатлардан чиқариб ташланади. Қолган харажатлар асосий ва қўшимча маҳсулотларга тақсимланади.

Қишлоқ хўжалилик корхоналарида маҳсулотлар, иш ва хизматлар таннархи Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида низом қоидалари асосида аниқланади.

7.3 Маҳсулот таннархини пасайтиришнинг манбалари ва омиллари

Меҳнат унумдорлигини ошириш, хомашё ва материал, ёқилғи ва электр энергия харажатларини камайтириш, хизмат кўрсатиш ва бошқариш сарфларини қисқартириш, ишлаб чиқаришдан ташқари, харажатларни камайтириш қишлоқ хўжалиги маҳсулоти таннархини пасайтиришнинг энг муҳим манбалари ҳисобланади.

Ҳар бир корхонада маҳсулот таннархини пасайтириш даражасини ҳисоблаш учун, энг аввало, ундаги захира, фойдаланилмаётган имкониятларни аниқлаш керак. Улар кўзга ташланадиган, юзаки, жуда мураккаб, кўз илғамайдиган бўлиши мумкин. Фақат чуқур, ҳар томонлама иқтисодий-техник таҳлилдан кейин уларни аниқлаш, топиш мумкин болади.

Маҳсулот таннархини режалаштириш меҳнат, моддий ва молиявий маблағлардан оқилона фойдаланиш асосида ишлаб чиқаришнинг юқори самарадорлигига эришишга қаратилгандир. Таннарх режаси қуйидаги бўлимларни ўз ичига олади:

1. Маҳсулот таннархини пасайтириш режаси;
2. Маҳсулот таннархини калькулякиялаш;
3. Ишлаб чиқариш харажатлари сметаси;
4. Товар ва сотиладиган маҳсулот таннархининг ҳисоби.

Таннарх режаси, икки босқичда ишлаб чиқилади:

Биринчи босқичда, энг авало, ҳисобот йилида режаларнинг бажаралиши таҳлил этилади, маҳсулот таннархини пасайтириш, фойда ва рентабелликни ошириш резервлари аниқланади ва аниқланган резервлардан фойдаланиш тадбирлари белгиланади, режа лойиҳаси ишлаб чиқилади.

Иккинчи босқич, режанинг узил-кесил лойиҳаси ишлаб чиқилади ва бу режа топшириқлари корхона бўлимларига етказилади.

Маҳсулот таннархи ва уни пасайтириш топшириқлари давлат ва корхона режасида юқоридан белгиланмайдиган, аксинча, корхоналарнинг ўзида ҳисоб қилинадиган кўрсаткич ҳисобланади.

Маҳсулот таннархи қанчалик паст бўлса, албатта, бошқа шарт-шароитлар бир хил бўлган ҳолда (масалан, худди ўша маҳсулотнинг нархи барқарор бўлганда) уни сотишдан келган фойда ҳам шунчалик кўп бўлади.

Шу сабабли яқин ва узоқ келажақда ҳам ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархининг пасайтириш инқирозга қарши чоралар дастурида белгиланган вазифалардан бири ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида маҳсулот бирлигининг таннархини пасайтириш энг зарур масалалардан биридир. Маҳсулот бирлиги таннархини пасайтириш ресурслар чекланган шароитда катта амалий аҳамият касб этади. Маҳсулот таннархи тўғридан-тўғри икки омилга боғлиқ. Биринчидан, етиштирилаётган маҳсулотнинг миқдорига боғлиқ. Етиштирилаётган маҳсулот миқдорининг ошишига нималар ижобий таъсир этса, улар устида ишлаш лозим. Буларга деҳқончиликда қуйидагилар киради:

- ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, сув ресурсларидан самарали фойдаланиш. Бу, ўз навбатида, ҳосилдорликнинг ўсишига олиб келади;
- минтақалар шароитига мос бўлган, илмий асосланган қишлоқ хўжалиги юритиш тизимини жорий этиш;
- алмашлаб экишни тўғри жорий қилиш, талаб ва имкониятдан келиб чиққан ҳолда экин турларини жойлаштиришни рационал ташкил этиш;
- уруғчиликни яхшилаш, селекция ишларини жонлантириш;
- маъданли ва органик ўғитлардан фойдаланишни илмий асосга қўйиш, барча кимёвий воситалардан самарали фойдаланиш;
- ишчи ходимларнинг манфаатдорлигини ошириш.

Деҳқончилик тармоқларида маҳсулотлар таннархининг паст бўлишига харажатларни тежаш ҳам катта таъсир кўрсатади. Бу борадаги омилларга қуйидагилар киради:

- ишлаб чиқариш жараёнларини комплекс механизациялаштириш;
- экинларни парваришда интенсив технологияларни қўллаш;
- ишлаб чиқариш фондларидан самарали фойдаланиш;

- ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ва жойлаштириш;
- ишчи ходимларнинг манфаатдорлигини ошириш;
- агросаноат интеграциясини чуқурлаштириш, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларнинг мутаносиб ривожлантирилиши;
- бошқарув тизимини ривожлантириш ҳисобига у билан боғлиқ харажатларни тежаш;
- қишлоқ жойларда ижтимоий ривожланишни таъминлаш.

Чорвачилик тармоғида маҳсулот бирлиги таннархининг пасайишига қуйидаги омиллар таъсир қилади:

- чорвачиликнинг ем-хашак базасини мустаҳкамлаш, ем-хашакнинг сифатини ошириш ва нисбатан арзон бўлишини таъминлаш;
- чорва молларининг зотини, пода таркибини яхшилаш;
- чорва молларини сақлаш, боқишнинг интенсив технологияларидан фойдаланиш;
- чорвачилик маҳсулотлари сифатини ошириш;
- чорвачиликда ишлаб чиқариш жараёнларини комплекс механизациялаш ва автоматлаштириш;
- фондлардан фойдаланишнинг энг мўътадил (оптимал) йўлларида фойдаланиш;
- ишлаб чиқаришнинг қуюқлашуви (концентрациялашуви) ва ихтисослашувининг энг маъқул ҳажмларини ташкил этиш;
- ишчи ходимларнинг манфаатдорлигини ошириш;
- қишлоқда ижтимоий масалаларнинг ечимини топиш;
- барча харажатларни тежамкорлик билан амалга ошириш, бу борада мавжуд технологиялардан, ишлаб чиқаришни ташкил этиш шаклларида самарали фойдаланиш;
- маҳсулот нобудгарчилигига йўл қўймаслик.

Ушбу омилларнинг барчасига катта эътибор бериш зарурати мавжуд. Албатта, бу масалаларни тўғри ҳал этиш ишчи ходимларнинг нафақат

манфаатдорлигига, балки билим ва тажрибаларига ҳам боғлиқ. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида меҳнат қилаётганларнинг билим ва тажрибасини тинмасдан ошириб боришни таъминлаш керак.

Калит сўзлар:

Нарх, харид нархи, таннарх, харажат, маҳсулот, манфаатдорлик, механизациялаштириш, ишлаб чиқариш харажатлари сметаси, бошланғич қиймат, тежамкорлик, фойда, даромад, самарали фойдаланиш.

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. Таннарх нима?
2. Нарх нима?
3. Нарх нечи хил турга бўлинади?
4. Иқтисодий мазмунга кўра нарх турлари?
5. Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархи қандай усуллар орқали ҳисобланади?
6. Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархи қандай усуллар орқали ҳисобланади?
7. Чорвачилик тармоғида маҳсулот бирлиги таннархининг пасайишига қандай омиллар таъсир кўрсатади?
8. Таннарх режаси нечи босқичда ишлаб чиқилади?

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни: Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида, 1991 йил 19 ноябрь.
3. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни: Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида, 1993 йил 7 май.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 августдаги “Лизинг фаолиятини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 октябрдаги ПҚ-2646-сонли “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ҳамда ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори.
6. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
7. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
8. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Ҳакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
12. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти.

Мустақил таълим ва мустақил ишлар Мустақил таълим ва мустақил ишлар

т/р	Мустақил таълим мавзулари	Ҳажми (соат)
1.	Агросаноат мажмуаси “Ҳаракатлар стратегияси”нинг бешта устувор йўналишлари асосида ривожланиш ҳолати.	4
2.	Ўзбекистон Республикасида агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг истикболлари.	4
3.	Рақамли иқтисодиёт шароитида агросаноат мажмуасининг ривожланиш ҳолати.	4
4.	Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги.	3
5.	Агросаноат мажмуаси интеграцияси.	4
6.	Қишлоқ хўжалигида ишчи кучи билан таъминланиш.	4
7.	Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг минтақавий хусусиятлари.	4
8.	Агросаноат мажмуасига хизмат кўрсатишни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.	3
9.	Агросаноат мажмуасини ривожлантиришда чет эл тажрибаси.	4
10.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти.	4
11.	Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш стратегияси.	4
12.	Агросаноат мажмуасида инвестиция лойиҳалари.	4
13.	Агросаноат мажмуасида фан-техника тараққиёти.	4
14.	Ўзбекистон Республикасида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш.	4
15.	Чорвачилик маҳсулотларини етиштириш ва уларни экспорт қилиш ҳолати.	4
16.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа.	4
17.	Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси;	4
18.	Озиқ-овқат таъминоти ва хавфсизлиги;	6
19.	Агросаноат мажмуасининг асосий бўғини сифатида қишлоқ хўжалигининг ривожланиш хусусиятлари;	4
20.	Аграр ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги;	4
21.	“Қишлоқ хўжалиги маркетинги” тушунчаси, унинг	4

	моҳияти ва ривожланиши хусусиятлари;	
22.	Агросаноат мажмуасини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш тизими;	2
23.	Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизми;	2
24.	Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати.	2
25.	Агросаноат мажмуасининг мазмуни, моҳияти ва таркиби	2
26.	Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш	4
27.	Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот, иш ва хизматлар таннари	2
	Ж А М И	98

2. Талабалар мустақил ишни тайёрлашда ушбу фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланилади ва жорий назорат сифатида баҳоланади:

- **мавзу бўйича конспект (реферат ва тақдимот)** – назарий материалларни пухта ўзлаштиришга ёрдам берувчи бундай усул ўқув материалига асосий диққатни кўпроқ жалб этишга ёрдам беради. Талаба конспекти турли назорат ишларига тайёргарлик ишларини осонлаштиради, вақтни тежайди;

- **ўқитиш ва назорат қилишнинг автоматлаштирилган тизимлари билан ишлаш** – талаба назарий ва амалий машғулотларда олган билимларини ўзлаштиришлари, турли назорат ишларига тайёргарлик кўришлари учун тавсия этилган электрон манбалар, инновацион дарс лойиҳаси намуналари, ўз-ўз-ўзини назорат учун тест топшириқлари ва бошқалар;

- **фан бўйича қўшимча адабиётлар билан ишлаш** – мустақил ишлаш учун берилган топшириқлар бўйича талабалар тавсия этилган асосий адабиётлардан ташқари қўшимча ўқув, илмий адабиётлардан фойдаланади. Бунда рус ва хорижий адабиётлардан фойдаланиш рағбатлантирилади;

- **интернет тармоғидан фойдаланиш** – фан мавзуларини ўзлаштириш, курс иши, БМИ ёзишда мавзу бўйича интернет манбаларини топиш, улар ишлаш назорат турларининг барчасида қўшимча рейтинг баллари билан рағбатлантирилади;

- **мавзуга оид масалалар, кейс-стадилар ва ўқув лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва унда иштирок этиш;**

- **илмий семинар ва анжуманларга тезис ва мақолалар тайёрлаш ва иштирок этиш.**

Мустақил таълимни ташкил этиш бўйича услубий кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Унда талабаларга асосий маъруза мавзулари бўйича амалий топшириқ, кейс стабилар ечиш услуби ва мустақил ишлаш учун вазифалар белгиланади.

3. Глоссарий

Идеал хизмат	(Ideal service)	Идиальный сервис	-бу сервис фаолиятининг у ёки бу туридаги абстракт, назарий моделдир. У ўз ичига аҳолига хизмат кўрсатиш қоидалари, сифат стандартлари ва хизмат кўрсатиш технологияларини олади.
Аграр ислохотлар	Agrarian reforms	Аграрные реформы	қишлоқ хўжалигидаги ислохотлар. Давлатнинг ерга бўлган мулкчилик муносабатлари ва ерда хўжалик юритиш усулларини ўзлаштиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи. Дастлаб аграр ислохотлар концепцияси мақсад ва вазифалари, йўналиши, уни ўтказиш босқичлари аниқлаб олинади. Шунга асосланиб аграр ислохотларни ўтказишнинг аниқ чора-тадбирлари белгиланади ва уларни давлат амалга оширади.
Агросаноат интеграцияси	Agro-industrial integration	Агропромышленная интеграция	саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқларининг иқтисодий муносабатларнинг чуқурлашиши асосида бир бутун тизимга

			айланиши. Унинг асосини иқтисодий, фан ва техника, технология ва бошқа хўжалик имкониятларини бирлаштириш орқали ишлаб чиқариш ва меҳнатнинг умумлаштирилиши ташкил этади. Агросаноат интеграциясининг ривожланиши қишлоқ хўжалигига саноатнинг кириб келишини, қишлоқнинг иқтисодий ва ижтимоий масалаларини оптимал етиш имкониятини кучайтиради.
Агротехнология	Agrotechnology	Агротехнология	деҳқончилик технологияси, қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш усуллари тизими. Агротехнологиянинг назарий асоси агрономия ҳисобланади. Агротехнология қуйидаги тадбирларни ўз ичига олади: тупроққа ишлов бериш; алмашлаб экиш; ўғитлар солиш; уруғликни экишга тайёрлаш; экиш; экинларни парваришлаш; бегона ўтлар, касалликлар ва ҳашаротларга қарши

			кураш; ҳосилни йиғиб олиш. Бу тадбирларнинг ҳар бири ўз навбатида агротехнология усуллари йиғиндисидан иборат. Масалан, ерни ҳайдаш, текислаш, бороналаш ва экишга тайёрлаш усуллари тупроққа ишлов бериш технологиясининг асосини ташкил этади.
Реал хизмат	(real service)	Реальный сервис	-бу истеъмолчининг талабларини қондиришга йўналтирилган аниқ моддий ҳаракатлардир. Ушбу хизматлар бажарувчилар, истеъмолчилар, уларни кўрсатишнинг аниқ шароитларига қараб якка ҳолатда тартиблаштирилади.
Самара	(Efficiency)	Эффект	– бу, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот (иш, хизмат), фойда ва даромад ҳажмини ошириш, маҳсулот таннарини камайтириш, сифатсиз маҳсулот ишлаб чиқаришни камайтириш ёки умуман, йўқ қилиш билан боғлиқ бўлган корхона фаолиятининг ижобий натижаларидир. Бу ютуқлар натурал шаклда ишлаб

			чиқариш самарасини, пул шаклида эса иқтисодий самарани тавсифлайди.
Иқтисодий самарадорлик	(Economy efficiency)	Экономический эффективность	-самарадорликка қараганда бир мунча тор маънони англатади. У қабул қилинаётган қарорларнинг хўжалик юритишда мақсадга мувофиқлигини тавсифлайди ҳамда барча ҳолларда самаранинг унга эришиш учун кетган харажатлар(ишлаб чиқариш ресурслари)га нисбати сифатида аниқланади. Харажатлар қанчалик кам бўлса (маҳсулот сифатига таъсир қилмаган ҳолда), самара шунчалик ортади, демак, иқтисодий самарадорлик ҳам ортади.
Сервис тадбиркори.	(Businessman of service)	Услоговый бизнес	Маҳсулот ўзи ҳақида гапириши ёки сотишни рағбатлантириши мумкин эмас. Замонавий иқтисодиётнинг кўпчилик маҳсулотлари қийин таркиб ва ҳаракат принципларига эгадирлар. Бундай маҳсулотларни системага бирлаштириш,

			системали яхлитликка эришиш ва қўшимча иқтисодий самара олишга имкон беради. Тадбиркор-сотувчи дастлабки маҳсулот қийматини қўшимча оширади ва унинг асосида (масалан блок модуллар) конкрет фойдаланувчи учун конкрет системани куради. Шу билан бирга сервис тадбиркори ўз малакаси орқали, буюртмачига ноёб хизматлар кўрсата бориб, бир фирма маҳсулотларига боғланиб қолмайди. Унинг ўз келгуси система учун, ҳатто бир нусхадаги алоҳида блок модулларини яратиши ва ишлаб чиқаришга буюртма бериши мумкин.
Активлар	(assets)	Актив	– иқтисодий фаолият субъектларининг пул ва молиявий маблағлари, асосий ва айланма фондлари қиймати.
Амортизация	(depreciation)	Амортизация	– фойдаланиш жараёнида асбоб-ускунлар қийматининг эскиргани сайин маҳсулот ҳисобига ўтказиш жараёни. Асосий жамғармалар истеъмол нархини тўла ёки қисман тиклаш

			учун амортизация орқали амалга ошириладиган наرخини тўлатиши зарур. Асосий жамғармалар сарфини коплаш учун уларга кетган сарфларни тайёрланаётган маҳсулотга сингдириб бориш асосий жамғармаларнинг амортизациясини ташkil этади. Асосий жамғармаларнинг амортизацияси маҳсулот таннаrxини ўз ичига олади.
Акселератор	(accelerator)	Акселератор	– иктисодиётда истеъмолчилик сарф- харажатлар ҳажми ўзгариши билан юзага келадиган капитал қўйилмалар ҳажми ўзгаришини тавсиф этувчи кўрсаткич. Акселерация принципининг моҳияти шундан иборатки, иктисодиётда истеъмолчилик харажатлари динамикаси инвестициялар ҳажми динамикасига ўз таъсирини кўрсатади: истеъмолчилик харажатларининг сезиарли ўсиши инвестицион фаолликни юзага келтиради, рағбатлантиради ва

			аксинча.
Альтернатив вариантлардан танлов	(tradeoff)	Альтернативный варианты	– танлаб олинган вариант альтернатив вариантдан воз кечиш эвазига амалга оширилишини тақозо этувчи қарор қабул қилиш зарурати. Макроиктисодий атамалар доирасида иқтисодий атамалар сиёсатнинг чора-тадбирлар ишлаб чиқиш жараёнида у ёки бу ғояларнинг танлов-муаммоларини белгилаш учун ишлатилади. Масалан, ишсизликнинг ўсиши ва инфляция жадаллиги, фойданинг ўсиши ёки иш ҳақининг ошиши орасидаги танлов муаммоси.
Асосий фондлар ва уларнинг баҳоси	(capital stock)	Основные средства	– турли хўжалик субъектлари ва фуқароларнинг пул маблағларини аниқ бир мақсад йўлида бирлаштириш ва ишлатиш.
Асосий нарх	(base price)	Базесная цена	– халқ хўжалигини ривожлантириш ва статистик ҳисоб олиб боришда индексларни ҳисоблаш ва тўлашгача ҳисобланган нарх.
Бюджет тақчиллиги	(budget deficit)	Дефицит бюджет	– давлат бюджетиди харажатларнинг даромадлардан устун

			бўлиши.
Банд аҳоли	(employees)	Занятое население	– ижтимоий ишлаб чиқаришнинг фуқаролик секторида банд бўлган ва мамлакат қонунчилиги томонидан белгиланган нормаларга мос равишда ҳисобга олинadиган меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли.
Бандлик даражаси	(rate of employees)	Админы	– бандлар умумий сонининг меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолига нисбати.
Банк кредити	(banking credit)	Банквские кредит	– даромад (%) кўринишида фойда олиш учун банк томонидан қарзга пул бериш.
Белгиланган алмашув курси	(fixed exchange rate)	Фиксированный обменный курс	– миллий валютанинг чет эл валюталарига нисбатан анъанавий тарзда белгиланадиган қиймати ва ўзгармас тизим.
Бюджет солиқ сиёсати	(fiscal policy)	Бюджетная политика	– бюджет сиёсатида давлат ўз истаги билан бюджет харажатлари ва даромадларини шакиллантирган ҳолда 3 хил бюджет сиёсати юритади. Бюджет харажатлари, трансфер харажатлари шаклидаги харажатлар. Даромадлар эса уч манбадан келиши

			мумкин: солиқлардан, хазина томонидан, чиқарилган қимматбаҳо қоғозлар сотилишидан ва бюджет томонидан маълум қисми марказ томонидан банк эмиссияси ҳисобига ёпилишидан. Шунга кўра, давлат харажатлар ва даромадларни бошқариш орқали бюджет сиёсатини юритади.
Бозор муносабати	(market clearing)	Рынок	– бозордаги талаб ва таклифларнинг миқдоран ва таркибий жиҳатдан бир-бирига мувофиқ келиши. Агар шундай мувофиқлик бўлмаса, бозор мувозанати издан чиқади.
Банк резервлари	(reservers)	Банковские резервы	– банкда сақланаётган нақд пуллар, марказий банкда сақланаётган фойсиз депозитлар.
Баҳо, нарх	(price)	Оценка, цена	– товар қийматининг пулдаги ифодаси. Маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатларни ва фойдани кўрсатади.
Бозор нархи	(market price)	Рыночная цена	– иқтисодиётда жами талабларга кўра ўзгармас ҳолда қолувчи нархлар.
Гиперинфляци	(hyper-	Гиперинфляция	– ҳаддан ташқари

я	inflation)		инфляция, нархнинг шиддат билан ўсиши, пул қадрининг ғоят тез пасайиши, пул топишга интилшнинг минимал даражага келиши билан характерланади.
Давлат бюджети	state budget, local budget)	Госбюджет	(– асосан давлат (вилоят, шаҳар, туман, муассаса, ташкилот ва бошқалар) нинг маълум муддатдаги (йил, квартал, ой) даромадлари ва харажатларининг пул ҳисоби.
Девальвация	(devaluation)	Девальвация	– мамлакат савдо ва тўлов баланснинг кескин ёмонлашуви, валюта курсининг пасайиши билан боғлиқ ҳолда миллий пул бирлиги қийматининг расмий тартибда пасайтирилиши.
Дефляция	(deflation)	Дефляция	– инфляция даврида муомаладаги қоғоз пулни камайтириш; давлат томонидан муомаладаги пул миқдорини камайтиришга қаратилган молия ва пул-кредит тадбирларини қўллаш билан амалга оширилади.
Депозитлар	(deposits)	Депозиты	– омонатга асраб қўйилган: 1) банк ва омонат кассаларига

			кўйилган омонатлар; 2) банк дафтардаги ёзувлар; 3) кредит муассасаларига сақлаш учун топширилган қимматбаҳо қоғозлар (акция ва облигация).
Дивиденд	(dividend)	Дивиденд	– ҳиссадорлик жамиятлари фойдасининг бир қисми бўлиб, акциянинг сони ва турига қараб ҳар йили ҳиссадорлар орасида тақсимланади.
Дисконт	(dicount)	Дисконт	– марказий банк томонидан тижорат банкларига бериладиган қарзларга кўйиладиган фоиз.
Даромад	(income)	Доходы	– ишлаб чиқариш натijasида тушган пул (фойда).
Даромаднинг мавжуд миқдори	(disposable income)	Доступного дохода сумма	– сарф-харажатлар ва жамғармалар учун ишлатиш мақсадида иқтисодий секторлар кўлида мавжуд бўлган даромадлар; даромадлар ва тўғри солиқлар орасида фарқ билан аниқланади.
Доимий, давомий инфляция	(cronic inflation)	Постоянный, непрерывный инфляция	– нисбатан юқори ёки паст инфляция даражаси узок муддат давонида ушлаб туриладиган иқтисодий вазият. Барқарорликка эришгунга қадар

			давомли, юқори инфляция даражаси содир бўлган мамлакатларга мисол қилиб, Бразилия, Исроил, Мексика, Перу, Аргентинани келтириш мумкин.
Ёпиқ иқтисодиёт	(closed economy)	Зокрытая экономика	– ташқи иқтисодий бозорда кенг савдо-иқтисодий имкониятларга эга бўлмайдиган иқтисодиёт.
Жами таклиф	(aggregate suply)	Общая предложение	– мамлакатда ишлаб чиқарилган ҳамма товар ва хизматларнинг жами қиймати. Бу товар ва хизматлар миллий маҳсулот ҳам деб аталади.
Жамғармага мойиллик	(propensity to save)	Ориентированный фонд	– даромадда жамғарма ҳиссаси қанчани ташкил этиши.
Жами талаб	(aggregate demand)	Общая спрос	– мамлакатнинг реал харид қобилиятини акс эттирувчи кўрсаткич; жами харажатлар деб ҳам аталади. Унга давлатнинг истеъмол харажатлари, хусусий сектор истеъмоли, жами инвестициялар ва экспорт-импорт харажатлари киради.
Жами банд аҳоли	(employees)	Общая Занятое население	– банд бўлган аҳоли ва ҳарбий хизматчилар.
Ишсизлик	(unemployment)	Безработица	– аҳолининг иқтисодий фаол қисми иш топа

			олмаслиги, меҳнат резервига айланиши.
Ишсизликнинг даражаси	(unemployment rate)	Уровень безработица	– ишсизлар умумий сонининг ишчи кучига бўлган нисбати.
Ишсизликнинг табиий даражаси	(natural rate of unemployment)	Естественный Уровень безработица	– реал ва потенциал ялпи миллий маҳсулотнинг ўсиши бир-бирига мос келадиган иқтисодий ривожланиш даври оралиқларига ҳос бўлган ишсизлик даражаси. У иқтисодий ривожланишнинг ҳақиқий ва структуравий ишсизлик кўрсаткичлари йиғиндиси сифатида ҳам ҳисобланиши мумкин. Шунингдек, NARU (natural rate of unemployment) атамаси ишсизликнинг ўсмайдиган даражаси кўрсаткичи тарзида ҳам қўлланилади. Бу кўрсаткич ижтимоий жиҳатдан нисбатан нейтрал бўлиб, инфляциянинг турғун, барқарор даражалари ҳамда реал ва потенциал ялпи миллий маҳсулот (ЯММ) мос тушган ҳолатидаги ишсизлик даражасини акс эттиради.
Иш ҳақи	(wage nominal) ,	Зорплата	– пул, қиймат шаклидаги иш ҳақи.

Импорт	(import)	Импорт	– мамлакат ички бозорларида сотиш учун чет эл молларини, капиталини ва технологиясини олиб келиш. Импорт халқаро меҳнат тақсимооти натижасидир. У вақтни тежашга, халқ хўжалиги, аҳоли эҳтиёжини қондириш вазифаларини муваффақият билан ҳал қилишга кўмаклашади.
Инвестиция	(investment)	Инвестиция	– ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида мамлакат ёки чет элларда иқтисодиётнинг турли тармоқларига узоқ муддатли капитал киритиш. Инвестицияларнинг молиявий ва реал турлари мавжуд.
Истеъмол нархлари индекси	(consumer price index)	Индекс потребительских цен	– одатда, оила томонидан истеъмол қилинадиган товар ва хизматлар нархи базис даврга нисбатан ўзгаришининг ўртача даражасини акс эттирадиган кўрсаткич, инфляция кўрсаткичи сифатида ишлатилади.
Ишлаб чиқарувчилар нархларининг	(producer price index)	Индекс производителей цен	– базис давр оралиғида хом ашё, материаллар ва оралиқ товарлар

индекси			нархи ўзгаришининг ўртача даражасини акс эттирувчи кўрсаткич. ЯММнинг максимал даражада деталлаштирилган компонентлари нархини солиштира нархларга ўтказишда ишлатилади.
ЯММ дефляторлари	(GNP deflators)	Дефляторы ВВП	ЯММ кўрсаткиларини солиштира нархларда акс эттириш учун ишлатиладиган индекслар гуруҳи. Уларга нархларнинг агрегат индекси, ЯММ дефлятори нархлари индекси, истеъмолчи нархлари индекси, шунингдек, махсус ташкил қилинган индекслар киради.
Индексация	(indexation)	Индексация	– иқтисодиётдаги нархларнинг ўртача даражаси ўзгаришига боғлиқ равишда иш ҳақи ва бошқа даромадларни тузатиш, келиштириш тизими.
Инфляция	(inflation)	Инфляция	– пулнинг қадрсизланиши, муомаладаги пулнинг қадрсизланиши, пул массасининг товарлар массасидан устунлиги натижасида товар билан таъминланмаган пулларнинг пайдо бўлиши. Инфляция товар баҳосининг

			очикчасига ва яширин равишда ошиб кетишига олиб келади.
Инфляция даражаси	(rate of inflation)	Уровень Инфляции	– маълум вақт ичида (ой, йил) нарх даражасининг фойзда ўзгариши.
Истеъмол кредити	(consumer credit)	Кредит потребительских	– марказий банк томонидан барқарорлик даврида қўлланиладиган пул сиёсати воситаси (инструменти). У банклар томонидан берилиши мумкин бўлган ички кредитнинг максимал миқдори расмий равишда белгиланишини тақозо этади.
Истеъмол	(consumption)	Потребитель	– кишиларнинг иқтисодий талабларини қондириш жараёнида ижтимоий маҳсулотдан фойдаланиш, ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнининг охирига босқичи.
Ишлаб чиқариш функцияси	(production function)	Функция производство	– маҳсулот ишлаб чиқариш учун мазкур корхонага зурур бўлган барча кишилар ва меҳнат қуроллари ҳаракатлари мажмуи.
Ишчи кучи	(labour force)	Труда	– одамларнинг меҳнат қобилияти, ҳаёт нѐматларини ишлаб чиқариш жараёнида ишга солинадиган

			жами жисмоний ва маънавий кучлар.
Ишчи кучи ҳиссаси	(labour force rate)	Вклад в рабочей силе	– одамларнинг меҳнат қобилияти, ҳаёт неъматларини ишлаб чиқариш жараёнида ишга солинадиган жами жисмоний ва маънавий кучлар.
Иш вақти	(hours of work)	Часы работы	– ишлаб чиқаришда банд бўлган аҳолининг ишлаган вақтининг ҳажми.
Иш вақтининг умумий соатлари сони	(total hours of work)	Общее количество часов работы	– ўртача статистик ишловчи банд бўлган иш вақтининг ўртача соатлари сони.
Импорт қилишга мойиллик	(propensity to import)	Импорт ориентированных	– даромадда импортга қаратилган харажатлар ҳиссаси.
Инвестицияларга бўлган мойиллик	(propensity to invest)	Ориентированных о Инвестиции	– истеъмол харажатларининг даромаддаги ҳиссаси.
Истеъмол қилишга мойиллик	(propensity to consume)	Ориентированных о потреблении	– истеъмол харажатларининг даромаддаги ҳиссаси.
Ички истеъмол учун мўлжалланган товарлар	(nontraded goods)	Предназначенный для товаров внутреннего потребления	– ташқи бозорда сотишга мўлжалланмаган, ички истеъмол учун ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар (кўчмас мулк, хизматларнинг айрим турлари).
Ишлаб чиқарувчилар	(producers)	Цены	– товар ва хизматнинг базис нархи,

нархи	price)	производителей	солиқларни қамраб олувчи ва субсидиялар олиб ташланган нарх.
Ликвидлик	(lequidity)	Ликвидность	– турли корхоналар, бирлашмалар, фирмалар ва банкларнинг ўз қарзини тўлай олиш ёки бошқа мажбуриятларини бажара олиш имконияти.
Марказий банк	(Central bank)	Централний банк	– мамлакатнинг жами кредит тизимида раҳбарлик қилади, давлат пул-кредит сиёсатини олиб боради, пул ва қимматбаҳо қўғозлар эмиссиясини монопол ҳуқуқида амалга оширади.
Миллий даромад	(national income)	Национальный доход	– миллий ишлаб чиқаришда олинган даромад ёки иқтисодиётнинг барча турдаги даромади баҳоси.
Мулк	(property)	Свойство	– муайян қийматга эга бўлиб, бирон бир шахсга қарашли нарса.
Макроиктисодиёт	(macroeconomics)	Макроэкономика	– барқарорлаштириш, бир бирлик миллий валютамини мустаҳкамлаш, капитал куриш дастури, иқтисодиётнинг таркибий жиҳатдан

			янгилаш йўлини давом эттириш режасини ёки мулкдорлар синфини янгилаш, қонунчилик ёки ҳуқуқий таркибни мустаҳкамлаш.
Аграр	(лотинча agrarius)	Аграрное	ерга, ердан фойдаланишга, унга эгалик қилишга оид (масалан агар танглик, аграр ислоҳот); 2) саноатга нисбатан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши асосий ўринда турушини ифодаловчи сўз (масалан аграр мамлакат ва ҳ.к.).
Номинал ЯММ	(nominal GNP)	Номинальный ВВП	– жорий нархларда акс эттирилган ялпи миллий маҳсулот.
Нархлар индекси	(price index)	Индекс цен	– ҳар хил вақт оралиғида товар ва хизматларга нархнинг мувозанати ўзгаришини акс эттирувчи кўрсаткич.
Нархлар коррективировкаси	(price adjustment)	Корректировка цен	– нархларнинг бозор вазияти ўзгаришига мослашув жараёни.
Номинал алмашув курси	(nominal exchange rate)	Номинальный обменный курс	– миллий валюта ва чет эл валюталари бирликларининг одатда мавжуд бўлган нисбати. Ушбу нисбат ҳам қатъий белгиланган, ҳам чайқалиб турувчи асосда амалга

			оширилиши мумкин.
Номинал фоиз ставки	(nominal interest rate)	Номинальная процентная ставка	– маълум давр ичида (ой, йил) қарзга олинган пул бирлигига тўланган пул миқдори. Депозит счётларда ва қимматли қоғозларда активларнинг номинал қиймати ўсишига белгиланадиган фоиз ставкалари дейилади.
Оралик истеъмол	(intermediate consumption)	Потребитель	– ишлаб чиқаришнинг бир босқичида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқаришнинг бошқа босқичида меҳнат предметлари сифатида ишлатилиши.
Ортиқча таклиф	(excess supply)	Предложение	– мавжуд нархларда товар ва хизматлар таклифи уларга бўлган талабдан устун бўладиган иқтисодий вазият, шунингдек, ортиқча ишлаб чиқариш.
Ортиқча талаб	(excess demand)	Избыточный спрос	– мавжуд нархлар ҳолатида товарлар ва хизматларга бўлган талаб таклифлардан устун бўладиган иқтисодий вазият, шунингдек дефицит деб ҳам аталади.
Очиқ иқтисодиёт	(open economy)	Открытая экономика	– ташқи иқтисодий бозорда кенг савдо-иқтисодий ва молиявий алоқаларга

			эга бўлган иқтисодиёт.
Потенциал ЯММ	(potential GNP)	Потенциал ВВП	– мавжуд сармоя ресурслари ва ишчи кучи ҳисобига эришиш мумкин бўлган ишлаб чиқариш ҳажми.
Паритет	(parity)	Паритет	– тенглик, тенг ҳуқуқли, тенг вакиллик асосларида бирон бир иқтисодий (сиёсий) ҳаракатда иштирок этиш.
Пасайиш	(recession)	Спад	– иқтисодий фаолликнинг пасайиши бўлиб, бу фаолиятнинг ўсиши билан характерланади.
Пулга бўлган талаб	(demand for money)	Возражения денги	– мамлакат аҳолисининг жамғариш ва истеъмол қилиш, олди-сотди ва ҳар хил иқтисодий битимлар тузиш учун эгалик қилмоқчи бўлган миқдори; истеъмол, фоиз ставкаси, операцион харажатлар ва бошқа функциялар билан ифодаланади.
Пул базаси	(monetary base)	Денежная база	муомаладаги нақд пуллар, корхоналарнинг кассадаги пуллари ва тижорат банкларининг миллий банкдаги захираси.
Реал ЯММ	(real GNP)	Реальная ВВП	– солиштирма доимий нархлар орқали акс

			этирилган ЯММ. У жорий нархларда ҳисобланган ЯММни нархларнинг ўзгариш кўрсаткичи (инфляция даражаси) ҳисобида тўғрилаш йўли билан ҳисобланади.
Реал иш ҳақи	(real wage)	Реальная зарплата	– нархлар ўзгариши даражаси ҳисобида тузатиш киритилган номинал иш ҳақи (ёки номинал иш ҳақидан нархлар ўзгариши даражасининг ҳисобга олингани).
Реал алмашув курси	(real exchange rate)	Реальный обменный курс	– икки мамлакатдаги нархлар даражасининг ўзаро нисбати, улар ўртасидаги муносабатни ҳисобга олувчи алмашув курси. Муайян мамлакатлардаги номинал алмашув курси нархлари индексларини уларнинг ўзаро нисбатига бўлиш орқали ҳосил бўлади.
Реал фоиз ставкаси	(real interest rate)	Реальный процентная ставка	– маълум давр ичида депозит счётлардаги ва қимматли қўғозлардаги активларнинг реал қиймати ўсиши юз берадиган фоиз ставкаси; номинал фоиз ставкасидан шу давр оралиғида қўғизланган номинал фоиз ставкаси.

Револьвация	(revaluation)	Револьвация	– мамлакат пул бирлиги расмий курсини чет эл валюталарига нисбатан ошириш.
Солиқлар	(taxes)	Налогы	– миллий даромадни тақсимлаш жараёнида унинг бир қисмини давлат ихтиёрига олиш шакли, солиқ, бюджет ва бюджетдан ташқари пул фондларини ташкил этишининг асосий воситаси.
Сарф-харажат баланси	(spending balance)	Остаток стоимости поставок	– макроиктисодиётда ЯММ ни ишлаб чиқаришга кетган жами харажатлар ва яратилган ялпи миллий маҳсулотнинг охирги истеъмол мақсадида ишлатилиши орасидаги баланс.
Солиштирма афзаллик	(comparative advantages)	Особые преимущества	– айрим иқтисодий агентларнинг товар ва хизматларни камроқ харажатлар эвазига ишлаб чиқариш хусусияти. Макродаражада солиштирма афзалликлар принципи ишлаб чиқариш ва экспортнинг самарали структурасини шакллантириш учун қўлланилади.
Субсидия	(subsidy)	Субсидия	– давлат бюджети ҳисобидан корхоналар, ташкилотлар ва хорижий давлатларга

			бериладиган маблағ. Субсидия бозор иқтисодиётини тартибга солиш воситаси ҳисобланади.
Савдо баланси	(merchandise trade balance)	Тарговый баланс	– экспорт ва импорт тушумлари ва тўловларини акс эттирувчи баланс. Унда савдо битимида кўзда тутилган, аммо жорий даврда амалга оширилмайдиган тўловлар ва тушумлар ўз аксини топмайди.
Савдо балансининг дефицити	(trade deficit)	Дефицит тарговый баланс	– иқтисодий суръатларнинг ҳисобот даври охирига келиб, импорт бўйича қилинган жами харажатлар экспорт даромадларидан ошадиган вазиятгача ўсиши.
Савдо балансининг ижобий сальдоси	(trade surplus)	Положительное сальдо торгового баланса	– ҳисобот даври охирига келиб, экспорт бўйича жами даромадлар импорт бўйича харажатлардан устун келган вазият.
Саноат цикли	(business cycle)	Промышленный цикл	– иқтисодиётнинг вақти-вақти билан қайтарилиб турувчи турли ривожланиш босқичлари. Умумий ишбилармонлик фаоллигининг ошиши ва пасайиши, шунингдек, тушумлар билан ҳарактерланади.

Соф миллий маҳсулот	(net product)	Национальный продукт	– макроиқтисодий кўрсаткич; ЯММ ва амортизация ажратмалари жами миқдорининг айирмаси.
Тижорат банки	(Commercial bank)	Коммерческий банк	– қўйилмалар шаклидаги пул капиталлари ва жамғармалар ҳисобига барча тармоқ корхоналари учун универсал банк ҳаракатларини амалга оширувчи кредит муассасаси. Тижорат банки кредит системасининг етакчи бўғинидир. Унинг ҳаракатларида саноат ва савдо корхоналарини кредитлаш асосий ўрин эгаллайди. Банк, шунингдек, комиссия муомалаларни ҳам олиб боради.
Тўлов баланси	(balance of payment)	Выплата баланс	– бу шундай иқтисодий тушунчаки, у орқали мамлакатларнинг ташқи иқтисодий муносабатлари ҳолатини, халқаро миқёсда тўловга қобиллигини билиш мумкин. Тўлов баланси шундай хужжатки, унда мамлакатлар хорижий давлатларга улашган ва хорижий давлатлардан келган

			барча тўловлар ва тушумларнинг ҳақиқатдаги миқдори акс эттирилади, шартномаларда кўзда тутилган, аммо ҳали келиб тушмаган тўловлар ёки тушумлар суммаси ўз аксини топади.
Таркибий ишсизлик	(structural unemployment)	Структурная безработица	– иқтисодий таркибий қайта қуриш, эскирган тармоқ ва касблар бартараф этилиши, ишчи малакаси пастлиги ёки умуман йўқлиги натижасида юзага келадиган мажбурий ишсизликнинг кўриниши.
Тижорат кредити	(comercial credit)	Коммерческий кредит	– қисқа муддатли қарз (1 йил муддатгача берилади); сотиб олинadиган товарларга тўлаш учун пул шаклида бериладиган қарз.
Трансферт тўловлари	(transfer payment)	Трансфертные перечисления	– ўтказма тўловлар, яъни давлат бюджетидан аҳолига ва хусусий тадбиркорларга бериладиган тўловлар.
Фрикцион ишсизлик	(frictionfl unemployment)	Фрикционная безработица	– бир ишдан бошқа бир ишга ўтиш билан боғлиқ бўлган вақтинчалик ишсизлик. Яширин ишсизлик (hidden, latent, disguised) – ишлаб чиқариш

			жараёнида объектив ҳолда ишчилар сонини ҳам талаб этадиган, лекин амалда ишлаб чиқаришда ортиқча бўлган ишчилар сони.
Фактор даромад	(factor incomte)	Доход фактор	– ишчи кучи, капитал мулк, ишлаб чиқариш омиллари қўлланиши натижасида юзага келадиган даромад.
Фойда	(profit)	Прибл	– қўшимча маҳсулотнинг пул шакли; корхона, тармоқ ва бутун халқ хўжалиги ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини умумлаштирувчи кўрсаткич. Корхонанинг молиявий аҳволи, иқтисодий рағбатлантириш фондини шакллантириш имкониятлари, бюджет ва юқори турувчи органлар бўйича мажбуриятларнинг бажарилиши фойда ҳажмига боғлиқ
Фоиз	(interest)	Процент	– даромад, ўз мулкани бошқа жисмоний ва ҳуқуқий шахсларга фойдаланишга бериш ва ундан фойда олиш.
Фоиз ставкаси	(interest rate)	Процентная ставка	– кредит ёки қарз ставкаси капитали эвазига тўловнинг фоиз кўрсаткичи. Одатда, қарзга олинган

			пул белгисининг бир бирлигига тўғри келадиган йиллик тўловни акс эттиради.
Шахсий даромад	(personal income)	Личный доход	– жисмоний шахсларнинг солиқ тўлагунга қадар даромади.
Экспорт	(export)	Экспорт	– товарлар, хизматлар ва капиталларни ташқи бозорда реализация қилиш мақсадида четга чиқариш.
Қарз бериш	(crediting)	Кредитование	– пул ёки товарларни қайтариш шарти билан маълум муддатга бериш.
Қадрсизланиш	(depreciation)	Девольвация	– миллий валютанинг нархи чет эл валюталари баҳосидан пасайиши.
Қимматбаҳо қоғозлар	(securities)	Ценное бумаги	– эгасига қандайдир капитал ёки мол-мулкка эгалик қилиши ҳуқуқини тасдиқловчи ва фоиз, дивиденд кўринишда даромад келтирувчи ҳужжат.

4. ИЛОВАЛАР:

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Рўйхатга олинди:

“Тасдиқлайман”

Ўқув ишлари бўйича проректор

№ _____

_____ Қ.Ж.Мирзаев

«___» _____ 2021 йил.

«___» _____ 2021 йил.

“АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ”

Ф А Н Д А С Т У Р И

Билим соҳаси	200000 -	Ижтимоий соҳа, иқтисодиёт ва ҳуқук
Таълим соҳаси	230000 -	Иқтисодиёт
Мутахассислик	5230100	Иқтисодиёт (тармоқлар ва соҳалар бўйича)

Самарқанд – 2021

Фан дастури Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтида ишлаб чиқилган.

Тузувчилар:

Саттарова З.И. – СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси катта ўқитувчиси.

Рахимов З.К. – СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси ассистенти.

Тақризчилар:

Арабов Н.У. – Самарқанд давлат университети “Иқтисодиёт ва тадбиркорлик” кафедраси профессор, иқтисодиёт фанлари доктори.

Артиков З.С. – СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси мудири, PhD.

Фан дастури Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ўқув-услубий Кенгашида кўриб чиқилган ва тавсия қилинган (2021 йил “__” _____-сонли баённома).

Ўқув фанининг долзарблиги ва олий касбий таълимдаги ўрни

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» курси иқтисодиёт таълим йўналиши бўйича ўқиётган талабалар учун умумкасбий фанлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Курсни ўрганиш жараёнида Ўзбекистон Республикасининг қонунларидан, аграр соҳасини ривожлантириш бўйича ҳукумат қарорлари, меъёрий ҳужжатлар ва йўриқномалардан, шунингдек агросаноат мажмуасида бўлаётган ислохотлардан фойдаланиш лозим.

Курсда энг муҳим ўринни агросаноат мажмуаси фаолиятини шакллантиришга оид масалалар ва бу борада амалга оширилаётган ва оширилиши лозим бўлган иш кўлами, агросаноат корхона ва ташкилотларида фаолият самарадорлиги, молиявий натижалар ва даромадларга боғлиқ масалалар эгаллайди.

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фани, «Иқтисодиёт назарияси», «Тадбиркорлик асослари», «Миллий ва жаҳон иқтисодиёти», «Маркетинг», «Менежмент», «Солиқ ва солиққа тортиш», «Сервис тизими фаолияти асослари», «Корхоналар иқтисодиёти», «Индустриал ва инновацион иқтисодиёт», «Минтақавий иқтисодиёт» ва бошқа бир қатор иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқ.

Ушбу курсда агросаноат мажмуасига қарашли корхона ва ташкилотларда хўжалик фаолияти кўрсаткичларини ҳозирги давр талабларига мос келган ҳолда таҳлил қилиш ва режалаштириш ва уларни иқтисодий жиҳатдан асослаш масалаларини, компьютер ва электрон ҳисоблаш машиналаридан фойдаланилган ҳолда зарурий кўникмаларни амалий дарсларда олиш таъминланади. Амалий дарсларда агросаноат мажмуасининг шаклланиши ва ривожланишининг назарий асослари ва бошқа муҳим масалалар атрофлича ўрганилади.

I. Ўқув фанининг мақсади ва вазифалари

Фаннинг ўрганиш мақсади – талабаларда рақамли иқтисодиёт шароитида мамлакат агросаноат мажмуаси иқтисодиётининг назарий ва амалий масалалари тўғрисида талаб қилинадиган билим, кўникма ва малака шакллантиришдир.

Фаннинг вазифалари – талабаларни агросаноат мажмуасининг моҳияти ва унинг таркиби билан таништириш, мажмуа тармоқларини

ривожлантириш учун зарур билимлар билан куроллантириш, уларда агросаноат мажмуаси тармоқларининг иқтисодий самарадорлигини ошириш ва уларни барқарор ривожланишини таъминлаш учун зарур замонавий билим ва кўникмаларни шакллантириш, давлатимизнинг аграр-иқтисодий сиёсати ва унинг ўзига хос хусусиятларини, мамлакат агросаноат мажмуасини истиқболга ривожлантириш йўналишларини белгилашда зарур қарорлар қабул қилиш, иқтисодий қонунларнинг агросаноат мажмуасида амал қилиш хусусиятларини ўргатишдан иборатдир.

Ушбу мақсадга эришиш учун фан талабаларда назарий билимлар, амалий кўникмалар, иқтисодий ходиса ва жараёнларга услубий ёндашув ҳамда илмий дунёқарашини шакллантириш вазифаларини бажаради.

Фан бўйича талабаларнинг билимига, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти – ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

- мажмуани ривожлантиришни прогнозлаш ва иқтисодий таҳлил қилиш усулларини қўллай олиш; аграр соҳанинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш усулларини; ишлаб чиқаришда мавсумийлик, табиий хавфларни ҳисобга олиш; мавжуд реал рақобат муҳитини таҳлил қилиш, рақобатбардошликни ошириш усул ва йўллари танлаш; иқтисодий таҳлил натижаларидан фойдаланиш ҳақида **тасаввурга эга бўлиши;**

- мамлакат агросаноат мажмуасининг моҳияти, унинг аҳамияти ва таркибини мажмуани истиқболга барқарор ривожлантириш стратегиясини; мажмуа ривожини прогнозлаш ва иқтисодий таҳлилининг назарий ва услубий асосларини; мажмуа ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишнинг йўллари; мажмуа самарадорлигини ошириш ва такомиллаштириш услубиётларини; мамлакат ва минтақавий агросаноат мажмуасида ишлаб чиқаришни жойлаштириш, ихтисослаштиришнинг асосларини, мажмуа маҳсулот ва хизматларига баҳоларнинг шаклланиши ҳамда истемолчиларга сервис хизмат кўрсатиш стратегияларини; мажмуанинг рақобатбардошлигини таъминлашнинг усул ва йўллари **билиш ва улардан фойдалана олиши;**

- бошқарувнинг замонавий концепцияси асосида мажмуани бошқарув стратегияларини ишлаб чиқиш; иқтисодий таҳлил қилиш усулларини қўллай олиш; бозор ва рақобат муҳитини тадқиқ этиш, мажмуа фаолиятини

истикболга прогнозлаш усулларидан фойдаланиш кўникмаларига эга бўлиши керак.

III. Асосий назарий қисм (маъруза машғулоти)

Фанга кириш

Асосий қисмда (маъруза) фаннинг мавзулари мантикий кетма-кетликда келтирилади. Ҳар бир мавзунинг моҳияти асосий тушунчалар ва тезислар орқали очиқ берилади. Бунда мавзу бўйича талабаларга ДТС асосида етказилиши зарур бўлган билим ва кўникмалар тўла қамраб олиниши керак.

Асосий қисм сифатига қўйиладиган талаб мавзуларнинг долзарблиги, уларнинг иш берувчилар талаблари ва ишлаб чиқариш эҳтиёжларига мослиги, мамлакатимизда бўлаётган ижтимоий-сиёсий ва демократик ўзгаришлар, иқтисодиётни эркинлаштириш, иқтисодий-ҳуқуқий ва бошқа соҳалардаги ислохотларнинг устувор масалаларини қамраб олиши ҳамда фан ва технологияларнинг сўнгги ютуқлари эътиборга олиниши тавсия этилади.

1. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанининг предмети. Агросаноат мажмуасида иқтисодий қонунларни амал қилишининг ўзига хос хусусиятлари. «Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанининг аҳамияти. Агромаркетинг масалалари. Агросаноат мажмуасининг молия-кредит масалалари. Хорижий давлатлар агросаноат мажмуасининг ҳолати ва мавжуд илғор тажрибалар. Фаннинг таркиби. «Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан боғлиқлиги. «Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанининг бошқа иқтисодий фанлар ўртасида тутган ўрни. Иқтисодий фанларнинг бир-бирини бойитиб, тўлдириб бориши. «Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанининг предметини ўрганиш усуллари. Иқтисодий таҳлил. Иқтисодий тажриба. Қиёсий таҳлил. Статистик. Индукция ва дедукция. Тарихий диалектика. Монографик таҳлил. Таққослаш усули. Иқтисодий математик ва бошқа усуллар. Фаннинг вазифалари. Ўзбекистон Республикаси Президенти маърузасидан келиб чиққан ҳолда фаннинг мақсади ва вазифалари.

2. Агросаноат мажмуасининг мазмуни, моҳияти ва таркиби

Агросаноат интеграцияси. Агросаноат мажмуаси тушунчаси, унинг моҳияти. Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузилмаси). Ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар агросаноат мажмуасининг биринчи соҳаси. Қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасининг марказий бўғини. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, дастлабки ва чуқур қайта ишловчи ҳамда тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар. Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамияти. Агросаноат

мажмуасини ривожлантиришнинг асосий мақсадли муаммолари. Агросаноат мажмуаси тармоқларини мутаносиб ривожлантириш масалалари.

3. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа

Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби. Қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат ва енгил саноат машинасозлиги. Минерал ўғит ва агросаноат мажмуасида ишлатиладиган кимёвий воситалар ишлаб чиқариш. Чорва моллари учун омухта ем ишлаб чиқарувчи соҳа. Микробиология саноати. Агросаноат мажмуаси учун махсус транспорт воситалари ишлаб чиқарувчи корхоналар. Ирригация ва мелиорация иншоотлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасининг иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти. Соҳа маҳсулотларига ва уларнинг сифатига бўлган талаб. Соҳанинг асосий вазифалари. Биринчи соҳа тармоқ ва корхоналари иқтисодиётининг ҳозирги ҳолати. Биринчи соҳага кирувчи тармоқлар иқтисодиётининг самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни ҳисоблаш усуллари. Меҳнат унумдорлиги. Ишлаб чиқариш харажатлари. Маҳсулот ва хизматлар тарннархи. Фойда ва уни аниқлаш тартиби. Рентабеллик даражаси. Мавжуд ишлаб чиқариш потенциалидан фойдаланиш даражаси. Соҳани ривожлантиришнинг зарурати. Соҳани ривожлантириш борасида Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг олиб бораётган сиёсати.

4. Қишлоқ хўжалигини моддий – техника ресурслари билан таъминлаш ва хизматлар кўрсатиш соҳасидаги инфратузилмалар

Инфратузилма тушунчаси, унинг моҳияти. Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмасининг аҳамияти ва иқтисодиётдаги ўрни. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг таркиби. Транспорт, йўллар, омборхоналар, музхоналар, техникаларни таъмир этувчи, қурилиш билан шуғулланувчи, минерал ўғит, кимёвий воситалар, техникалар, ёқилғи-мойлаш материаллари ва бошқалар билан таъминловчи корхоналар ва ташкилотлар. Ишлаб чиқаришни сув таъминоти билан шуғулланувчи соҳалар. Алоқа, уруғчилик ва зооветеринария хизматлари. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ташкил этишга бўлган талаблар ва уларни жойлаштириш тамойиллари. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг иқтисодий ва ижтимоий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни ҳисоблаш усуллари. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш

борасида давлатнинг олиб бораётган сиёсати. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.

5. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси

Ижтимоий инфратузилма тушунчаси. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг моҳияти, таркиби ва асосий функциялари. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг аҳамияти, иқтисодий ривожлантиришдаги ўрни ва роли. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасида ижтимоий инфратузилманинг ривожланиш ҳолати.

6. Озиқ-овқат таъминоти ва хавфсизлиги

Озиқ-овқат муаммосининг моҳияти. Ресурслар чекланганлиги шароитида озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш. Ривожланган мамлакатларда озиқ-овқат масаласи. Ривожланаётган давлатларда озиқ-овқат масаласи. Деҳқончилик, чорвачилик, микробиология саноати, сувда озиқ-овқат ишлаб чиқаришни ривожлантириш масалалари. Ўзбекистон Республикасида озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва уни самарадорлигини ошириш йўллари. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида соҳани ривожлантириш вазифалари.

7. Агросаноат мажмуасининг асосий бўғини сифатида қишлоқ хўжалигининг ривожланиш хусусиятлари

Қишлоқ хўжалиги – агросаноат мажмуасининг асосий бўғини ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодийда тутган ўрни ва аҳамияти. Қишлоқ хўжалигининг таркиби. Республикада қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ихтисослашиши ва унинг жойлашиши. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигининг ҳозирги ҳолати, уни ривожлантириш йўналишлари. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими ва уларни ҳисоблаш усуллари.

Қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатининг устивор йўналишларидан бири сифатида.

8. Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш

Қишлоқ хўжалигида ернинг асосий ишлаб чиқариш воситаси эканлиги. Қишлоқ хўжалигида ернинг асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусусиятлари. Ер фондининг чекланганлиги ва унинг бир кишига тўғри

келадиган миқдорининг тобора камайиб бориши. Ер сифати. Унумдорликка таъсир этувчи омиллар ва унинг пасайиб боришга мойиллиги. Ер рентаси. Ер баҳоси ва уни аниқлаш усуллари. Ўзбекистон Республикаси ер фонди ва унинг классификацияси. Ер фондининг фойдаланувчилар ўртасида тақсимланиши. Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар ва уларнинг таркиби. Ижобий ва салбий ер трансформацияси. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш даражасини ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими. Уларни аниқлаш усуллари. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланишнинг даражаси ва самарадорлигига таъсир этувчи омиллар. Ердан фойдаланишнинг даражасини ва самарадорлигини ошириш йўллари. Ўзбекистон Республикасида ердан фойдаланишни яхшилашга қаратилган ҳуқуқий асослар. Ер ижараси. Ер ислохотлари. Ер ва сув муносабатларини такомиллаштириш. Республика қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш.

9. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш

Меҳнат тушунчаси, унинг моҳияти. Меҳнат ресурслари тушунчаси. Агросаноат мажмуасида меҳнат бозори. Агросаноат мажмуасида меҳнат ресурслари. Уларнинг таркиби ва сифати. Агросаноат мажмуасида меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари. Меҳнатнинг мавсумийлиги. Қишлоқ хўжалигида ишсизлик, унинг турлари ва бандлик. Агросаноат мажмуасида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими. Уларни ҳисоблаш усуллари. Меҳнат унумдорлиги тушунчаси, унинг моҳияти ва аҳамияти. Агросаноат мажмуасида меҳнат унумдорлигининг ҳозирги даражаси. Меҳнат унумдорлиги даражасига таъсир этувчи омиллар. Агросаноат мажмуаси соҳаларининг, унинг тармоқларининг ўзаро мутоносиб ривожланиши меҳнатнинг унумдорлигини даражасига таъсир қилувчи омил сифатида. Меҳнат ресурслари миграцияси. Кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизими.

10. Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари ва улардан фойдаланиш

Агросаноат мажмуасининг моддий-техника базаси тушунчаси, унинг моҳияти ва аҳамияти. Агросаноат мажмуасининг моддий-техника базасини таркиби. Асосий фондлар тушунчаси, иқтисодий моҳияти ва уларнинг таркиби. Ишлаб чиқаришга жалб қилинган асосий ишлаб чиқариш фондлари. Ишлаб чиқаришга жалб этилмаган лекин уни ташкил этишга ёрдам берувчи асосий фондлар. Асосий фондларни баҳолаш турлари ва уларни аниқлаш усуллари. Асосий фондларнинг баланс ёки тўлиқ бошланғич қиймати. Асосий фондларнинг қолдиқ қиймати. Асосий фондларни тиклаш қиймати.

Асосий фондлардан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар. Уларни аниқлаш усуллари. Агросаноат мажмуасида асосий фондларнинг жисмонан ва маънавий эскириши. Амортизация фонди ва уни ҳисоблаш усуллари. Амортизация фондидан фойдаланиш. Асосий фондларни янгилаш ва кўпайтириш манбалари. Асосий фондларнинг самарадорлигини оширишга таъсир қилувчи омиллар. Асосий фондларнинг самарадорлигини ошириш йўналишлари. Айланма маблағлар тушунчаси. Айланма маблағларнинг аҳамияти ва таркиби. Айланма фондлар ва уларнинг самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар. Муомиладаги маблағлар. Дебитор ва кредиторлик қарзлар муаммоси ва уни камайтириш йўллари. Омбордаги тайёр маҳсулотлар миқдори ва уларни талаб даражасидан ошиб кетмаслигини таъминлаш. Айланма маблағларнинг манбалари. Айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.

11. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот, иш ва хизматлар таннархи

Ишлаб чиқариш харажатлари тушунчаси. Таннарх тушунчаси, унинг моҳияти. Агросаноат мажмуасида таннархнинг турлари. Уларнинг бири-биридан фарқлари. Агросаноат мажмуасини маҳсулотлари таннархини ҳисоблаш усуллари. Агросаноат мажмуасида таннарх калькуляцияси. Агросаноат мажмуаси тармоқлари маҳсулотлари таннархи динамикаси. Маҳсулот таннархига таъсир этувчи омиллар. Маҳсулдор чорва моллари ва серхосил экин навларини ишлаб чиқаришга жорий этишнинг таннархга таъсири. Ишлаб чиқаришни рационал ташкил этиш ва таннарх. Ишчи, хизматчи ва ходимларни моддий рағбатлантириш тизими ва таннарх. Тежамкорлик ва таннарх муаммолари. Ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун корхоналар ташқаридан сотиб олаётган товарлар (ўғит, ёқилғи-мойлаш материаллари, электр энергия, сув, хизматлар, техника, технология ва ҳ. к.) нархи ва уларнинг ўсиш динамикаси. Тармоқлар ўртасидаги алмашинув баланси ва унинг ўзгариши. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархини пасайтириш йўллари.

12. Аграр ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги

Иқтисодий самарадорликнинг моҳияти ва мезони. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларни аниқлаш усуллари. Молиявий барқарорлик кўрсаткичлари. Аграр ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш имкониятлари. Ердан фойдаланиш кўрсаткичлари. Асосий ва айланма фондлардан фойдаланиш кўрсаткичлари. Чорва моллари маҳсулдорлиги кўрсаткичлари. Меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлари. Харажатлар сарфи кўрсаткичлари. Капитал таркиби кўрсаткичлари. Тўловга

қобиллик (ликвидлик) кўрсаткичлари. Иш фаоллиги кўрсаткичлари. Рентабеллик кўрсаткичлари. Натурал ва қиймат кўрсаткичлари. Капитал таркиби кўрсаткичлари.

13. “Қишлоқ хўжалиги маркетинги” тушунчаси, унинг моҳияти ва ривожланиши хусусиятлари

Маркетинг тушунчаси. Қишлоқ хўжалигида маркетингнинг моҳияти ва ривожланиши. Маркетинг ҳаракатларининг самарадорлик кўрсаткичларига таъсири. Қишлоқ хўжалигида маркетинг функциялари. Қишлоқ хўжалигида маркетинг стратегияларини ташкил этиш ва тузиш. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни ўрганиш. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишга тайёрлаш. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни ўрганиш. Реклама ҳаракатларини ташкил этиш.

14. Агросаноат мажмуасини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш тизими

Давлатнинг иқтисодий функциялари. Агросаноат мажмуасини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаб турушнинг зарурати, моҳияти, тамойиллари, мақсадлари. Озиқ-овқат хавфсизлиги. Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уларни амалга ошириш шакллари ва усуллари. Мамлакат экспорт салоҳиятини ошириш. Протекционизм. Экспорт ва импорт квоталари. Божхона таърифлари. Иқтисодий субъектларнинг (корхоналарнинг) даромадчанлигини оширишга қаратилган тадбирлар. Агросаноат мажмуаси маҳсулотларини сотишдан тушадиган тушумларни кўпайтириш чоралари. Ишлаб чиқариш квоталари. Агросаноат мажмуаси маҳсулотларини давлат томонидан харид қилиш. Тўғридан-тўғри баҳо орқали бериладиган субсидиялар. Ташқи савдони тартибга олиш чоралари. Экспорт субсидиялари. Истеъмол субсидиялари. Агросаноат мажмуасида харажатларни тежашга қаратилган чора-тадбирлар. Соҳани бошқариш ва ишлаб чиқариш таркибини ўзгартириш сиёсати. Иқтисодий дастаклар (кредитлар, солиқлар тизими, нархлар) ва улардан фойдаланиш. Ўзбекистон Республикасининг аграр сиёсати ва уни ривожлантириш йўналишлари.

15. Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизми

Агросаноат мажмуаси молия-кредит тизимининг моҳияти ва хусусиятлари. Агросаноат мажмуасини кредитлаш усуллари, шакллари ва уларнинг манбалари. Кредит кооперациялари (иттифоқлари). Кредит муддатлари. Қисқа муддатли кредитлар. Узоқ муддатли кредитлари. Ипотека

кредити. Товар кредити. Истеъмол кредити. Ишонч шартномалари. Ижара муносабатлари. Ишларни бажаришга буюртмалар. Ссуда фоизи.

Молиявий лизинг. Агросаноат мажмуасида ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг бошқа манбалари ва улардан самарали фойдаланиш.

16. Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати

Европа Ҳамжамияти давлатларининг ягона аграр сиёсат (ЕҲЯАС) юрғизишининг зарурати. Уни вужудга келишининг қисқача тарихи. Европа ҳамжамияти давлатларининг ягона аграр сиёсат юритишининг аҳамияти. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларини ва маҳсулот ишлаб чиқарувчилар даромадларини етарли бўлишини қўллаб-қувватлаш механизми. Мақсадли нархлар. Интервенцион нархлар. Остона нархлари. Ўзгарувчан импорт тарифи ва экспорт субсидияси. Экспортни рағбатлантириш механизми. ЕҲЯАСнинг «яшил пуллари». ЕҲЯАСнинг бошқа дастурлари. ЕҲЯАСнинг умумий ташкилотлари (бошқариш, тартибга олиш органлари). Европа парламенти. Европа Кенгаши. Европа Комиссияси. Аудиторлар палатаси. Адлия палатаси. ЕҲЯАСдаги ислохотлар. Маршал, Мансхольт ва Мак-Шерри режалари.

IV. Амалий машғулотлар бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотлар учун қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари;
2. Агросаноат мажмуасининг мазмуни, моҳияти ва таркиби;
3. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа;
4. Қишлоқ хўжалигини моддий – техника ресурслари билан таъминлаш ва хизматлар кўрсатиш соҳасидаги инфратузилмалар;
5. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси;
6. Озиқ-овқат таъминоти ва хавфсизлиги;
7. Агросаноат мажмуасининг асосий бўғини сифатида қишлоқ хўжалигининг ривожланиш хусусиятлари;
8. Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш;
9. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш;
10. Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари ва улардан фойдаланиш;
11. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот, иш ва хизматлар таннари;
12. Аграр ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги;

13. “Қишлоқ хўжалиги маркетинги” тушунчаси, унинг моҳияти ва ривожланиши хусусиятлари;

14. Қишлоқ давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш;

15. Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизми;

16. Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати.

Лаборатория ишларини ташкил этиш бўйича кўрсатмалар

Фан бўйича лаборатория ишлари ўқув режада кўзда тутилмаган.

Курс ишини ташкил этиш бўйича услубий кўрсатмалар

Фан бўйича курс ишлари ўқув режада кўзда тутилмаган.

V. Мустақил таълим ва мустақил ишлар

Талаба мустақил ишининг асосий мақсади – ўқитувчининг раҳбарлиги ва назоратида муайян ўқув ишларини мустақил равишда бажариш учун билим ва кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш. Талаба мустақил ишини ташкил этишда қуйидаги шакллардан фойдаланади:

- айрим назарий мавзуларни ўқув адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш;

- берилган мавзулар бўйича ахборот (реферат, тақдимот) тайёрлаш;

- назарий билимларни амалиётда қўллаш;

- махсус адабиётлар бўйича фаннинг бўлим ёки мавзулари устида ишлаш;

- талабаларнинг ўқув-илмий тадқиқот ишларини бажариши билан боғлиқ бўлган фаннинг бўлим ва мавзуларини чуқур ўрганиш;

- кейс-стадилар ва ўқув лойиҳаларини мустақил бажара олиш;

- фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулотларини ўзлаштириш;

- илмий мақола, тезислар, турли илмий анжуманларга маъруза тайёрлаш ва хоказо.

Мустақил ишни ташкил этиш бўйича услубий кўрсатма ва тавсиялар, кейс-стади, вазиятли масалалар тўплами ишлаб чиқилади. Унда талабаларга асосий маъруза мавзулари бўйича амалий топшириқ, кейс-стадилар ечиш услуби ва мустақил ишлаш учун вазифалар белгиланади.

Мустақил таълим учун тавсия этиладиган мавзулар:

1. Агросаноат мажмуаси “Ҳаракатлар стратегияси”нинг бешта устувор йўналишлари асосида ривожланиш ҳолати.

2. Ўзбекистон Республикасида агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг истиқболлари.

3. Рақамли иқтисодиёт шароитида агросаноат мажмуасининг ривожланиш ҳолати.

4. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги.

5. Агросаноат мажмуаси интеграцияси.

6. Қишлоқ хўжалигида ишчи кучи билан таъминланиш.
7. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг минтақавий хусусиятлари.
8. Агросаноат мажмуасига хизмат кўрсатишни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.
9. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришда чет эл тажрибаси.
10. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти.
11. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш стратегияси.
12. Агросаноат мажмуасида инвестиция лойиҳалари.
13. Агросаноат мажмуасида фан-техника тараққиёти.
14. Ўзбекистон Республикасида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш.
15. Чорвачилик маҳсулотларини етиштириш ва уларни экспорт қилиш ҳолати.

Дастурнинг ахборот-услубий таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий илғор интерфаол усулларида, педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларининг презентация (такдимот), мултимедиа ва электро-дидактик технологиялардан фойдаланилади. Амалий машғулотларда ақлий хужум, блиц-сўров, гуруҳ билан ишлаш, такдимот каби усул ва техникалардан кенг фойдаланилади.

VI. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбаалари

Асосий адабиётлар

1. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик) – Т.: ТДИУ, 2006 – 346 бет.
2. Жўраев Ф. – Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш – (дарслик) – Т.: “Истиқлол”, 2004 – 343 бет.
3. Экономика отраслей АПК/ И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В. Соколов и др.; Под ред. И.А Минакова. –М.: КолосС, 2004. -464 с.
4. Зокиров О. Қишлоқ хўжалиги иқтисоди. Дарслик. – Т.: ЎзАЖБНТ, 2003. – 396 бет.
5. Серова Е.В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999. – 480 с.
6. Hakimov R. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti (Darslik). – Т.: TDIU, 2006 – 386 b.

Қўшимча адабиётлар

8. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

9. Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства: Учебник. – М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000-326с.

10. Gail L. Cramer, Clarence W. Jensen, Douglas D. Southgate. Jr. Agricultural economics and agribusiness. – New York, 2001. – 519 page.

11. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти – (ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 160 бет.

12. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р.Х., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (ўқув қўлланма) – Т.: 2004. – 176 бет.

13. Салимов .Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хакимов Р.Х., Ўроқов Н.И., Арипов И.М. Жаҳон қишлоқ хўжалиги (ўқув қўлланма) – т.: ТДИУ, 2004 – 128 бет.

Интернет сайтлари

14. www.economics.ru

15. www.uza.uz

16. www.lex.uz

17. www.ziynet.uz

18. www.stat.uz

19. www.ziynet.uz

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Рўйхатга олинди:

№ _____

2021 й. “__” _____

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Ўқув ишлари бўйича проректор

_____ Қ.Ж.Мирзаев

“__” _____ 2021 й.

“АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ”

ФАНИНИНГ

И Ш Ч И Д А С Т У Р И

Билим соҳаси	200 000 -	Ижтимоий соҳа, иқтисодиёт ва ҳуқуқ
Таълим соҳаси	230 000 -	Иқтисодиёт
Мутахассислик	5230100	Иқтисодиёт (тармоқлар ва соҳалар бўйича)
Сиртқи		

Умумий ўқув соати – 120 соат

Шу жумладан:

Маъруза – 14 соат (5 семестр)

Амалий машғулотлар – 8 соат (5 семестр)

Мустақил таълим соати – 98 соат (5 семестр)

Самарқанд - 2021

Фаннинг ишчи дастури Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ўқув-услубий кенгашининг 2021 йил “__” _____даги __-сонли мажлис баёни билан тасдиқланган “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фан дастури асосида тайёрланган.

Фан дастури Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ўқув-услубий кенгашининг 2021 йил “__” _____даги __-сонли мажлис баёни билан тасдиқланган.

Тузувчи:

Саттарова З.И. – СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси катта ўқитувчиси.

Рахимов З.К. – СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси ассистенти.

Махмудов Л.У. – СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси ассистенти.

Такризчилар:

Арабов Н.У. – Самарқанд давлат университети “Иқтисодиёт ва тадбиркорлик” кафедраси профессор, иқтисодиёт фанлари доктори.

Артиков З.С. – СамИСИ “Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси мудири, PhD.

СамИСИ “Иқтисодиёт”

факултети декани:

2021 йил “__” _____ Ш.Исломов
(имзо)

“Тармоқлар иқтисодиёти” кафедраси мудири:

2021 йил “__” _____ З.С.Артиков
(имзо)

1. Ўқув фани ўқитилиши бўйича услубий кўрсатмалар

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» курси иқтисодиёт таълим йўналиши бўйича ўқиётган талабалар учун умумқасбий фанлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Курсни ўрганиш жараёнида Ўзбекистон Республикасининг қонунларидан, аграр соҳасини ривожлантириш бўйича ҳукумат қарорлари, меъёрий ҳужжатлар ва йўриқномалардан, шунингдек агросаноат мажмуасида бўлаётган ислохотлардан фойдаланиш лозим.

Курсда энг муҳим ўринни агросаноат мажмуаси фаолиятини шакллантиришга оид масалалар ва бу борада амалга оширилаётган ва оширилиши лозим бўлган иш кўлами, агросаноат корхона ва ташкилотларида фаолият самарадорлиги, молиявий натижалар ва даромадларга боғлиқ масалалар эгаллайди.

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фаннинг мақсади – талабаларда рақамли иқтисодиёт шароитида мамлакат агросаноат мажмуаси иқтисодиётининг назарий ва амалий масалалари тўғрисида талаб қилинадиган билим, кўникма ва малака шакллантиришдир.

Фаннинг вазифалари – талабаларни агросаноат мажмуасининг моҳияти ва унинг таркиби билан таништириш, мажмуа тармоқларини ривожлантириш учун зарур билимлар билан қуроллантириш, уларда агросаноат мажмуаси тармоқларининг иқтисодий самарадорлигини ошириш ва уларни барқарор ривожланишини таъминлаш учун зарур замонавий билим ва кўникмаларни шакллантириш, давлатимизнинг аграр-иқтисодий сиёсати ва унинг ўзига хос хусусиятларини, мамлакат агросаноат мажмуасини истиқболга ривожлантириш йўналишларини белгилашда зарур қарорлар қабул қилиш, иқтисодий қонунларнинг агросаноат мажмуасида амал қилиш хусусиятларини ўргатишдан иборатдир.

Ушбу мақсадга эришиш учун фан талабаларда назарий билимлар, амалий кўникмалар, иқтисодий ходиса ва жараёнларга услубий ёндашув ҳамда илмий дунёқарашини шакллантириш вазифаларини бажаради.

Фан бўйича талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйидаги талаблар қўйилади. Талаба:

Агросаноат мажмуаси иқтисодити фани бўйича бакалавр:

- мажмуани ривожлантиришни прогнозлаш ва иқтисодий таҳлил қилиш усулларини қўллай олиш; аграр соҳанинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш усулларини; ишлаб чиқаришда мавсумийлик, табиий хавфларни ҳисобга олиш; мавжуд реал рақобат муҳитини таҳлил қилиш, рақобатбардошликни ошириш усул ва йўллари танлаш; иқтисодий таҳлил натижаларидан фойдаланиш ҳақида тасаввурга эга бўлиши;

- мамлакат агросаноат мажмуасининг моҳияти, унинг аҳамияти ва таркибини мажмуани истиқболга барқарор ривожлантириш стратегиясини; мажмуа ривожини прогнозлаш ва иқтисодий таҳлилининг назарий ва

услугий асосларини; мажмуа ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишнинг йўлларини; мажмуа самарадорлигини ошириш ва такомиллаштириш услугиётларини; мамлакат ва минтақавий агросаноат мажмуасида ишлаб чиқаришни жойлаштириш, ихтисослаштиришнинг асосларини, мажмуа маҳсулот ва хизматларига баҳоларнинг шаклланиши ҳамда истемолчиларга сервис хизмат кўрсатиш стратегияларини; мажмуанинг рақобатбардошлигини таъминлашнинг усул ва йўлларини билиш ва улардан фойдалана олиши;

- бошқарувнинг замонавий концепцияси асосида мажмуани бошқарув стратегияларини ишлаб чиқиш; иқтисодий таҳлил қилиш усулларини қўллай олиш; бозор ва рақобат муҳитини тадқиқ этиш, мажмуа фаолиятини истиқболга прогнозлаш усулларида фойдаланиш кўникмаларига эга бўлиши керак.

2. Маъруза машғулотлари

1- жадвал

5-семестр

т/р	Маъруза мавзулари	Соат
1	“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари	2
2	Агросаноат мажмуасининг мазмуни, моҳияти ва таркиби;	2
3	Қишлоқ хўжалигини моддий – техника ресурслари билан таъминлаш ва хизматлар кўрсатиш соҳасидаги инфратузилмалар;	2
4	Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш;	2
5	Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш;	2
6	Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари ва улардан фойдаланиш;	2
7	Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот, иш ва хизматлар таннари;	2
	Жами	14

Маъруза машғулотлари мультимедиа қурилмалари билан жиҳозланган аудиторияда ўтилади.

3. Амалий машғулотлар бўйича кўрсатма ва тавсиялар

2- жадвал

5-семестр

т/р	Амалий машғулот мавзулари	Соат
1	“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари	2
2	Қишлоқ хўжалигини моддий – техника ресурслари билан таъминлаш ва хизматлар кўрсатиш соҳасидаги инфратузилмалар;	2
3	Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш;	2
4	Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари ва улардан фойдаланиш;	2
	Жами	8

Амалий машғулотлар мультимедиа қурилмалари билан жиҳозланган аудиторияда ҳар бир академик гуруҳга алоҳида ўтилади. Машғулотлар интерфаол усуллар ёрдамида ўтилади, “Кейс-стади”, фан мавзуларига оид масалалар ишлатилади, кейслар ва масалалар мазмуни ўқитувчи томонидан белгиланади. Кўргазмалар материаллари ва ахборотлар мультимедиа воситалари ёрдамида узатилади.

4.Мустақил таълим ва мустақил ишлар

т/р	Мустақил таълим мавзулари	Ҳажми (соат)
1.	Агросаноат мажмуаси “Ҳаракатлар стратегияси”нинг бешта устувор йўналишлари асосида ривожланиш ҳолати.	4
2.	Ўзбекистон Республикасида агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг истиқболлари.	4
3.	Рақамли иқтисодиёт шароитида агросаноат мажмуасининг ривожланиш ҳолати.	4
4.	Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги.	3
5.	Агросаноат мажмуаси интеграцияси.	4
6.	Қишлоқ хўжалигида ишчи кучи билан таъминланиш.	4
7.	Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг минтақавий хусусиятлари.	4
8.	Агросаноат мажмуасига хизмат кўрсатишни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.	3
9.	Агросаноат мажмуасини ривожлантиришда чет эл тажрибаси.	4
10.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти.	4
11.	Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали	4

	фойдаланиш стратегияси.	
12.	Агросаноат мажмуасида инвестиция лойиҳалари.	4
13.	Агросаноат мажмуасида фан-техника тараққиёти.	4
14.	Ўзбекистон Республикасида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш.	4
15.	Чорвачилик маҳсулотларини етиштириш ва уларни экспорт қилиш ҳолати.	4
16.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа.	4
17.	Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси;	4
18.	Озиқ-овқат таъминоти ва хавфсизлиги;	6
19.	Агросаноат мажмуасининг асосий бўғини сифатида қишлоқ хўжалигининг ривожланиш хусусиятлари;	4
20.	Аграр ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги;	4
21.	“Қишлоқ хўжалиги маркетинги” тушунчаси, унинг моҳияти ва ривожланиши хусусиятлари;	4
22.	Агросаноат мажмуасини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш тизими;	2
23.	Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизми;	2
24.	Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати.	2
25.	Агросаноат мажмуасининг мазмуни, моҳияти ва таркиби	2
26.	Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш	4
27.	Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот, иш ва хизматлар таннари	2
	Ж А М И	98

Талабалар мустақил ишни тайёрлашда ушбу фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланилади ва жорий назорат сифатида баҳоланади:

- **мавзу бўйича конспект (реферат ва такдимот)** – назарий материалларни пухта ўзлаштиришга ёрдам берувчи бундай усул ўқув материалига асосий диққатни кўпроқ жалб этишга ёрдам беради. Талаба конспекти турли назорат ишларига тайёргарлик ишларини осонлаштиради, вақтни тежайди;

- **ўқитиш ва назорат қилишнинг автоматлаштирилган тизимлари билан ишлаш** – талаба назарий ва амалий машғулотларда олган билимларини ўзлаштиришлари, турли назорат ишларига тайёргарлик кўришлари учун тавсия этилган электрон манбалар, инновацион дарс лойиҳаси намуналари, ўз-ўз-ўзини назорат учун тест топшириқлари ва бошқалар;

- **фан бўйича қўшимча адабиётлар билан ишлаш** – мустақил ишлаш учун берилган топшириқлар бўйича талабалар тавсия этилган асосий адабиётлардан ташқари қўшимча ўқув, илмий адабиётлардан фойдаланади. Бунда рус ва хорижий адабиётлардан фойдаланиш рағбатлантирилади;

- **интернет тармоғидан фойдаланиш** – фан мавзуларини ўзлаштириш, курс иши, БМИ ёзишда мавзу бўйича интернет манбаларини топиш, улар ишлаш назорат турларининг барчасида қўшимча рейтинг баллари билан рағбатлантирилади;

- **мавзуга оид масалалар, кейс-стадилар ва ўқув лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва унда иштирок этиш;**

- **илмий семинар ва анжуманларга тезис ва мақолалар тайёрлаш ва иштирок этиш.**

Мустақил таълимни ташкил этиш бўйича услубий кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Унда талабаларга асосий маъруза мавзулари бўйича амалий топшириқ, кейс стадилар ечиш услуги ва мустақил ишлаш учун вазифалар белгиланади.

Фан бўйича курс иши. Ўқув режада режалаштирилмаган.

5. Фан бўйича талабалар билимини баҳолаш ва назорат қилиш мезонлари

Талабаларнинг билими қуйидаги мезонлар асосида:

- **5 (аъло)** баҳо-талаба мустақил хулоса ва қарор қабул қилади, ижодий фикрлай олади, мустақил мушоҳада юритади, оған билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятини тушунади, ифодалай олади, айтиб беради ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга деб топилганда

- **4 (яхши)** баҳо-талаба мустақил мушоҳада юритади, олган билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятини тушунади, билади, ифодалай олади, айтиб беради ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга деб топилганда;

- **3 (аъло)** (қониқарли) баҳо-талаба олган билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятини тушунади, билади, ифодалай олади, айтиб беради ҳамда фан (маву) бўйича тасаввурга эга деб топилганда;

- **2 (кониқарсиз)** баҳо-талаба фан дастурини ўзлаштирмаган, фаннинг (мавунинг) моҳиятини тушунмайди ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга эмас деб топилганда.

6. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбаалари

Асосий адабиётлар

7. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик) – Т.: ТДИУ, 2006 – 346 бет.
8. Жўраев Ф. – Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш – (дарслик) – Т.: “Истиқлол”, 2004 – 343 бет.
9. Экономика отраслей АПК/ И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В. Соколов и др.; Под ред. И.А Минакова. –М.: КолосС, 2004. -464 с.
10. Зокиров О. Қишлоқ хўжалиги иқтисоди. Дарслик. – Т.: ЎзАЖБНТ, 2003. – 396 бет.
11. Серова Е.В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999. – 480 с.
12. Hakimov R. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti (Darslik). – Т.: TDIU, 2006 – 386 b.

Қўшимча адабиётлар

13. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.
14. Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства: Учебник. – М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000-326с.
15. Gail L. Cramer, Clarence W. Jensen, Douglas D. Southgate. Jr. Agricultural economics and agribusiness. – New York, 2001. – 519 page.
16. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти – (ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 160 бет.
17. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р.Х., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (ўқув қўлланма) – Т.: 2004. – 176 бет.
18. Салимов .Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хакимов Р.Х., Ўроқов Н.И., Арипов И.М. Жаҳон қишлоқ хўжалиги (ўқув қўлланма) – т.: ТДИУ, 2004 – 128 бет.

Интернет сайтлари

19. www.economics.ru

20. www.uza.uz
21. www.lex.uz
22. www.ziyonet.uz
23. www.stat.uz
24. www.ziyonet.uz

**Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти “Тармоқлар иқтисодиёти”
кафедраси катта ўқитувчиси З.И.Саттарова ва З.К.Рахимовлар
томонидан “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани бўйича
тайёрланган ишчи дастурига**

ТАҚРИЗ

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанини ўрганишнинг асосий мақсади – талабаларга бозор иқтисодиёти шароитида мамлакат агросаноат мажмуаси иқтисодиётининг назарий ва амалий масалалари тўғрисида талаб қилинадиган билимларни шакллантириш ҳисобланади. Унинг асосий вазифаларига, талабаларни агросаноат мажмуасини бошқариш, иқтисодиётини барқарор ривожланишини таъминлаш учун зарур замонавий билимлар билан қуроллантириш, уларга давлатнинг аграр иқтисодий сиёсатини чуқур англатиш, агросаноат мажмуаси иқтисодиётини бошқа иқтисодий фанлар ютуқлари билан ўзаро ҳамкорликда ўргатиш, иқтисодий қонунларнинг агросаноат мажмуасида амал қилиш хусусиятларини кўрсатиш ва бошқалар киради. Агросаноат мажмуаси корхоналарнинг иқтисодий фаолиятини таҳлил қилиш асосида уларни самарали бошқариш бўйича мустақил қарорлар қабул қилиш кўникмаларни шакллантириш. Агросаноат интеграцияси, унинг ривожланиши ва мажмуасининг шаклланиш қонуниятлари, унинг таркибига кирувчи тармоқларнинг ҳозирги ҳолати ва уларни ривожлантириш йўллари тўғрисида назарий ва амалий билимларга эга бўлишни таъминлаш.

Ушбу ишчи дастурида, бугунги кунда ёшларнинг мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг мазмун-моҳиятини янада чуқурроқ тушунишига, уларнинг иқтисодий-маърифий даражасининг ошишига, корхоналар фаолиятини ташкил этиш, корхоналар фаолиятини режалаштириш, корхоналарнинг молиявий, иқтисодий таҳлилини юритиш ва корхоналар фаолиятини тугатиш каби масалаларини ўрганишда назарий билимлар ҳамда амалий кўникмаларни ҳосил қилишлари учун хизмат қилади.

Ушбу ишчи дастурида келтирилган мавзулар “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанига мос келади ва ундан талабаларни ўқитишда фойдаланиш мумкин.

**СамДУ, “Инсон ресурсларини бошқариш”
кафедраси мудири, и.ф.д., проф.**

Н.У.Арабов

1.3 Тестлар

Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmeti.

+ Obyektiv iqtisodiy qonunlarning agrosanoat majmuasida amal qilishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

- qishloq xo'jaligining iqtisodiy muammolarini o'rganadi.

- qishloq xo'jaligi bilan bog'liq sanoatning iqtisodiy muammolarini o'rganadi.

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi.

Fanning predmetini o'rganish usullari

+ Monografik va iqtisodiy tahlil, Matematik, statistik, dialektik rivojlanish

- Tajriba, induksiya va deduksiya

- Monografik va iqtisodiy tahlil.

- Matematik, statistik, dialektik rivojlanish usullari.

ASM deb nimaga aytiladi?

+ Qishloq xo'jaligi va sanoatning qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlarining majmuasiga aytiladi

Mamlakatni qishloq xo'jaligi xom-ashyosi va oziq ovqat bilan ta'minlash maqsadida birlashgan xalq xo'jaligi tarmoqlariga

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan va iste'molchiga yetkazib beruvchi tarmoqlar majmuasiga

Dehqonchilik mahsulotlarini qayta ishlaydigan va iste'molchiga yetkazib beruvchi tarmoqlar majmuasiga

Agrosanoat majmuasi nima ?

+ Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va tayyor mahsulotni iste'molchilarga yetkazib beruvchi, yagona maqsadlarga bo'ysundirilgan tarmoq va xizmatlar yig'indisidir.

- Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini faqat qayta ishlovchi tarmoq.

- Qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan xom ashyo sifatida foydalanuvchi tarmoq.

- Sanoatni qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlovchi tarmoq

Agrar masala nima ?

+Yer munosabati to'g'risidagi, dehqonlap to'g'risidagi, ishchi va dehqonlap o'rtasidagi aloqalap to'g'risidagi masala

Qishloq xo'jaligi bilan sanoat tarmog'i o'rtasidagi munosabat, chopvadolap bilan dehqonlap o'rtasidagi munosabat

Qishloq xo'jaligi bilan qayta ishlaydigan sanoat tarmog'i o'rtasidagi, ishchi va dehqonlap o'rtasidagi aloqalap to'g'risidagi masala

Qishloq xo'jaligi to'g'risidagi masala

Agrosanoat integrasiyasi tushunchasi

+ Sanoat bilan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining bir butun tizimga aylanishi.

Qishloq xo'jaligida

sanoatning rivojlanishi.

To'g'ri javob yo'q.

Agrosanoat majmuasi hudud jixatidan nimalardan iborat ?

+ Mamlakat agrosanoat majmuasi, hudud agrosanoat majmuasi, ixtisoslashgan agrosanoat majmuasi

Mamlakat agrosanoat majmuasi va viloyat agrosanoat majmuasi

Dunyo agrosanoat majmuasi, respublika agrosanoat majmuasi.

Qishloq xo'jaligi maxsulotlarini ishlab chiqaruvchi soxa va qishloq xo'jaligi maxsulotlarini qayta ishlovchi soxa.

Mahsulotlar ishlab chiqarishiga qarab agrosanoat majmuasi necha bo'limga bo'linadi?

+ Qishloq xo'jaligi maxsulotlari, sanoat maxsulotlari.

- Oziq – ovqat, nooziq – ovqat

- Tayyor va yarim tayyor maxsulotlar

- Xom – ashyo, tayyor maxsulot.

ASM ning nechta sohasi bor

+ 4ta

3ta

5ta

7ta

Agrosanoat majmuasiga kiruvchi sohalarni ayting ?

+ Ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi, qishloq xo'jaligi, tayyorlovchi, qayta ishlovchi va tayyor maxsulotlarni iste'molchiga yetkazuvchi, infratuzilma.

Qishloq xo'jaligi maxsulotlarini ishlab chiqaruvchi, qishloq xo'jaligi maxsulotlarini qayta ishlovchi

- Qishloq xo'jaligi va agrosanoat.

- Qishloq xo'jaligi maxsulotlarini qayta ishlovchi va iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohalar

Quyidagilardan qaysi biri Respublika Agrosanoat Birjasi (RASB) ning vazifasi hisoblanadi.

+ qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulotlarning nobud bo'lishini oldini olish

- qishloq xo'jaligini imkon darajasida bir me'yorda moliyaviy mablag' bilan ta'minlash

- ASK korxonalari ta'minoti bilan shug'ullanish

- qishloq aholisining mehnat malakasini oshirish

Mahsulotlar ishlab chiqarishiga qarab agrosanoat majmuasi necha bo'limga bo'linadi?

+ 5ta

3ta

4ta

2ta

ASMning vujudga kelish zaruriyati nimalardan iborat ?

+ Qishloq xo'jaligida yaratilgan maxsulotlar talafotini kamaytirish, qishloq xo'jaligi va u bilan bog'liq xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlarini yagona boshqarish sistemasini tashkil yetish
Qishloq xo'jaligini intensivlashtirish natijasida xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari bilan aloqalarni murakkablashishi

Ishlab chiqarish kuchlari bilan ishlab chiqarish munosabatlarini muvofiqlashtirish

Qishloq xo'jaligi va u bilan bog'liq xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlarini yagona boshqarish sistemasini tashkil yetish

ASMni joylashtirish omillari.

- Tabiiy, texnik-texnologik, demografik, iqtisodiy, ekologik.

- Ijtimoiy, texnik-texnologik, demografik, iqtisodiy, ekologik.

- Tabiiy, texnik, demografik, iqtisodiy, ekologik.

- Tabiiy, texnologik, demografik, iqtisodiy, ekologik.

Quyidagilardan qaysi biri Respublika Agrosanoat Birjasi (RASB) ning vazifasi hisoblanamaydi.

+ qishloq xo'jaligini imkon darajasida bir me'yorda moliyaviy mablag' bilan ta'minlash ASK mahsulotlari va ularni qayta ishlash natijalarini sotish, jumladan, tashqi bozorga chiqarishV) G)

Bojxona, omborxona, reklama va tashish xizmatlarini amalga oshirish
Marketing faoliyatini yuritish va boshqalar..

Agrosanoat tuzilmalari shakllarini ko'rsating

Agrosanoat uyushmalari, agrosanoat birlashmalari, agrosanoat korxonalari, agrokombinatlar, agrofirmalar, ilmiy ishlab chiqarish birlashmalari

Agrosanoat korxonalari, agrosanoat uyushmalari, agrosanoat integrasiyasi, agrosanoat ijara birikmalari

Agrosanoat birlashmalari, agrosanoat integrasiyasi, agrosanoat kooperativlari

Agrosanoat integrasiyasi, agrosanoat kooperativlari, agrosanoat ijara birikmalari

ASM pirovard maxsuloti deb nimaga aytiladi ?

+ Ma'lum bir davr ichida yaratilib shaxsiy va ishlab chiqarish iste'moliga yetkazib berilgan mahsulot hajmiga

Ma'lum davr ichida yaratilgan mahsulot miqdoriga

Qishloq xo'jaligidan oziq-ovqat va yengil sanoat uchun yetkazib berilgan mahsulot hajmiga va sanoat mahsulotining miqdoriga

Dehqonchilikdan oziq-ovqat va yengil sanoat uchun yetkazib berilgan mahsulot hajmiga va sanoat mahsulotining miqdoriga

Agrosanoat majmuasining birinchi sohasining tarkibi

+ Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqirish vositalari ishlab chiqaruvchi tarmoqlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi sanoat tarmoqlari

Xizmat ko'rsatuvchi infratuzilma.

To'g'ri javob yo'q

Fosforli o'g'itlarni ishlab chiqarish 1994-1998 yillarda nima uchun tuxtab qoldi?

+ Fosfor unini import qilishning to'xtaganligi tufayli

Soha yetarli darajada samara bermay qoldi

Fosforli o'g'itlar asosan import qilina boshlandi

Sohada ishlab chiqarish quvvatlarining eakirganligi tufayli

O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 30 oktyabrdagi "2004-2006 yillarda fermer xo'jaliklarini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish chora tadbirlari to'grisida"gi qarori qishloq xo'jalik korxonalari uchun.....

+ infratuzulmani rivojlantirish yo'nalishlarini belgilab berdi

Kredit tizimini rivojlantirish yo'nalishlarini belgilab berdi

Texnikalar bilan taminlanish tizimini rivojlantirish yo'nalishlarini belgilab berdi

Lizing tizimini rivojlantirish yo'nalishlarini belgilab berdi

Yurtimizdagi 500 dan ortiq real sektor korxonasida ishlatilayotgan 160 mingdan ziyod uskuna bo'yicha o'tkazilgan texnik audit natijalariga ko'ra ana shu uskunalarning necha foizdan ortig'i eskirib ketgan?

+30

- 45

- 48

- 49

Yurtimizdagi 500 dan ortiq real sektor korxonasida ishlatilayotgan 160 mingdan ziyod uskuna bo'yicha o'tkazilgan texnik audit natijalariga ko'ra elektr texnika sanoatida uskunalarining necha foizi eskirgan?

+ 44

32

35

36

Yurtimizdagi 500 dan ortiq real sektor korxonasida ishlatilayotgan 160 mingdan ziyod uskuna bo'yicha o'tkazilgan texnik audit natijalariga ko'ra mashinasozlik tarmog'ida uskunalarining necha foizi eskirgan?

+ 37

24

26

28

Yurtimizdagi 500 dan ortiq real sektor korxonasida ishlatilayotgan 160 mingdan ziyod uskuna bo'yicha o'tkazilgan texnik audit natijalariga ko'ra kimyo sanoatida uskunalarining necha foizi eskirgan?

+ 21

32

35

36

Yurtimizdagi 500 dan ortiq real sektor korxonasida ishlatilayotgan 160 mingdan ziyod uskuna bo'yicha o'tkazilgan texnik audit natijalariga ko'ra qurilish materiallari ishlab chiqarishda uskunalarining necha foizi eskirgan?

+ 20

36

37

38

Yurtimizdagi 500 dan ortiq real sektor korxonasida ishlatilayotgan 160 mingdan ziyod uskuna bo'yicha o'tkazilgan texnik audit natijalariga ko'ra oziq ovqat sanoatida uskunalarining necha foizi eskirgan?

+ 19

26

27

29

Yurtimizdagi 500 dan ortiq real sektor korxonasida ishlatilayotgan 160 mingdan ziyod uskuna bo'yicha o'tkazilgan texnik audit natijalariga ko'ra yengil sanoatda uskunalarining necha foizi eskirgan?

+ 8

14

16

19

Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi soha tarkibiga kiruvchilarni ayting ?

+ Traktor va qishloq xo'jaligi mashinasozligi, kimyoviy vositalar va mineral o'g'it ishlab chiqarish korxonalari, yoqilg'i, mikrobiologiya sanoati, ixtisoslashgan qurilish materiallari sanoati va b.

Xom – ashyo bilan ta'minlash va qishloq xo'jaligi maxsulotlarini yetkazib beruvchi soha. Yer resurslari, suv resurslari va mehnat resurslari.

Asosiy va aylanma vositalar, mehnat qurollari, traktor rarklari xizmati, xom ashyo bilan ta'minlash va b.

Agrosanoat majmuasining ikkinchi sohasi

+ qishloq xo'jaligi

Sanoat tarmoq va korxonalari

qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi sanoat tarmoqlari.

Yuqoridagilarning barchasi.

Agrosanoat majmuasining qishloq xujaligi mahsulotlarini tayyorlash, qayta ishlash va iste'molchiga yetkazib beruvchi sohasi tarkibiga kiruvchilarni ayting ?

+ Yengil, oziq-ovqat sanoati va boshqa korxonalar

Fabrikalar, zavodlar va konsernlar.

Fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari va shirkat xo'jaliklari

Aholini oziq-ovqat maxsulotlari va texnika vositalariga bo'lgan talabini qondiruvchi soxalar.

ASMni xizmat ko'rsatuvchi sohasi nechta

+ 2ta

3ta

- 1ta

- 4ta

Agrosanoat majmuasi ishlab chiqarish infratuzilmasining tarkibiga kiruvchilarni ayting?

+ Barcha javoblar to'g'ri

Transrtort, aloqa, bank va moliya bozori, texnikalarni ta'mirlash, yelektr uzatish, ilmiy-ishlab chiqarish laborotoriyalari.

Zooveterinariya, irrigasiya va meliorasiya xizmatlari, yoqilg'i va moylash materiallari ta'minati, mineral o'g'itlar,

Qishloq xo'jaligini zarur kimyoviy vositalar bilan ta'minlash, biologik xizmat ko'rsatish korxonalari, konsalting xizmatlari.

Agrosanoat majmuasi ijtimoiy infratuzilmasining tarkibiga kiruvchilarni ayting ?

+ Barcha javoblar to'g'ri

Maishiy xizmat ko'rsatish, yo'lovchi tashish tizimi, aloqa xizmati, uy-joy xo'jaligi.

Maktabgacha ta'lim tizimi, ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash tizimi, tabiiy gaz, ichimlik suvi, yelektr bilan ta'minlash tizimi

Srort-sog'lomlashtirish tizimi, kommunal xizmatlar, madaniy-maishiy xizmatlar tizimi.

Qishloq xo'jaligining vazifalari nimalardan iborat ?

+ Oziq-ovqat fondini shakllantiradi, oziq-ovqat mustaqilligini ta'minlaydi, sanaot uchun xom ashyo yetkazib beradi, aholini ish joylari bilan ta'minlaydi

Qishloq xo'jaligi maxsulotlari ishlab chiqarish ularni qayta ishlash va sotish.

Mamlakat axolisining qishloq xo'jaligi maxsulotlariga bo'lgan talabini qondirish.

Mavjud yer uchastkalarida qishloq xo'jaligi maxsulotlarini yetishtirish va uni axoligi yetkazib berish.

Qishloq xo'jaligida xo'jalik yuritishning qanday aksionerlik shakllari mavjud bo'lishi mumkin?

+Agrokonsorsiumlar (xalq xo'jaligi aksionerlik korxonalarining birlashmasi), aralash, kooperativ xo'jaliklar

- Aloxda aksionerlik qishloq xo'jaligi korxonasi, xalq xo'jaligining aksionerlik korxonalari birlashmasi

- Aksionerlik jamiyatlari, qishloq xo'jaligi korxonasi,

- Aksionerlik ijara xo'jaliklari, qishloq xo'jaligi korxonasi

#Mamlakat iqtisodiyotigakiritilayotgan xorijiy investisiyalar asosan:

+ Iqtisodiyotning strategik tarmoqlarini modernizasiya qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini qo'llab---quvvatlash uchun jalb qilinmoqda;

- Iqtisodiyotning strategik tarmoqlarini inqirozdan himoya qilish, yirik korxonalarni qo'llab-quvvatlash uchun jalb qilinmoqda;

- Eksportga yo'naltirilgan korxonalar imkoniyatini kuchaytirish uchun jalb qilinmoqda;

- Importyor korxonalarni qo'llab-quvvatlash va ularning salohiyatini oshirish uchun jalb qilinmoqda.

2011 yilda qishloq xo'jaligi mahsulotining o'sishi qancha bo'lgan?

+ 6,6 foiz bo'lgan

- 6,0 foiz bo'lgan

- 6,9 foiz bo'lgan

- 6,8 foiz bo'lgan

22.2012 yilda mamlakatimizda sanoat ishlab chikarish necha foizga oshgan.

+ 7,7%ga

- 7,2% ga

- 7,4%ga

- 7,0%ga

23.2012 yilda mamlakatimizda qishloq xo'jaligi ishlab chikarish necha foizga oshgan.

+ 7,0

- 7,5

- 6,8.

- 6,5

2012 yilda belgilab olingan eng muhim ustivor vazifalar qaysilar:

+ transport va muxandislik kommunikasiyalari infratuzilmalarini rivojlantirish;

- Mustahkam oila yilida aholini ijtimoiy va iqtisodiy qullab quvvatlash;

- Sanoat va mikrofirmalarni rivojlantirish;

- Axolini uy-joy bilan ta'minlash;

2012 yilda sanoat maxsulotlari tannarxini necha foizga tushirish belgilab olingan:

+ Sanoatda maxsulot tannarxini 14-15 foizga tushirish belgilab olingan

- Sanoatda maxsulot tannarxini 12-13 foizga tushirish belgilab olingan

- Sanoatda maxsulot tannarxini 10-15 foizga tushirish belgilab olingan

- Sanoatda maxsulot tannarxini 12-14 foizga tushirish belgilab olingan

Sungi un yil davomida banklarimiz tomonidan iqtisodiyotni real sektorini kreditlash necha barobarga oshdi:

+ 7 barobarga

- 6,5 barobarga

- 8 barobarga
- 7,5 barobarga

22.2013 yilda mamlakatimizda sanoat ishlab chikarish necha foizga oshgan.

- + 8,3%ga
- 7,2% ga
- 7,4%ga
- 7,0%ga

23.2013 yilda mamlakatimizda qishloq xo'jaligi ishlab chikarish necha foizga oshgan.

- + 6,0
- 7,5
- 6,8.
- 6,5

23.2013 yilda mamlakatimizda yalpi ichki maxsulot xajmi necha foizga oshgan.

- + 8,1
- 8,5
- 8,8.
- 8,9

23.2013 yilda mamlakatimizda chakana savdo aylanmasi necha foizga oshgan.

- + 13,9
- 13,5
- 13,8.
- 13,0